

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

BEKTAŞİLİK VE HACI BEKTAŞ VELİ’NİN BESMELE TEFSİRİ-
MAKALAT’INDA FERT VE TOPLUM ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Fadime KURTOĞLU

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ

Temmuz-2021

Malatya

**BEKTAŞİLİK VE HACI BEKTAŞ VELİ'NİN BESMELE TEFSİRİ-
MAKALAT'INDA FERT VE TOPLUM ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Fadime KURTOĞLU

**Alevilik Araştırmaları Enstitüsü
Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ**

Malatya–2021

ETİK BEYANI

İnönü Üniversitesi Alevilik Araştırmaları Enstitüsü **Tez Yazım Yönergesi Kurallarına** uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada:

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Bu beyanlarımın aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 28/07/2021.

Fadime KURTOĞLU

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

KURTOĞLU, Fadime. **Bektaşilik ve Hacı Bektaş Veli'nin *Besmele Tefsiri-Makâlât*'ında Fert ve Toplum Anlayışı** (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2021.

Hacı Bektaş Veli (1209-1270), Horasan'ın Nişabur şehrinde doğmuş, eğitimini ve manevi terbiyesini burada almış ve daha sonra Anadolu'ya Türk dili, Türk kültürü ve İslam kültürü açısından bir ışık gibi doğmuş, Bektaşilik tarikatının piri kabul edilen bir mutasavvıftır. Çalışmada Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, eserleri, düşünce ve din anlayışı, insana bakışı çeşitli kaynaklar incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Hünkâr'ın yaşadığı XIII. yüzyılda içinde bulunduğu coğrafyanın sosyo-kültürel özellikleri incelenerek mezhepsel akımların Bektaşiliğe etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen eserler üzerinde yapılan çalışmalar ele alınmış, Bektaşiliğin tarikatlaşma ve kurumsallaşma dönemleri, âdâb ve erkânı hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada Hünkâr'a ait olduğu düşünülen önemli eserlerden *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât*, fert ve toplum açısından irdelenerek incelenmiştir. Bu eserler, Hacı Bektaş Veli'nin düşüncesinde ferdin ne tür özelliklere sahip olması gerektiği, davranışları, toplum içindeki yeri ve topluma etkisi açısından ele alınmıştır. Eserlerini Kur'an ve Hadis ışığında kaleme alarak tasavvuf anlayışını bu eserlere yansıtan Hacı Bektaş Veli; insanı, toplumu, ilmi, ahlakı ve hoşgörüyü temel olarak bu eserlerde vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, *Besmele Tefsiri*, *Makâlât*, Fert, Toplum.

ABSTRACT

Kurtoğlu, Fadime. **Bektashism and The Understanding of Individual and Society in Hacı Bektaş Veli's *Besmele Tefsiri-Makalat***. (MA Thesis), Malatya, 2021.

Hacı Bektaş Veli (1209-1270) is a mystic who was born in the city of Nişabur in Horasan, received his education and spiritual training here, and later came to Anatolia as a light in terms of Turkish language, Turkish culture and Islamic culture, and is accepted as the patriarch of the Bektashi order. In study, the life of Hacı Bektaş Veli, his works, his understanding of thought and religion, and his view of humanity were tried to be determined by examining various sources. By examining the socio-cultural characteristics of the geography in which Hünkâr lived in the 13th century, the effects of sectarian movements on Bektashism were tried to be determined. The studies on the works attributed to Hacı Bektaş Veli were discussed, and information was given about the sect and institutionalization periods of Bektashism, its customs and traditions. In study, one of the important works that are thought to belong to Hünkâr, *Besmele Tefsiri* and *Makâlât*, were examined in terms of Hünkâr's individuality and society. These works are discussed in terms of what kind of characteristics the individual should have in the thought of Hacı Bektaş Veli, his behavior, his place in the society and its impact on the society. Hacı Bektaş Veli, who reflects the understanding of Sufism to these works by writing his works in the light of the Qur'an and Hadith, emphasizes the human, society, science, morality and tolerance in these works.

Keywords: Hacı Bektaş Veli, Bektashism, *Besmele Tefsiri*, *Makâlât*, Individual, Society.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
ÖN SÖZ	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMİN İZAHİ.....	3
2.1. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN SOY KÜTÜĞÜ VE LAKAPLARI.....	3
2.2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN DOĞUM VE ÖLÜM TARİHİYLE İLGİLİ TARTIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	6
2.3. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI.....	7
2.4. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN ANADOLU'YA GELİŞİ VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	9
3. TASAVVUFUN TANIMI VE ANADOLU'DA TASAVVUFİ HAYAT.....	13
3.1. TASAVVUFUN TANIMI	13
3.2. ANADOLU'DA TASAVVUFİ HAYAT	17
3.2.1. Yesevilik.....	18
3.2.2. Fütüvvet ve Ahilik	19
3.2.3. Mevlevîlik	20
3.2.4. Melâmetîlik	22
3.2.5. Kalenderîlik.....	23
3.2.6. Haydarîlik	24
3.2.6. Vefâîlik.....	25
4. BEKTAŞİLİĞİN İZAHİ VE ÖZELLİKLERİ.....	26
4.1. BEKTAŞİLİĞİN TANIMI	26
4.2. BEKTAŞİLİĞİN ÖZELLİĞİ.....	27
5. BEKTAŞİLİĞİN KURAMSAL YAPISI VE BALIM SULTAN DÖNEMİ	29
5.1. BALIM SULTAN DÖNEMİ	31
6. BEKTAŞİLİĞİN ÂDÂB VE ERKÂNI.....	33

7. BALKANLARDA BEKTAŞİLİĞİN ANALİZİ	38
7.1. BALKANLARIN COĞRAFÎ KONUM VE FİZİKÎ YAPISI.....	38
7.2. BALKANLARDA DİNİ HAYAT.....	39
7.3. BALKANLARDA BEKTAŞİLİK.....	40
7.4. BALKANLARDA BULUNAN BAZI BEKTAŞİ ERENLER	42
7.5. BALKANLARDA BEKTAŞİ TEKKELERİ	44
7.5.1. Arnavutluk'taki Bektaşî Tekkeleri	44
7.5.2. Bosna-Hersek'teki Bektaşî Tekkeleri	45
7.5.3. Bulgaristan'daki Bektaşî Tekkeleri	45
7.5.4. Kosova'daki Bektaşî Tekkeleri	45
7.5.5. Macaristan'daki Bektaşî Tekkeleri.....	45
7.5.6. Makedonya'daki Bektaşî Tekkeleri.....	46
7.5.7. Romanya'daki Bektaşî Tekkeleri.....	46
7.5.8. Sırbistan'daki Bektaşî Tekkeleri.....	46
7.5.9. Yunanistan'daki Bektaşî Tekkeleri	46
8. HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN ESERLERİNİN ANALİZİ	48
8.1. <i>BESMELE TEFSİRİ</i>	48
8.2. <i>FATİHA TEFSİRİ</i>	48
8.3. <i>MAKÂLÂT</i>	49
8.4. <i>KİTÂBÜ'L-FEVÂ'İD (YARARLI ÖĞÜTLER)</i>	49
8.5. <i>MAKÂLAT-I GAYBİYYE VE KELİMÂT-I AYNİYYE</i>	50
8.6. <i>ŞATHİYYÂT</i>	50
8.7. <i>NASİHATLER</i>	50
8.8. <i>VİLÂYETNÂME</i>	51
9. FERT VE TOPLUM KAVRAMLARININ İZAHİ.....	52
9.1. FERT KAVRAMININ İZAHİ	52
9.2. KİŞİLİK-NEFİS İLİŞKİSİ.....	53
9.3. KİŞİLİK, AKIL, KALP İLİŞKİSİ.....	55
9.4. TOPLUM VE TOPLUMUN İŞLEYİŞİ	56
10. HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN FERT VE TOPLUM ANLAYIŞININ ANALİZİ	59
10.1. HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN BESMELE TEFSİRİ'NDE FERDE VE TOPLUMA BAKIŞININ İZAHİ.....	62
10.2. HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA FERDE VE TOPLUMA BAKIŞININ İZAHİ	67

SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	83



KISALTMALAR LİSTESİ

C. :	Cilt
Çev. :	Çeviren
Haz. :	Hazırlayan
Hz. :	Hazreti
S. :	Sayı
s. :	Sayfa
s.a.v. :	Sallallahu Âleyhî ve Sellem
ss. :	Sayfalar (sayfa sayısı)
TDK :	Türk Dil Kurumu
TDVİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vd. :	Ve Diğerleri
Yay. :	Yayınları

ÖN SÖZ

Hacı Bektaş Veli (1209-1270), Türk-İslam kültür ve medeniyet tarihi açısından etkisi yüzyıllardır devam eden ünlü mutasavvıf ve fikir adamıdır. Hoca Ahmet Yesevi ocağına bağlı Horasan erenlerinden olan Hacı Bektaş Veli, XIII. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelerek Türk dili ve kültürünün korunması için büyük çaba göstermiş, Anadolu topraklarında Bektaşiliğin tohumlarını atmıştır. Türk toplumunun inancına, diline, tarihi kimliğine ve kültürüne büyük önem veren Hacı Bektaş Veli, çok iyi bildiği Orta Asya kültürü ile Anadolu kültürünü İslam kültürüyle ilişkilendirmeyi başarmıştır. O; din, dil, ırk ayrımı gözetmeden tüm insanları bir kabul edip, sevgi ve hoşgörü ile düşünce ve öğretilerini “insan” üzerine temellendirmiştir. Hacı Bektaş Veli, Türk-İslam toplumuna kazandırdığı eserlerinde edep, akıl, güzel ahlak ve aşkla Allah'a kulluk etmenin önemini vurgulamış, bu eserlerine “kâmil insan-fazıl toplum” idealini yansıtarak evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Çalışma dokuz ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta, Hacı Bektaş Veli'nin tarihi ve menkıbevi hayatı ile yaşadığı dönemin sosyo-kültürel yapısı izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci başlıkta, tasavvufun tanımı yapılmış, Anadolu'da tasavvufi hayat irdelenerek açıklanmıştır. Üçüncü başlıkta, Bektaşilik hususunda bilgi verilmiş, Bektaşiliğin özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü başlıkta, Bektaşiliğin kuramsal yapısı incelenerek, Bektaşilik dönemselsel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Beşinci başlıkta Bektaşiliğin adâb ve erkânı ele alınarak Bektaşilikte uyulması gereken kurallar ve ilkeler belirtilmiştir. Altıncı başlıkta, Balkanlarda Bektaşilik izah edilmeye çalışılmış, Balkanlarda dinî hayat, Bektaşî erenleri ve tekkeleri hakkında bilgi verilmiştir. Yedinci başlıkta, Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen eserler belirtilmiş ve bu eserler hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Sekizinci başlıkta, fert ve toplum kavramları açıklanmış, Hünkâr'ın eserlerinde sıkça rastlanan kişilik-nefis, kişilik-akıl-kalp ilişkileri irdelenmiştir. Dokuzuncu başlıkta, Hacı Bektaş Veli'nin fert ve toplum anlayışı açıklanmaya çalışılmış ve Hünkâr'ın *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* adlı eserleri esas alınarak onun ferde bakış açısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İnönü Üniversitesi Alevilik Araştırmaları Enstitüsü'nde geçirdiğim yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan, çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ'e teşekkür eder, bu çalışmanın başta üniversitemiz olmak üzere bilime faydalı olmasını dilerim.

Fadime KURTOĞLU
Temmuz 2021–Malatya

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Balkanların coğrafi konum ve fizikî yapısı (Yiğit, 2015: 944).	38
Tablo 2. Var Oluş Çemberi (Birge John Kingsley, 1991: 133)	61



1. GİRİŞ

Ülkemizde ve yurt dışında Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle Hacı Bektaş Veli ile ilgili çalışmalar dikkat çekmektedir. Yabancı araştırmacıların bazıları Hünkâr'ın varlığını bile tartışmalı hale getirebilmektedirler. Hatta günümüzde onun bazı eserlerinin Hünkâr'a ait olup olmadığı dahi tartışılmaktadır.

Ülkemizde hem aydınlar hem de yöneticilerin Hünkâr'a olan ilgisi artmaktadır. Bunun en somut örneğini UNESCO, 2021 yılını Hacı Bektaş Veli yılı ilan etmesiyle göstermiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ortaokul ve lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının müfradatına Hacı Bektaş Veli'yi ilave ederek, Hünkâr'ın daha geniş kitleler tarafından tanınmasını sağlamıştır. Biz de tez konusu olarak Hacı Bektaş Veli'nin fert ve toplum anlayışını *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* eserlerini temel alarak incelemeye çalıştık.

Tez çalışmamız metodolojik olarak Hünkâr'ın eserleri referans alınarak, fert ve toplum açısından değerlendirilmiştir. *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* adlı eserler derinlemesine analiz edilmiştir. Çalışmanın ana iskeleti dokuz başlık altında verilerek değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Bu başlıklardan ilkinde Hünkâr'ın hayatı, yaşadığı dönemin koşulları, soy kütüğü ve lakapları, doğum ve ölüm tarihleri üzerindeki tartışmalar değerlendirilmiştir. Bu başlık altında ayrıca yaşadığı dönemin özellikleri detaylı olarak belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci ana başlığını tasavvuf ve Anadolu'da tasavvufî hayat oluşturmaktadır. Bu başlık altında tasavvufun tanımı, Anadolu'da gelişen bazı tasavvuf anlayışları ve bu tasavvufî akımların insana ve topluma bakış açıları vurgulanmaktadır.

Çalışmanın üçüncü başlığında Bektaşilik tanımları ve vasıfları vurgulanmaktadır.

Tezimizin dördüncü başlığını Bektaşiliğin kuramsal yapısı, dönemleri oluşturmaktadır.

Tezimizin beşinci başlığını Bektaşilikteki âdâb ve erkânlar, Anadolu ve Balkanlar açısından değerlendirme oluşturmaktadır.

Altıncı başlıkta Balkanlarda Bektaşilik anlayışı incelenmiştir. Altıncı başlıkta analiz çalışması yapılmış olup coğrafi konum ve fiziki yapının Bektaşilik kavramına olan etkisi incelenmiştir. Balkan bölgelerinde hâkim olan dinî yapı ve Bektaşilik inançlarına yer verilmiştir.

Yedinci başlıkta, Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen eserlerin kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. *Besmele Tefsiri*, *Fatiha Tefsiri*, *Kitâbü'l-Fevâ'id* (Yararlı

Öğütler), *Makâlat-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, *Şathiyyât Makâlât*, *Nasihatler* ve *Vilâyetnâme* eserleri ile ilgili kısa tanıtıcı bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın sekizinci başlığında, fert ve toplum kavramlarının izahı ele alınmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin eserleri ile nefis ve insan ilişkileri arasındaki bağlantı incelenmiştir.

Tezimizin dokuzuncu başlığında Hacı Bektaş Veli'nin fert ve toplum anlayışına karşı olan tutumu analiz edilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* eserleri ele alınmıştır. Eserin amacı ve eserde yer alan önemli bölümlere yer verilmiştir.



2. HACI BEKTAŞ VELİ’NİN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMİN İZAHİ

Türk kültür ve medeniyet tarihi açısından Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bektaş Veli gibi bazı şahsiyetlerin etkisi yüzlerce yıl devam edebilmektedir. Hacı Bektaş Veli için Zübde-i Evliyâ (Evliyaların en seçkini), Kutb-ul-Ârifin (Ariflerin en ileri geleni), Gavs-ul-Vâsilin (Hakikate ve marifete ermiş olan kâmillerin başı), Erenlerin Serçeşmesi (Ermişlerin baş kaynağı), Pir-i Tarikat (Yolun kurucusu, büyüğü), Mukaddem-ul-Mütefekkirin (Düşünenlerin öncüsü, düşünür) gibi tanımlamalar yapılmıştır. O, kendisi için kullanılan bu sıfatların hepsini bünyesinde barındırır (Ulusoy, 1986: 18). Yaşadığı dönemin özelliklerini barındıran ünlü mutasavvıf ve fikir adamı olan Hacı Bektaş Veli’nin düşüncelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için soy kütüğüne ve yaşadığı coğrafyanın kültürel ve dinî etkilerine vakıf olmak gerekmektedir.

2.1. HACI BEKTAŞ VELİ’NİN SOY KÜTÜĞÜ VE LAKAPLARI

Alevi–Bektaşî inancı içerisinde Hacı Bektaş Veli’nin On İki İmam soyundan geldiği ve İmam Musa Kazım’ın torunu olduğu kesin olarak görülür. Bu soy bir zincirin halkaları gibi babadan oğula kadar kesintisiz geçmiştir. Burada önemli olan Hacı Bektaş Veli gibi önemli bir şahsiyetin nereden geldiği, Arap veya Türk olup olmadığı değil toplum için neler yapmış olduğudur (Ulusoy, 1986: 21). Türk-İslam toplumu için son derece önemli bir yere sahip, Türk dili ve Türk kültürünün korunması için büyük çaba göstermiş olan, Hacı Bektaş Veli’nin Türk soyundan veya Arap soyundan olduğu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.

“Hacı Bektaş Veli’nin, Hz. Ali soyundan geldiğini bildiren soy kütüğü birçok eserde belirtilmiştir:

İmam Ali

İmam Hüseyin

İmam Zeynelabidin

İmam Muhammed Bakır

İmam Musa Kazım

İmam Ali Rıza

İmam Muhammed Naki

İmam Ali Naki
İmam Hasan Askeri
İmam Muhammed Mehdi
Seyyid İbrahim
Seyyid Hasan bin Seyyid İbrahim
Seyyid Muhammedü's-Sani
Seyyid Mehdi bin Seyyid Muhammed
Seyyid Musa bin Seyyid İshak
Seyyid İbrahimü's-Sani bin Seyyid Musa
Seyyid Bektaş Velî

Bu soy kütüğünde, Hacı Bektaş Velî'nin 'bir Türkmen dervişi' değil, Ali soyundan gelen, tarikat ulusu bir Arap olduğu görülüyor" (Eyüboğlu, 1998: 60, 61). Şeklindeki iddiaların yanında yaygın kanaat olarak Hünkâr'ın Türk soyundan olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Öztürk'e göre ise Türkçe konuşup Türkçe yazan Hacı Bektaş, kan bağı bakımından Hz. Ali soyundan olup Arap'tır ancak kültür ve eğilimleri bakımından Türk'tür (1992: 51).

Zelyurt'a göre ise Türkler arasında Türk kültürüyle yetişen, "Hacı Bektaş ile İmam Ali arasında kan bağı olmasa bile ilim (bilgi) bağı vardır ve çok güçlüdür. Bu bağ gerçektir. Bu nedenle, onun soyunu imamlara ulaştıran soy kütükleri doğru sayılabilir. Sıradan insanlar, işte bu manevi bağlantıyı bilemedikleri için; Hacı Bektaş'ı bir Arap gibi görme yanılgısına da düşmüşlerdir" (1992: 211).

Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin soyu, doğumu ve ölümü sıradan insanlar gibi olmamaktadır. Bu şahsiyetler menkıbevi, mitolojik unsurlarla desteklenmektedir. Bu durum sadece Türk kültür ve medeniyeti için değil birçok medeniyet ve kültür çevresi için de geçerlidir. İncelemeye konu olan Hacı Bektaş Velî'nin, Hz. Ali soyundan geldiğine dair şöyle bir kerametden bahsedilir:

Bir gün namaz vakti Lokma-ı Perende abdest almak için su ister. Bektaş hocası olan Perende'ye "Bir nazar etseniz de su burada aksa, dışarı gitmeye hâcet kalmasa!" der. Hocası buna gücünün yetmeyeceğini söyler. Bektaş hemen Allah'a dua eder, hocası da "Amin!" der. Bir anda odanın ortasında su çıkar kapıya doğru akar gider, pınarın başında susam çiçekleri açar. Daha sonra Lokman-ı Perende'yi Hac dönüşü tebrik etmeye gelen Horasan erenleri, akan bu suyu görünce şaşırıp sorarlar. Lokman, bu kerametın Hacı Bektaş'ın olduğunu ve daha birçok kerametlerini onlara anlatır. Horasan erenleri bir çocuğun bu kadar olağanüstü olayları gerçekleştiremeyeceğini söylerler. Bunun üzerine

Hacı Bektaş Veli erenlere; “Ben Hazret-i Ali neslindenim. Bana bunları çok görmeyin. Nasîb-i İlâhî’dir” der. Horasan erenleri ona öyleyse nişanının nerede olduğunu sorarlar. Bektaş, erenlere eli ve alnındaki iki yeşil beni gösterir. Hepsi çok şaşırır ve onun büyüklüğünü kabul ederler (Köprülü, 1976: 50-51). Hacı Bektaş Veli’nin hayatı ile ilgili birçok rivayet vardır. Bu bilgilerin çoğunu mitolojik unsurlar oluşturur. Yani Hacı Bektaş Veli’in gerçek hayatının yanı sıra masalımsı mitolojik hayatı da vardır. Gün olur güvercin donunda uçar, gün olur insan donuna girer, postunu erenler denizine serip karşıya geçer; bir vakit namazını Kabe’de kılar diğer vakit evine döner, kerametiyle hayvanları konuşturur, taşı ezer, dağa üfürür uçurur. “*Vilâyetnâme*, Hacı Bektaş-ı Veli’yi işte böyle tanıtmaktadır. Her masalda halkın yorumu vardır. Dileği, düşüncesi, anlayışı, anlatışı ve masalın dayandığı bir gerçek payı vardır. Bu yüzden bazen gerçek, masallaşır ve dile gelir. Bu özellik, bütün dinlerde ortak paydayı oluşturur. Hristiyan aziz de ejderha öldürür, Müslüman aziz de Budist aziz de...” Hangi millet ya da din olursa olsun ulaşılmaza ulaşma arzusu ortak özlemdir (Şener, 1988: 71-72). Hünkâr’ın tarihî şahsiyetinden ziyade menkıbevi şahsiyetinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu mevcut durum aslında bizleri yanıltmamalıdır. Çünkü bu tür şahsiyetler Türk tarihi ve kültüründe şifai olarak vurgulanmaktadır ve böylece bu şahsiyetler nesilden nesile kesintisiz aktarılabilir.

Hacı Bektaş Veli için bazı eserlerde; Hünkâr, Hacı, Bektaş, Serçeşme gibi lakaplara rastlanmaktadır. “*Vilâyetname*’ye göre Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Horasan hükümdarı İbrahim es-Sani Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmed adlı Nişaburlu bir alim zâtın kızı olan Hatem (Hatme)’in oğludur. Asıl adı da Bektaş’tır.”¹ *Vilâyetname*’de geçen bir keramet sonrasında da Hacı lakabı kullanılmaya başlanmıştır. Keramet şöyledir; ‘....Bektaş’ın hocası olan Lokman Perende Horasan’dan hacca gider. Arafat’ta vakfede iken, arkadaşlarına, ‘Bugün arife günü, şimdi bizim evimizde bişi pişirirler’ der. Lokman’ın bu sözü Hünkâr’a malum olur. Hemen Lokman’ın evinde pişirilen bişiden bir tepsiye koyar; göz açıp kapayıncaya kadar Arafat’a, Lokman Perende’ye ulaştırır. Orda bunu yerler. Hac dönüşü Nişabur halkı Lokman’ı karşılamaya çıkarlar ve tebrik ederler. Lokman, o zaman, ‘Asıl hacı olan Bektaş’tır’ der ve giderek onu tebrik eder; kerametlerini bir bir sayar” (Fırlalı, 1990: 137).

Hacı Bektaş Veli’nin gerçek adı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan Fırlalı’ ya göre Hünkâr’ın ismi Bektaş’tır. Özcan’a göre ise asıl adı Muhammed’dir (Özcan, 2012: 17).

¹ Bektaş: Bektaş sözü sıra arkadaşı, emsal, akran, eş, mertebe arkadaşı, bey ile prens ile eşit anlamlarına gelir. Beğdeş ve Anadolu’da bu anlamda Toydaş var (Noyan Bedri, 1995: 23).

Hacı Bektaş Veli'nin Hacı, Bektaş lakapları dışında en çok kullanılanı Hünkâr'dır. Serçeşme ise günümüzde kullanılan diğer bir unvanıdır. Hacı Bektaş Veli, XVII. yüzyılda yazılan ‘‘Keramâtı Hünkâr Hacı Bektaş Veli’’ adlı *Vilâyetnâme*'de Serçeşme unvanı ile anılmaktadır (Özdemir, 2019: 57).

‘‘Hacı Bektaş Veli'nin adındaki (Türkçe söylenişi; Veli Hacı Bektaş) veli unvanı önemlidir. Alevi felsefesindeki velayet yükünü taşımakla yükümlü en ulu kişiye verilen bu unvan, Aleviler arasında iki kişilik için kullanılmıştır. Birincisi Hacı Bektaş; ikincisi de Safevi yolundan olan Şah İbrahim ... Velilik, Alevilere ve Alevi felsefesine özgü bir olgudur’’ (Zelyurt, 1992: 210).

Bu lakaplar Hacı Bektaş Veli' nin dünyevî ve dînî-manevî konumunu belirten karizmatik vasfının kurucu unsurları olup, Hacı Bektaş Veli' ye bağlı olanların ondaki manevî nitelikli üstün özelliklere inanmaları nedeniyle bir hakimiyeti ifade etmektedir (Gündoğdu, 2020: 78-79). Hacı Bektaş Veli ile ilgili söz konusu lakapların, sadece Anadolu'da değil Türklük ve İslamiyet'in yayıldığı Balkanlarda da yaygın olarak hâlâ kullanılmakta olduğunu yapılan araştırmalar göstermektedir.

2.2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN DOĞUM VE ÖLÜM TARİHİYLE İLGİLİ TARTIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Çünkü bu tür büyük şahsiyetlerin fikir ve rolleri birçok ideoloji tarafından sahiplenilmek istenmektedir. Bundan dolayı bilinçli olarak, bu kişilerin varlıkları tartışmalı hâle getirilmek istenmektedir. Hâl böyle olunca bu şahsiyetler çeşitli kültürler ve inançlar tarafından sahiplenilmeye çalışılmaktadır. Önemli olan, Hünkâr gibi şahsiyetlerin bilimsel açıdan derinlemesine incelenmesidir. Bugün büyük Türk mutasavvıfı Hacı Bektaş Veli hakkında sahip olduğumuz bilgilerin kaynakları; *Menâkıbu'l-Kudsiyye* (Elvan Çelebi,14. yy), *Menâkıbu'l-Ârifîn* (Efalâkî, 14.yy), *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî* (Uzun Firdevsî,15.yy), *Terceme-i Nefahâtü'l-Üns* (Lâmiî Çelebi,15.yy), *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Âşıkpaşazade Derviş Ahmed, 16. yy başı), *Terceme-i Şakayık'tır* (Edirneli Mecdî,16.yy ortası). Velâyetnâme dışındaki diğer kaynaklarda bilgiler çok kısa olup birkaç satırdan ibarettir.

Ahmet Yesevi ocağına bağlı Horasan erenlerinden olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli hakkındaki bilgiler, son derece az olmakla birlikte onun hayatı hakkında bilgi veren en eski eserler, ölümünden iki asır sonra müritleri tarafından yazılan *Vilâyetnâmeler*dir.

Vilâyetnâme, Hacı Bektaş Veli'yi yüceltip olağanüstü gösteren menkıbelere dayalı rivayetleri aktarmaktadır (Fırlalı, 1990: 136).

Hacı Bektaş Veli'nin doğum ve ölüm tarihiyle ilgili genel olarak kaynaklar ile ilgili yaptığımız çalışmada konuyla ilgili birkaç iddianın olduğunu tespit ettik. Bunlardan birincisi; John Kingsley Birge, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde *Yunus Emre Divanı*'nın iç kapağında Hacı Bektaş'ın doğum ve ölüm yılıyla ilgili bilgiye ulaşmıştır. Buna göre Hacı Bektaş 645 ya da 646/1248 de doğmuş, 738/1337 tarihinde ise vefat etmiştir (Fırlalı, 1990:140). Bir diğer görüşe göre ise 606/1209 yılında doğmuş, 669/1271 yılında vefat etmiştir (Dindi, 2011: 26). Diğer bir iddia ise Hacıbektaş İlçesi Halk Kütüphanesi'nde mevcut olan elyazması bir eserde Hünkâr ile ilgili bulunan kayda göre: “Hazîne-i celîleden şeref-vürûd olan tomâr-ı kebîrde muharrer olduğu üzere târîh-i velâdeti şerîfleri 606/(1209) olarak müddeti ömrleri altmış üç olmağla 669/(1270) senesi vefât-ı şerîfleri muharrer olduğundan işbu mahalle tahrîr olundu”(Yılmaz vd., 2011: 15). Şeklinde ifade edilmektedir.

Gölpınarlı'ya göre Hünkâr, 691 ve 695 tarihli iki ayrı vakfiyede “merhum” diye ifade edilmekte, 697 tarihli farklı bir vakfiyede ise “Hacı Bektaş Nahiyesi” Hünkâr'ın türbesinin bulunduğu yer olarak geçmektedir. Ayrıca 1291\1878 yılında Derviş Muhammed Şükri tarafından tüm tarikatların silsilelerini bir araya getirip hazırladığı “Silsile-nâme” eserinin Bektaşî silsilesinde, Hünkâr'ın adının yanına 669 tarihini yazmıştır. Tarihi kaynaklarla uyumlu olan Hacı Bektaş'ın adının yanındaki bu tarihe göre Hacı Bektaş Veli'nin, Mevlânâ'nın ölümünden üç yıl önce vefat ettiği belirtilmektedir (Gölpınarlı, 1969: 274).

Belirttiğimiz ifadelerden yola çıkarak, Hünkâr'ın doğum tarihini 1209, ölüm tarihini ise 1270 olarak kabul etmemizin doğru olacağı kanaatindeyiz. Bizim düşüncemiz Hünkâr'ın doğum ve ölüm tarihlerinin kesin olarak bilinmesinden veya tartışmalı bir hâle gelmesinden ziyade, onun verdiği mesajların ve eserlerinin toplum tarafından doğru anlaşılmasıdır.

2.3. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Fikir adamlarının düşünceleri ile yaşadıkları yüzyılın sosyo-kültürel yapısı arasında sıkı bir ilişkinin olduğu herkes tarafından kabul görmektedir. Hünkâr'ın doğduğu ve gençliğinin geçtiği coğrafya olan Türkistan-Horasan, XIII. yüzyılda Yesevîlik, Melamilik,

Haydarilik, Kalenderlik gibi tasavvuf akımlarının merkeziydi. Bu akımların özleri birbirine çok yakın olmakla birlikte, söz konusu akımlar Hz. Ali ve On iki İmam inancını tasavvuf yoluyla yorumlayıp insanlara aktarmayı amaç edinmiş ve Alevilik inancı üzerine temellendirilmişti. Bu inanç ve düşünce ortamında bulunan Hacı Bektaş Veli tüm bu akımları kendinde toplamış, birleştirmiş daha sonra da Bektaşiliği bu temel üzerine yerleştirmiştir (Öz, 1997: 20).

Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektaş Veli, Ahmed Yesevi ve Yesevilik etkisini büyük oranda barındıran Kutbüddin Haydar geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir Haydari şeyhidir. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin Elvan Çelebi, Âşıkpaşazâde ve Ahmed Eflaki'nin eserlerinde Vefaî şeyhi olan Baba İlyas-ı Horasani'nin halifesi olduğu belirtilmektedir. Kaynaklardaki bu durum gözönünde bulundurulduğunda Hacı Bektaş Veli'nin Yesevilik ve Kalenderîliğin birleşiminden oluşan Haydarilik tarikatına bağlıyken Anadolu'ya geldiği belirtilmektedir. Burada Baba İlyas-ı Horasani'ye yakın durarak Vefaîlik tarikatının bir mensubu olduğu, ömrünün sonuna kadar bu şekilde yaşayıp ve kendisinin adını taşıyan Bektaşilik tarikatını kurmadığı ileri sürülebilir (Ocak, 1996: 457).

Hacı Bektaş Veli hakkında yazılan *Vilâyetnâme*'lerde birtakım farklılıklar görülebilmektedir. *Hâcîm Sultan Velâyetnâmesi*'nde Hacı Bektaş Veli'nin Hoca Ahmet Yesevi'nin halifesi olduğundan bahsedilirken, Hacı Bektaş Veli *Vilâyetnâmesi*'nin tam ve mensur nüshaları ile *Künhü'l- Ahbâr* da Hacı Bektaş Veli'nin Şeyh Lokman-ı Perende'nin müridi olduğu, Şeyh Lokman-ı Perende'nin de Hoca Ahmed Yesevi'den el aldığı belirtilmektedir (Köprülü, 1976: 49).

İlk eğitimini Nişabur'da alan Hacı Bektaş Veli'nin iyi düzeyde Arapça ve Farsça bildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Türkistan'ın önde gelen mutasavvıflarından olan Hoca Ahmed Yesevi vefat (1166-1167) ettikten sonra kendisinin yetiştirdiği büyük bir bilgin olan Lokman Perende postuna oturmuştur. O dönemde oldukça karışık bir hâlde olan Horasan bölgesinde yaşayanlar göç etmeye başlamış, dağınık hâlde halk toplulukları ne yapacağını bilemez duruma gelmiştir. Genç yaşlardaki Hacı Bektaş Veli (Ulusoy, 1986: 23), Ahmed Yesevi'nin öğrencisi olan Lokman Perende'den maddi ve manevi ilim öğrenmiş bu ilmi yeni nesillere öğretmek, milli birlik ve beraberliği sağlamak, birçok kıtanın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmak üzere hocasından aldığı icazatnâmeyle Anadolu'ya doğru yola çıkmıştır (Özcan, 2012: 20).

Hacı Bektaş Veli ile Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşadığı dönem tarih olarak yakın olmamakla birlikte Hoca Ahmet Yesevi' den manevi olarak feyz aldığını düşünebiliriz.

2.4. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN ANADOLU'YA GELİŞİ VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği dönem Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine denk gelmektedir. Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı Baba İshak önderliğinde bir ayaklanma meydana gelmiş, bu ayaklanmayı Alaaddin Keykubat çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Aynı dönemde Anadolu'da (Kırşehir) Ahi Evren Veli tarafından kurulan işçi ve esnaf dayanışma teşkilatı olan Ahilik ile Babailik temel olarak birbirlerine yakın düşünce akımlarıdır. Kırşehir'e yerleşmeden önce Horasan ve Erdebil'de tekke eğitimi alan Hacı Bektaş Veli, Ahi ve Babai düşünce akımlarını yakından tanımıştır. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği sırada iktidar ve din kavgaları nedeniyle Anadolu çok karışıktır. Halk Selçuklu yönetiminden memnun değildir zaten Babai İsyanı da bu nedenle ortaya çıkmıştır (Şener, 1990: 72-73).

Hacı Bektaş Veli'nin çok önemli bir görevi gerçekleştirmek için Anadolu'ya seçilerek gönderildiğini düşünen Yalçın'a göre; Hünkâr, Selçuklu sarayında Arap ve İran hayranlığından dolayı özenilen Farsçanın ve aynı zamanda medrese eğitiminde öğretim dili olarak kullanılan Arapçanın yıkıcı etkisinden, Türk dilini ve kültürünü korumak için büyük çaba göstermiştir (Yalçın, 2007:39).

Köprülü'ye göre Hünkâr Ahmed Yesevi'nin emir ve işaretiyle Rum diyarına gelecektir; fakat *Vilâyetnâme*'de onun Hoca Ahmed Yesevi'deki emanetleri, yani tâc, hırka, sofra ve seccadeyi (birtakım kerametler göstererek) aldığı uzun uzun anlatılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi senelerden beri sakladığı emanetleri, bu suretle sahibine teslim ettikten sonra, “Yâ Hacı Bektaş Veli, işte nasibini aldın, sana beşaret olsun ki kutbü'l-aktâblık mertebesi senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Haydi, git, seni saldı ve Rûm abdallarına seni baş kılıp ser-çeşme eyledim”der (Köprülü, 1991: 53). Bu hususun, mitolojik bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır çünkü Hoca Ahmed Yesevi ile Hünkârın yaşadıkları dönem birbiriyle örtüşmemektedir. İçerisinde metafizik güç barındıran menkıbeler, mantığı zorlayarak bilimden uzak imajı yaratmakta ve günümüz insanına inandırıcı gelmemektedir. Menkıbeler, meydana çıktıkları dönemlerde, toplumun ulu kabul ettiği şahsiyetlerin olağanüstü güçlerini ifade etmek için de anlatılmıştır. Bundan dolayı gerçek olaylar, insanlar üzerinde hayranlık bırakan olağanüstü olaylarla simgelenerek anlatılmıştır. Örneğin Hacı Bektaş Veli'nin bilim ve uygarlığı Anadolu'ya getirmesi bir menkıbeyle şöyle anlatılmaktadır: Hoca Ahmet Yesevi, bilim ve uygarlığın sembolü olan

yanan bir meşaleyi Anadolu'ya atmış, Hacı Bektaş Veli de o meşalenin düştüğü yeri kendisine yurt edinerek Anadolu'ya bilim ve aydınlık getirmiştir. Onun Anadolu'ya girmesini istemeyen Rum erenleri Hacı Tuğrul'u doğan biçiminde üzerine salarlar güvercin donundaki Hacı Bektaş Veli doğanı boğazından tutup; “Biz size mazlum suretinde geldik, siz bizi zalim donunda karşıladınız. Güvercinden daha mazlum bir yaratık bulsaydık onun donuna urunur da gelirdik” der. Bu menkıbe bize Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya barış, dostluk, iyi niyetlerle geldiğini anlatmaktadır (Ulusoy, 1986: 15).

Hünkâr'ın Anadolu'ya gelişi öncesi Tasavvuf için önemli olan mekânları ziyaret ile başlamaktadır. Horosan'dan ayrıldıktan sonra ilk olarak Necef'e gelerek Hz. Ali'nin mezarını ziyaret eden Hacı Bektaş Veli, burada bir erbain (40 gün süre ile çile) çıkarmıştır. Daha sonra Mekke, Kudüs, Şam, Halep'e gitmiş buralarda da erbain çıkarmış en sonunda Anadolu'ya gelerek Elbistan'da Ashab-ı Keyf Mağarası'nda bir erbain çıkararak müridinin “sana yer verdik” dediği Sulucakarahöyük'e gelmiştir (Öztürk, 1992: 58). Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya geldiği zaman yanında kardeşi Menteş de vardır. Bir süre birlikte dirler daha sonra kardeşi Sivas yakınlarına gider ve orada şehid olur. Hünkâr Kırşehir taraflarındaki Sulucakarahöyük'e geldiğinde burada Çepni boyundan bir oymak bulunmaktadır. Bu oymağın uluları Yunus Mukri'dir. Yunus Mukri'nin dört oğlundan birisi olan İdris'in karısı Bektaşiler tarafından daha sonra kutlu sayılan Kadıncık Ana-Kutlu Melek'tir (Eröz, 1990: 54). Anadolu'da merkezi bir yer olan Sulucakarahöyük, aynı zamanda Hristiyanların da yoğun olarak bulunduğu (Kapadokya- Göreme) yöresindeydi.

Sulucakarahöyük'e yerleşen Hacı Bektaş Veli'nin oradaki hayatı ve evlenip evlenmediği meselesi hakkında bilgiler hâlâ esrarını korumakla birlikte farklı görüşler de mevcuttur. *Vilâyetnâme*'ye göre Sulucakarahöyük'te yaşayan İdris (yukarıda bahsedilen Yunus Mukri'nin oğlu) adlı bir bilgin ile karısı Kutlu Melek (Kadıncık Ana) Hacı Bektaş Veli'yi misafir etmişlerdir. Hünkâr'ın hiç evlenmediği iddia edilmektedir. Fakat *Vilâyetnâme*'de onun evliliği ile ilgili şu bilgileri tespit etmekteyiz; Hacı Bektaş Veli bir gün abdest alır ve burnu kanar Kadıncık'tan bu suyu ayak değmeyen bir yere dökmesini ister. Kadıncık bu suyu içer Hacı Bektaş Veli'nin bunu anlaması üzerine Kadıncık “erenlere ne malûm değil, erenlerden artanın bir yudumunu bile dökecek yer bulamadım, ancak karnımı buldum” der. Hünkâr: “Bizden umduğun nasibini aldın; senden iki oğlumuz gelecek, adınızla onlar yurdumuz oğlu olacak; halkın yetmiş yaşındakileri, onların yedi yaşında olanlarının elini öpsünler. Dünya bozulursa onlar sırları üstüne yatsınlar, hiç zahmet görmesinler...” der. Bu söz üzerine Kadıncık'ın üç oğlu olur bunlardan birinin öldüğü diğer ikisinin ise yaşayıp soyunu sürdürdüğü kaynaklarda

anlatılmaktadır. Babagân kolu Hacı Bektaş Veli'nin hiç evlenmediği, bekâr göçtüğü, Kadıncık Ana evlâdı Hünkâr'ın burun kanından gelme “nefes evladı” olduğu görüşüne sahiptir. Çelebiler'e göre ise Hacı Bektaş Veli, İdris Hoca'nın kızı Fatma Nûriye (Kadıncık Ana) ile evlenmiş, İbrahim Seydî adlı bir çocuğu dünyaya gelmiştir (Fırlıklı, 1990: 151-152). Bu durum günümüzde Bektaşiliği anlamada önemini hâlâ korumaktadır. Bektaşilik içerisindeki ayrışmanın da temelini oluşturmaktadır.

Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya yerleştikten sonra Babailiğin kurucusu Baba İlyas ve İshak ile görüşmeleri olur. Vefailik ve onun devamı olan Babailiğe yakınlık duyar ancak bunların halifesi ya da müridi olmadığı iddia edilmektedir. 1240 yılında Babai ayaklanmasını uygun bulmadığı ve katılmadığı belirtilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin, katliamdan kurtulan Babailer ve Alevi Türkmenleri etrafında topladığı, yeni bir yapılanma oluşturduğu, bu yapılanmaya daha sonra Moğollara karşı direnen Ahi Evren ve onun müridleri olan Ahiler'in de katıldığı ifade edilmektedir. Bektaşiliğin bunun sonucunda artık Anadolu'da bir İslam inancı ve düşünce akımı haline geldiğini söyleyebiliriz. Onun insanları eğitmeye devam ederken özellikle Türk-Türkmenlerin bulunduğu yerlere ulaşmaya çalışıp bu amaçla Anadolu ve Balkanların çeşitli yerlerine halifelerini gönderdiği kaynaklarda belirtilmektedir (Öz, 1997: 20-21). Hacı Bektaş Veli'nin bu faaliyetleri, hem içinde bulunduğu dönemin sosyal ve kültürel şartlarının hem de Alevilik-Bektaşiliğin geleneksel tarihinin bir gerekliliği olarak İslamiyet'in sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Sünni bir anlayışı değil, Türkmenler arasında yaşayan İslam öncesi dinî-mistik inançlarla karışık yarı mitolojik bir İslam anlayışının yorumunu yansıtmaktadır. Bu İslam anlayışı, tasavvufun yapısındaki hoşgörü anlayışını temel alarak yeni bir din ile tanışan insanları ürkütmeden eski inançlarını da göz önünde bulunduran, kaynaştırmaya çalışan bağdaştırmacı bir anlayıştır. Hacı Bektaş Veli'nin bu tutumu, Anadolu'daki Müslüman ve gayrimüslim toplumların yakınlaşmasına neden olmuştur (Ocak, 1996: 456).

Bir ulusun varlığını sürdürüp yok olmaması için gerekli olan şeyin, o ulusun inancı, dili, tarihi kimliği, kültürü olduğunu düşünen Hacı Bektaş Veli, çok iyi bildiği Orta Asya Kültürü ile Anadolu Kültürünü İslam Kültürüyle ilişkilendirmeyi başarmıştır. Bunun sonucunda Anadolu'da Şii İran kültürüne ve Sünni İslam kültürüne benzemeyen yeni bir kültürün gelişmesini sağlamıştır (Yalçın, 2007: 40). Hacı Bektaş Veli bir taraftan Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması için çalışmış diğer taraftan genişleyen Türk coğrafyası için liderler yetiştirmiş, Türk toplumunun birlik ve beraberliğine büyük katkılar sağlamıştır. İtikad, ahlak, ibadet gibi konular için evrensel bir metod uygulayarak İslamiyet'in genel hükümlerini Kur'an-ı Kerim ve hadisler ışığında Türklerin

anlayabileceği bir şekilde açıklamıştır. Onun Türk kültürünün korunması üzerindeki etkileri XIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmıştır (Güzel, 2009: 34).

Ulusoy, içinde bulunduğumuz çağın düşünürlerinin Hacı Bektaş Veli ile ilgili şu ortak paydada birleştiklerini ifade eder: Hacı Bektaş Veli, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinde insan anlayışını oluşturan toplumsal hayatı, yaşadığı dönemin çok daha ilerisine taşımış, bağnazlıktan uzak dinî inançlarda hümanist bir yol izlemiştir. Türk dilinin canlı tutulması için büyük çaba göstermiş, Türk halk edebiyatının temellerini atmıştır. İslam dini ışığında Türk kültür ve geleneklerinin yaşatılmasını sağlayarak toplumda bir ahlak sistemi oluşturmuştur. İnsanın özünde iyilik barındırması gerektiğine inanmış, toplumda sevgi, saygı ve barış duygularının yeşermesi gerektiği fikrini savunup öğütlemiştir (1986: 14). Hünkâr'ın bu etkisi sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp müridleri aracılığı ile Anadolu ve Balkanlarda hatta Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada da görülmektedir.

3. TASAVVUFUN TANIMI VE ANADOLU'DA TASAVVUFİ HAYAT

3.1. TASAVVUFUN TANIMI

Tasavvuf konusu bütün tek tanrılı dinlerde mevcut olup, farklı tarzlarda yaşanılabilir da varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Kavramın tanımı ve mahiyeti Batılı, İslam düşünürleri tarafından yapılmaktadır. Öztürk'e göre tasavvuf, Batılı yazarlar tarafından her ne kadar "İslam mistisizmi" olarak tanımlanmış olsa da kavram; "aklın ürünü olan felsefenin mistik görünümü değil, vahye oturan İslam dininin; insan ruhundaki mistik eğilim ve ihtiyaçlara cevap veren donelerinin, kurumsal bir toplamıdır." Mistik düşünce ise, varlığın özüne temas etme özlemi duyan insan ruhunun, bu özlemini gerçekleştirmeye imkân veren bir yaklaşımdır. Tasavvufta aşk ve birlik bilincinin yanında ağırlıklı olarak aksiyon mevcuttur. Bu, insanın oluşa katılmasıdır. Tasavvuf, Allah'ı varlığın dışında değil, varlığın içinde görür, bu nedenle insanın Allah ile teması ve Allah'ı algılaması varlık ve oluşa katılmasıyla imkânli hale gelir (1997: 15-19).

Nicholson, tasavvufun kaynağı ve gelişimini şöyle özetlemektedir:

1- Mistisizm ve rıza anlamındaki tasavvuf, Emeviler döneminde İslamda ortaya çıkan zühd hareketinin tabii bir gelişimidir.

2- Bu zühd hareketi, Hristiyan etkisinden uzak değildi. Fakat zühd tamamen İslamın bir ürünü kabul edilmelidir ve bu sistemi geliştiren sufiler esas olarak Müslümandır.

3- H. II. asrın sonuna doğru İslam tasavvufunda yeni bir fikri hareket ortaya çıktı. Temel özelliği itibarıyla İslam dışı ve teosofik olan bu hareket, Ma'ruf el-Kerhi'nin sözlerinde çok açık bir şekilde görülmektedir.

4- Üçüncü asrın ilk yarısında bu yeni fikirler hızlı bir şekilde gelişti ve tasavvufta hâkim bir unsur oldu.

5- Tasavvuf doktrinine değişmez biçimini veren zat, Zunnun el-Mısri'dir.

6- Tasavvuftaki bu yeni doktrinin ortaya çıktığı tarihi şartlar, açıkça ilk kaynak olarak Yunan felsefesine işaret etmektedir.

7- Bu yeni hareketin kaynağı, Yeni Eflatunculuk ve Gnostisizm mezhebinde aranmalıdır.

8- İslam tasavvufundaki ma'rifet (teosofi) unsuru Yunan kaynaklı iken, ilk olarak Ebu Yezid el-Bestami tarafından geliştirilen Vahdet-i vücud doktrini ile ilgili aşırı fikirler

ise Fars veya Hint kökenlidir. Fena doktrini, muhtemelen Budistlerin nirvana felsefesine dayanmaktadır.

9- III. asrın son bölümünde tasavvuf şeyh, mürid ve kurallarla birlikte düzenli bir sistem haline geldi. Bu doktrinin Kur'an ve sünnete dayandığını isbatlamak için büyük gayretler gösterildi (Nicholson, 1998: 707).

Bal'a göre ise tasavvufun kaynağı antik Yunan felsefesi, Hristiyanlığın ruhbanlığı ya da başka inançlar değil, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Zahiri ve bâtını yönü olduğu kabul edilen Kur'an-ı Kerim'in işte bu bâtını yönünü yorumlama görevini üstlenen sufilerdir. Bâtını bilginin kaynağı Hz. Muhammed, bu bilgileri paylaştığı kişi ise Hz. Ali'dir. Her tasavvufi grubun yürüdüğü yol birbirinden farklıdır, bu yol Allah'a kavuşma yoludur. Bunun için tasavvufta nefse esir olmama, Allah'a ilahi bir aşk ile bağlı kalma, dünyadan uzaklaşma vardır. Hakk'a ulaşmak için izlenen yolda bazıları şeriat bazıları tarikat, bazıları ise marifet aşamasında daha çok kalır. Hakikat aşaması Hak ile bir olma aşamasıdır. Ruh, Hakk'tan gelmiş ve yine O'na dönecektir. Ruh Hakk'a kavuşma yolunda olgunlaşmalı kemale ermelidir işte bunun için izlenen yol tasavvuf yoludur. Tasavvuf zühd ve takva manasında Hz. Muhammed döneminde başlarken batın ilmine yönelip ruh tavsiyesi ve Allah ile birleşmeyi amaç edindiği dönem, hicretin üçüncü ve dördüncü yüzyıllarındadır (2014: 70-71).

İslam gizemciliği olarak bilinen tasavvufun anlamına ulaşabilmek için öncelikle gizemcilik (misticizm) kelimesinin anlamını bilmek gerekir. Gizemcilik; "Bütün dinlerin içinden akan büyük, manevi nehir" olarak ifade edilir. Annemarie Schimmel tarafından ise en geniş anlamda, "hikmet, ışık, aşk veya yokluk diye isimlendirilen 'tek hakikat'in bilincine varmak, şeklinde tanımlanır. Talibe, nihayi hakikate giden yolda ancak kendi iç ışığı yol gösterebilir. Onu dünyaya bağlayan bağlardan kurtulup başka bir deyişle gönül aynasını parlattıkça kendi iç ışığı güçlenir. Uzun bir arınma döneminden sonra aşk ve marifet ile ödüllendirilir. Buradan sonra son hedef olan "gizemli birlik"e ulaşır. Buna, vuslat veya Allah ile mahlûkatının temel özdeşliğini gizleyen "cehalet örtüsünün kaldırılması" denilebilir. Başka bir ifadeyle gizemcilik "mutlak aşk" demektir (Schimmel, 2001: 22).

Gizemcilik iki grupta incelenebilir: Brincisi sonsuz gizemciliğidir. İlahi tüm varlıkların ötesinde, var-olmayan, ebedi, zaman ve mekân dışı, tek hakikattır. Dünya ise "sınırlı gerçeklik"e sahiptir, koşullu var oluşunu İlahinin mutlak var oluşundan türetir. Kişi gizemciliğini ise insan ve Allah arasındaki ilişki, maşukuna kavuşma arzusundaki âşık gibi

düşünebiliriz. İşte bu gizemcilik tasavvufun başlangıç dönemlerinde görülür (Schimmel, 2001: 23-24).

Bektaşilerin tasavvufa bakışı, vahdet-i vücud anlayışının uslubudur. Derin bir felsefî bilgiye lüzum gösteren bu metodu, bilgi ve seviyelerine göre kullanmışlardır. Bektaşiler içinde bu idrak edişin inceliklerine erenler olduğu gibi, sığ kalanlar, satıhta dolaşanlar da olmuştur. Masiva, Allah'ın insanda tecellisi, tevhid, nefsini bilmek, Küntü Kenz Sırrı gibi hususlar İslâm sufiliğinden çıkarılarak Alevî-Bektaşî inançlarına, nefeslerine geçmiştir (Eröz, 1990: 196).

Schimmel'e göre gizemcilik, tasavvuf ve sufizm birbirleriyle ilişkilidir. Sufizm; tasavvufun batı dillerindeki karşılığıdır. Sevgi ile saf hale gelen sufi olur, sevginin saf hale getirdiği kimse sufidir yani İlâhi Maşuk'ta yok olmuş O'ndan başka bir şey düşünmeyen gerçek sufidir. Sufilere göre tasavvufun üç anlamı vardır. Bunlar; Şeriata göre, tarikata göre ve hakikate göre anlamlarıdır. Öncelikle nefsin kötülüklerden arınması, daha sonra insani özelliklere köle olmaktan arınmak, en sonunda sıfatlar seviyesinde arınıp seçilmektir (2001: 32-35).

Alevî-Bektaşî nefeslerinden birinde bu anlayış şöyle ifade edilmektedir (Ergun, 1944: 263).

*Küntü Kenz remzinin olduk agâhı,
Aynel yakın gördük Cemalullahı,
Ey hace bizdedir Sırr-ı İlâhi,
Biz Hacı Bekteş'in fukarasıyız.*

İslâm tasavvufunun vahdet-i vücud görüşü, Alevî ve Bektaşî inançları içine çeşitli şekillerde girmiştir. Bu tesirler, Suriye ve bilhassa Horasan yoluyla geçmiştir. Anadolu'da maya tutan Alevî-Bektaşî inancında bu düşünceler, nefeslere kadar nüfuz etmiştir.

Vahdet-i vücud anlayışıyla gelişen Türk tasavvufu vahdet-i mevcuda ulaşır. Özellikle Alevî-Bektaşiler tasavvufun bu aşamasına inanır ve bunu kendi inançsal-düşünsel yapılarına uygun görürler. Vahdet-i vücudla, vahdet-i mevcud evrelerini birbirinden ayırmak zordur. Çoğu kez karıştırılır. Vahdet-i vücudtaki "varlık birliği", vahdet-i mevcutta "varlıkların birliğine" dönüşmüştür. Varolan herşey Tanrı'nın bir aksi olduğu inancı egemendir. Tanrı, doğanın, evrenin ve bütün varolanların birliğidir. Bu varoluşun başı ve sonu yoktur. Bu aşamada "Ben Tanrıyım (Enel Hak)" diyen Hallacı Mansur'un, "Suyun rengi kabın rengidir" diyen Cüneyd-i Bağdadi'nin ve "Tanrı'yı görmek isteyenler eşyaya baksınlar" diyen Muhyiddin-i Arabi'nin düşünceleri etkili olmuştur. Vahdet-i mevcudtaki, Tanrı-evren-insan bütünlüğü, Alevîlik-Bektaşilikte "Her ne

varsa âlemde, örneği var âdemde” sözcüğüyle somutluk kazanmaktadır. Tanrı yere indirilir. Toplumun hayatına sokulur. Tanrı, bütünsellik taşır ve özü insandır. Vahdet-i mevcut tasavvufî anlayışıyla, Alevîlik-Bektaşilik, ideal insanı ve ideal toplumu amaçlamaktadır (Öz, 1997: 79-82). Tasavvufî düşünce, Alevîlik-Bektaşilikte pek kuvvetlidir. Bektaşilere göre Tanrı, dünyayı var etmiştir. Bütün mahlukat ve mevcudattan insanoğlu en kutsal olanıdır. Tanrı, âdemoğlunun üzerinde ve yüreğindedir. Cihan var olmadan önce Cenabı Hak Ehl-i Beyt’in ruhlarını yaratıp, fezada yeşil bir kandile asmıştır, ilahi esrar Elest Bezminde bu kandilde Hak, Muhammed, Ali arasında görülmüş, bu aşk sırrından kâinat var olmuştur. Bu sırra göre: “Kendini bilenler, Allah’ı bilirler” esası doğmuştur, buna erişenler de “İnsanı Kâmil” olanlardır. Bektaşilere göre Elest Bezmi şöyle anlatılmaktadır:

“Dünya var olmazdan önce yeşil kandildeki Bezmi Elest’de Hak, Muhammed Ali arasında olan bu ezeli esrar, Hazreti Muhammed’in huzurunda meydana gelmiş ve Mirac yolundan sonra Muhammed ve Ali ve Yaradan’ı arasında konuşularak Alevîlik doğmuştur. Bu toplantıya kırk kişi iştirak etmiştir. Bu sebeple bunlara (kırklar) adı verilmiştir. Kırklar, cemlerinde Engür, şerbetini içerek, ilahi aşk ile mest olmuşlardır. Bunlar ölmeden önce Ulu Tanrı’nın cemalini görmüşlerdir. Bu zaman (Hak ile Hak) olmuşlar, Fenafillaha ulaşmışlardır. Bu yoldan İmam Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin yürümüşlerdir. Daha sonra da “İmam Cafer” bu mezhebi kuvvetlendirmiştir” (Şapolyo, 1964: 60).

Tasavvufun beslendiği kaynakla Alevîlik Bektaşiliğin beslendiği kaynak da aynı olmuştur. Çünkü İslâm tarihine baktığımızda özellikle Emevi dönemiyle başlayıp, Abbasiler döneminde devam eden, zenginleşme arzusu ve İslâm’ın kriterlerini çiğneme eğiliminin oluşturduğu bu dönemde, İslâm’ın Hz. Peygamberi’nin istediği hayata dönüş çabaları neticesinde tasavvuf doğmuştur. Bu dönüş çabası dünya malına meyil etmeye bir temel tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ferdi ve sosyal bir disiplin olarak, Hz. Fatıma ile Hz. Ali’nin sergilemiş bulundukları hayatın bir taklidi gibidir. Hz. Ali, İslâm inkılabının, Hz. Peygamber’den sonra, bir numaralı adamı ve Hz. Peygamber’i madde ve manada temsil kabiliyeti bakımından en yüksek şahsiyettir (Öztürk, 1998: 69). Gerek Alevîlik- Bektaşilik, gerekse tasavvuf ekollerinin büyük çoğunluğu Hz. Ali ve ehlibeytinde buluşmaktadırlar. Her iki inanç ekolü de inanç model şahsiyeti olarak Hz. Ali’yi anlamaktadırlar. Bu da bize göstermektedir ki Alevîlik-Bektaşiliği tasavvufî düşünceden ayrı olarak ele almak doğru değildir.

3.2. ANADOLU'DA TASAVVUFİ HAYAT

Türkler'in Anadolu'ya göçleri iki safhada gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi XIII. yüzyılın başlarında Karahıtaylılar ile Harezmşahlar arasındaki mücadele sonucu Fergana'da yaşayan halkın burayı terk edip Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması ile gerçekleşmiştir. İkincisi ise Moğol istilası öncesinde meydana gelmiştir. Maverâünnehir'in işgali sırasında göçebe ve yarı göçebe Oğuz ve Karluk Türkleri, Cengiz'in ordularından kaçarak Anadolu'ya göç etmişlerdir. Aynı istilaya maruz kalan Kıpçaklar, Harezmşahlar, bütün Horasan, Azerbeycan ve Erzurum bölgelerinden birçok Türk boyu da Anadolu'ya doğru yönelmiştir. 1071 Malazgirt zaferinden itibaren Türk göçleri XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti de 1071 Malazgirt zaferinden sonra büyük Türk nüfusunun göçüyle 1075'te kurulmuştur. Anadolu'yu Türkleştiren Türkmenler Anadolu'nun dinî tarihi için çok önemli bir yere sahiptir. Onların göçlerle birlikte eski inanışlarını da beraberinde getirmeleri sonucu Orta Asya ve Anadolu'daki İslamlaşma süreci XIII. ve XIV. yüzyılda dahi tam olarak tamamlanamamıştır. İlk göçlerle beraber Anadolu'da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yakın ilişkiler görülmüştür. Orta Asya'dan getirdikleri İslam cılası altında hoşgörü, sevgi, saygı, mesleki deneyimleri, dervişane yaşayışları ile Hristiyanların hayranlıklarını kazanmışlardır. Türkmen babaları, yerli halka dinî ve kültürel yorumlarını onların hoşlarına gidecek şekilde sunmuşlardır. Bunların yanında Anadolu'ya göç eden Türkler arasında büyük kültür merkezlerinden gelen, kitabi olarak Müslümanlaşmış olanlar mevcut olduğu gibi, eski dinî inançlarını İslami cila altında devam ettirenler, hatta hiç Müslümanlaşmamış olanlar da vardı. Hiç Müslümanlaşmamış olanlar kitabi kültürün, fıkhi izahların ortaya koyduğu dinî anlayışa ilgisiz kalmış kendi gelenek ve göreneklerine uygun düşen eski Türk kamlarının ve atalarının Müslümanlaşmış şekli olarak gördükleri Türkmen Babalarının telkinleri ile yetiniyorlar, yönetici sınıfının aksine İran kültüründen uzak duruyorlardı.

Selçuklular'ın tarih sahnesine çıktıkları, Tuğrul Bey'in yükseldiği dönemde İslam dünyası Sünni ve Şii olarak ikiye ayrılmıştı. İtikadi açıdan Maturidi ve Eş'ari, fıkhi açıdan Hanefi, Şafi, Hanbeli ve Maliki okullarından oluşan Sünniliğin resmi temsilcisi Bağdad Abbasi Halifeliğiydi. Mısırda Fatimiler'in temsilciliğini yaptığı Şii çerçevede ise İmamiyye Şiası dışında tamamı aşırı uçları temsil eden Batnilik, İsmailik, Nusayrilik, Durzilik gibi mezhepler mevcuttu. İslamlaşma sürecinin başından itibaren Sünni inanışı benimsemiş olan Türkler, Selçuklularla birlikte bu aşırı uç şia inanışına bağlı gruplar siyasi

olarak mücadele etmişlerdir. Aynı dönemde bu mezhepler yanında İslam dünyasında siyasi otoriteyi temsil eden Abbasi halifesinin nüfuzu zayıflamış geniş kitlelerin sığındığı tasavvuf ve tarikatlar da yaygınlaşmaya başlamıştır. İslam dünyasında, siyasi mücadeleler, Haçlı seferleri, Moğol istilası gibi buhranlı dönemlerde tasavvuf ve tarikatlar çaresiz insanlar için ruhi ve manevi huzur sağlamıştır. Oğuzların Müslüman oldukları ve Anadolu'ya yerleştikleri zaman İslam dünyasındaki tasavvuf cereyanı en hareketli dönemini yaşamıştır. Orta Asya'dan Türkmenlerle birlikte çeşitli tasavvufi akımlara mensup dervişler Anadolu'ya gelmiştir. Bağlı oldukları tasavvuf okullarının görüşlerini de beraberlerinde getirmiş; bu görüşlerini köylerde, ovalarda, dağlarda veya şehirlerde yaymışlardır. Anadolu'ya göç eden Türkmenler ile birlikte çeşitli tasavvuf akımlarına mensup birçok derviş de gelmiştir. Türkler'in tasavvufi şekiller altında gelişen dinî hisleri onları tekke ve zaviyelere kapatmamış, binlerce düşmana karşı savaşmış, uçlarda fetihlerde bulunmuş, dağlarda, bayırlarda yer açıp yerleşmiş, zaviyeler kurmuş böylelikle İslamiyet'i yayan kolonizatör Türk dervişlerinin temsilcileri olmuşlardır (Fırlı, 1990 :93-102). Önceki inanç ve gelenekleriyle İslam'ın inanç ve ibadet unsurlarını bir biçimde bağdaştırmış bu kişiler anlayış ve yaşayışları sadece birey veya oymak düzeyinde sınırlı kalmamış mevcut sosyal yapılanmaların da "İslami boya" ile boyanmasına ve sonuçta "mistik akım" ların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Göçebe Türkler'in İslam anlayışlarının başlıca Yesevilik, Vefailik, Haydarilik ve Kalenderilik gibi yapılanmalar içerisinde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz (Üzüm, 2018: 23)

3.2.1.Yesevilik

Yesevilik, Türk mistik şuurunun oluşmasında ilk büyük etkiyi yapan kurumdur. Yesevilik'ten kaynaklanan Bektaşilik ve Nakşilik onun uzantıları ve kollarıdır. Türkler'in İslamiyet'i kabulünden sonra Türkistan'da büyük kitleleri tasavvufa ısındırmış, gelecek yüzyıllara büyük bir şuur mirası bırakmıştır. Ahmed Yesevi'ye nispet edilen bu yapı; tevazu, sadelik ve fedakarlığı temsil etmektedir. Ahmed Yesevi'nin halka hitap eden, basit bir Türkçe ile ifade edilmiş Hikmetleri *Divan-ı Hikmet* adı altında toplanmış, bu hikmetleri ile geniş kitlelerin gönlünde taht kurmuştur (Öztürk, 1997: 225). Ahmed Yesevi bugün Özbekistan sınırları içindeki İsbicab'da doğmuş (1093), Yesi (bugünkü Türkistan) şehrinde 1166 yılında vefat etmiştir. Yusuf el-Hemedani ile Arslan Baba'nın ilim ve irfanından beslenmiştir. O, Orta Asya'daki Budist, Şamanist ve Maniheizm mistik kültürden gelen göçebe Türkler'in anlayabileceği şekilde İslam'ı sufiliğinin süzgecinden geçirerek

sunmuştur. İlahi aşk, Allah'ın birliği, Allah'ın sonsuz güç ve kudreti, Peygamber sevgisi, Peygamber'in sünnetine bağlılık, ibadetlerin önemi, züht ve takva, insan sevgisi Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinin konusudur (Üzüm, 2018: 24).

3.2.2. Fütüvvet ve Ahilik

Fütüvvet tasavvufun önemli kavramlarından biridir. Ahilik ise fütüvvetin Türk illerinde kurumsallaşması ve teşkilatlanması olarak görülmektedir. Fütüvvet ve ahilik Türk düşüncesi üzerinde büyük etkileri olan Bektaşilik-Melamilik ile çok derinden ilişkili olduğu için güncel bir konu olarak değerini korumaktadır. Çünkü bu iki tarikat hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Fütüvvet bir teşkilat olarak Hicri II. yüzyıla dayanmaktadır. Halife Nasır li Dinillah bu teşkilatı kendine bağlamıştır. Bu teşkilat daha sonra Hicri IV. yüzyılın sonlarında Türk illerinde Ahi teşkilatı olarak ortaya çıkmış, fütüvvetin manevi çehresi korunarak Türk insanına has bir karektere bürünmüş ve sonunda toplumun ahlak, askerlik, politik konularına kadar bütün alanlara yayılmıştır. Teşkilat zamanla bir gaziler, alp-erenler, bacılar, dervişler kadrosuyla verdiği cihad sonucunda bir imparatorluğun kurulmasını sağlamıştır. Peygamber ahlakını en ideal biçimde yaşamak olan fütüvvet; “Allah ve Peygamber’e tam itaat, her türlü kötülük ve pisliliği terk, zahir ve batında güzele ve iyiye bağlı kalmak...” anlamına gelmektedir. İbn Arabi’ye göre fütüvvet; Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır. Yüce Allah, hiçbir ihtiyacı olmadığı halde yarattıklarına vücut vererek en büyük nimeti onlara karşılıksız lütfetmiş ve tam bir fütüvvet göstermiştir. Fütüvvetin kaynaklandığı feta (genç atılgan, mert) sıfatı İslam peygamberi tarafından Hz. Ali için kullanılırken, Muhammedi ahlakın en mükemmel temsilcisi, bütün tasavvufi ekollerin kabulüne göre Hz. Ali'dir. Feta ve Ahi, nefsi için herhangi bir istekte bulunmaz, kimsenin kalbini kırmaz, çaresizin yanında durur (Öztürk, 1997: 238-243).

Ahilik ise Anadolu'da, asıl adı Nasiru'd-Din Mahmud b. Ahmed olan Ahi Evren tarafından Fütüvvet geleneğine dayalı olarak kurulmuştur. Ahi Evren, hocası ve kayınpederi olan Türkmen şeyhi Evhadüddin Kirmani (1237) ile Anadolu'ya gelmiştir. Ahi Evren, toplumun tüm ihtiyacının görülmesi için farklı sanat dallarını yürüten birçok insanın belli bir yerde toplanması gerektiği düşüncesiyle Ahilik teşkilatını kurmuştur. Ahilik bir esnaf teşkilatı olmaktan ziyade, İslam'ın idealize ettiği kendi nefsinin ön planda tutmayan, dürüst, Kendini Allah yoluna adanmış, Allah rızasını gözetken, cömert, insanı var kılabilmek için çalışan ve düşüncelerini bu teşkilat aracılığıyla yayan bir tasavvuf okulu olmuştur. Ahiler gündüzleri iş yerlerinde mesleklerini icra ederken, akşamları dinî, tasavvufî, ahlaki

ve askeri eğitim görmektedirler. Ahiliğin bütün Anadolu’da yayılmasına büyük destek veren Alaeddin Keykubad’ın, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürülmesine tepki olarak Türkmenler ve Ahiler direnişe geçmişler bu esnada birçok Ahi ve Türkmen ölmüştür. Ahi Evren ise beş yıl Konya’da hapsedilmiştir. Ahiler idarenin baskıları sonucu uç bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Kırşehir Ahi Katliamındankurtulup uçlara göç edenler arasında Hacı Bektaş, Geyikli Baba ve Abdal Musa da vardır. Ahi teşkilatının önemli faaliyetleri arasında göçebe Türkmenleri iş sahibi yapmak, geçici olarak barınmalarını sağlamakiyerleşik hayata geçişlerini kolaylaştırmak vardı. Bundan dolayı Bektaşilik kurulduğu ilk zamandan itibaren Ahiliğin etkisi altında kalmış; *Vilâyetnâme*’de Ahi Evren ve Hacı Bektaş Veli arasındaki ilişkiden övgüyle bahsedilmiştir. Ayrıca Bektaşilikte okunan birçok terceman, Ahilerin *Fütüvvetnâme*’leri ile aynıdır (Fırlalı,1990:113-117)

3.2.3. Mevlevîlik

Mevlevîlik, Mevlânâ’nın manevî mirası üzerine oğlu Sultan Veled tarafından kurulan ve Ulu Ârif Çelebi’yle yayılmaya başlayan bir tarikattır. Mevlevîlik, Mevlânâ’nın hayat çizgisi ve düşünce yapısı üzerine kurulmuştur. Mevlânâ, düşünce dünyasında insanın ve hayatın bütün güzellik unsurlarını insanlığa yaymaya çalışmıştır. Mevlânâ’nın önemli yönü, bütün zıtlıkları barıştırarak birliği kucaklamasıdır. Mevlânâ’nın tasavvuf anlayışı, irfan, aşk ve cezbe âleminde olgunlaşmaktır. Ona göre insan, toplumdaki ferttir ve iradesine sahip olabilen, sorumluluk sahibi kişilerdir. Onun düşüncesinin temeli insanın saygınlığı ve insanların birliği üzerine kuruludur. Mevlânâ’da insanı kaderine hapseden yazgıcılık düşünce tarzı yoktur. Sebepler âleminde çalışmak gerekir. Mevlânâ, daima hayatın gerçeklerini görür ve o gerçeklerden kaçmaz. Mevlânâ, tefekkür olarak vizyon, yani hikmetin derinliğine giden yolu keşfetmeye çalışmıştır. Tasavvuf ehli insanın kemâlini üç mânâ üzerine oturtmuştur. Bunlar;” bilmek, bulmak ve olmak” tır. Büyük tefekkür sahibi Mevlânâ da, ömrünü bu üç mânâyı yaşamıştır. (Mermer, 2014:1247).

Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin tasavvufta son mertebe saydığı melâmet neşvesine sahip olan Mevlânâ, türbe yapmanın ve üstüne kubbe örtmenin makbul olmadığını söylemesine rağmen yerine halife bıraktığı Hüsameddin Çelebi döneminde Mevlânâ’nın, babasının, büyük oğlu Alâeddin’in ve Şeyh Selâhaddin’in gömüldüğü eski gül bahçesi bir ziyaretgâh haline dönüşmüş ve bu ziyaretgâh için vakıflar kurulmaya başlanarak Mevlânâ mensupları içinde bulunan imamların, mesnevîhanların, semâ meclislerinde beste çalıp

söyleyenlerin, bu işlere nezaret edenlerin ve onların hizmetini görenlerin geçimleri vakıftan sağlanır hale gelmiştir. Sultan Veled (ö. 712/1312), Anadolu’da siyasî ve içtimâî sıkıntıların yaşandığı bu dönemde babasının görüşlerini yayabilmek, vakfın gelirlerini arttırmak, yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkanları geri alabilmek için Anadolu’ya hâkim olan Moğollar, siyasî iktidarı temsil eden Selçuklu hânedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarılı olmuştur. Yetiştirdiği halifeleri Amasya’ya, Kırşehir’e, Erzincan’a yollayıp buralarda zâviyeler kurdurarak Mevlevîliği yaymaya başlamıştır. Babası ve Hüsâmeddin Çelebi gibi müderrislik yapan Sultan Veled de medresede, bir cemaathânedede, büyük kubbeli veya eyvan örtülü bir mekânda, mescidde yahut kendisinin ya da mensuplarından birinin evinde eski sûfler gibi zikir, semâ ve sohbet meclisleri düzenlemiştir. Onun da bir tekkesi yoktur. Konya Mevlevîhânesi türbenin yapımından sonra kurulmuştur. Sultan Veled’in irşad makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi’yi bırakmasının ardından Mevlevîlik “çelebi” unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanmış, Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebilik makamı Mevleviyye tarikatının idare merkezi haline getirilmiştir. Gittiği hemen her yerde bir zâviye kurarak Mevlevîliğin yayılmasına büyük katkı sağlayan Ulu Ârif Çelebi, Mevleviyye’nin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temellerini atmıştır. Böylece Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi’nin gayretleri sonucu yaygınlaşmaya başlayan Mevlevîlik XIV. yüzyılın ilk yarısında âyin, erkân ve kıyafet açısından da kuruluş sürecini tamamlayarak XV. yüzyıla intikal etmiştir.

Mevlevîliğin kuruluş döneminde Mevlânâ’ya büyük bir saygı ile bağlı olanlar, aralarında yönetici zümreye mensup kişiler de bulunmakla birlikte genellikle geniş halk kitleleri olmuştur. Kendisini temsilen çelebilik makamına gelenler de halkın yanı sıra devlet adamları tarafından sevilmiş ve sayılmışlardır. Kuruluşundan itibaren mevcut siyasî düzenin bozulmasına yol açacak hareketlerde bulunmamayı ve daima yönetim çevrelerinin yanında olmayı tercih eden Mevlevîlik, bu dönemde çeşitli beyliklerin arazilerinde zengin vakıflar elde ederek ekonomik bakımdan sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Osmanlı kamu yönetiminde köklü değişikliklerin yapıldığı II. Bayezid döneminde başta tarikatlar olmak üzere âyan ve eşraf aileleriyle bunların kontrolündeki aşiretlere kısmî faaliyet serbestliği tanınarak taşra denetiminin onlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan hukukî ve idarî düzenlemeler sırasında Mevlevîliğe bir imparatorluk kurumu statüsü kazandırılmış, vergi muafiyeti getirilerek vakıflar tahsis edilip düzenli nakdî yardım yapılmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Mevlevîliğin yayılmasında Afyonkarahisar

Mevlevîhânesi şeyhi Abâpûş-i Velî'nin oğlu Divane Mehmed Çelebi'nin büyük katkısı olmuştur. 915 (1509) yılında çelebilik makamına geçen Hüsrev Çelebi, bu görevini Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde de sürdürmüş ve onun zamanında Mevlevîlik büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin Anadolu'daki Safevî propagandasının en yoğun döneme denk gelmesi, Osmanlı yönetiminin bu propagandaya karşı halk üzerinde nüfuz sahibi olan Bektaşîlik ile Mevlevîliği denge halinde tutma çabasının bir göstergesidir. Mevlevîhâneler XVIII ve XIX. yüzyıllarda kendi şeyhleri tarafından açılmış, harap veya yıkılmış olanları yine onlar tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Balkan ve I. Dünya-Çanakkale savaşları sırasında melevîhâneler sosyal dayanışma ve yardımlaşma görevi üstlenmiştir. Tekke ve zâviyelerin kanunla kapatılmalarına rağmen Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlânâ türbeleri 1926'da çıkarılan yeni bir kanunla müze olarak ziyarete açılmıştır. Mevlânâ'nın "şeb-i arûs" denilen ölüm yıl dönümü törenleri ise 1946 ve 1954 yıllarında Konya'da yapılan küçük çaptaki semâ gösterileriyle başlamıştır (Tanrıkorur, 2004: 468-471).

Mevlevî tarikatının ana unsurları, sanat, nezaket ve musikidir. Şiir dünyamızın önderleri dervişler olduğu gibi musiki dünyamızın da önderleri dervişlerdir. Bu anlamda önde gelen tarikat da Mevlevîliktir. Mevlevîhanelerde verilen tasavvufî eğitiminin bir parçası olarak dervişin yeteneği doğrultusunda yetiştirilmesidir. 1001 günlük çilesini tamamlayan dervişler musiki, hat sanatı, marangozluk, saatçilik gibi mesleklerde de yetiştirilmiştir. Mevlevîhaneler büyük halk kitlesinin dinî ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmamış, felsefî ve entelektüel konularda da tatmin etmişlerdir. Mesnevî'deki derin "hikmet" dili, Divan'da terennüm edilen coşkunsu şiir dili milyonlarca insanın arayışlarına kapı açmış, iç aydınlanmalarına sebep olmuştur. Mesnevî'de derin hikmetler basit hikayelerle anlatılarak, tabiatı var olan, günlük Allah, kâinat ve insan üçlüsünün çözülmesi zor gibi görünen problemleri kolayca çözümlenmiştir (Kara, 2006:15).

3.2.4. Melâmetîlik

Melâmetîlik, Irak'ta doğmuş, İran mistik kültürünü yaşatan Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde gelişen tasavvufî bir akımdır. Mevâlî (azat edilmiş köle, Arap olmayanlar) tabakasına mensup esnafların mistik hareketidir. İslamiyet'in yayılmasında siyasi sorumluluk alan Emevi ve Abbasi hanedanının yönetimdeki adaletsizlikleri, lüks içinde yaşamaları ve Arap olmayanlara karşı dışlayıcı tutumlar sergilemeleri sonucunda İslam'ın şekil ve görünüşten ibaret olmadığını savunan, dünyayı küçümsemeye dayanan

bir İslam anlayışı gelişmiştir. Melâmetîliğin temsilcileri; Ahmed b. Hadraveyh (854), Ebû Tûrâb-ı Nahşebî (859), Ebu Hafs el-Haddad, Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr (884) ve Şah Şucâ-ı Kirmânî (885) Nişabur başta olmak üzere birçok merkezde etkili olmuşlardır. Melâmîler mistik manalardan çok olumsuz yönleri üzerinde dururlar. Davranışların kınanmasını, yerilmesini, eksikliğini dile getirirler. Onlar için nefis-i levvame (kınayıp duran nefis), nefisle cihad önemlidir. İslamiyet Türkler arasına Melâmet ceryanı ile girmeye başlamıştır. Daha önce bir sülûk ve irfan neşesinden ibaret olan Melâmetîlik, Hamdûn-ı Kassâr tarafından Nişabur merkez olmak üzere yaygınlaştırılmış, bir meslek/yol haline getirilmiştir. İlk dönem Melâmetîliği katı kural ve ayinler yerine bir aşk hali, bir neşe hali, dünyayı küçümseme, sadece emeği ile geçinme halidir. Hamdûn-ı Kassâr'dan önce ve sonra Melâmetîlik yaşandığına göre Türkmenler'in bu bu akımdan etkilenmemeleri olanaklı değildir. Bu bağlamda Ahmed Yesevi ve onun mürşidi olan Yusuf Hemedanî'nin de bu akımın dışında kalması düşünülemez. Melâmetî bir tarikat olarak gelişen Kübreviye tarikatından olan Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled ve Mevlânâ'nın sohbet mürşidi Şems-i Tebrizî'nin Melâmetîlerin neşe ve coşkusuna sahip olduğu ifade edilmektedir (Bal, 2014:133-135). Melâmetîlikten doğan tarikalar, zikir (esmâ) yolunu tutmayıp Allah'a aşk ile ulaşılabilceği fikrini savunurlar. Bu tarikatlar Abdallar, Kalenderîler, Haydarîler, Bektaşiler, Câmîler ve Mevlevilerdir (Gölpınarlı, 1969: 257).

3.2.5. Kalenderîlik

Dünya nimetlerini ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı tutum sergileyen, bunu kılık kıyafet ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfîlere “kalender”, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak “kalenderîlik” adı verilmektedir. Kalenderîler kalp temizliğinin verdiği sarhoşlukla şer'î sınırları aşar, farzların dışında namaz ve oruç gibi ibadetleri azaltır, ihtiyaçlarını giderecek para, yiyecek içecek gibi şeyleri biriktirmeyi, bunları toplama ve çoğaltmayı terkeder; dindar, âbid ve zâhidlerin kıyafet ve davranışlarını örnek almaz, Allah ile beraber olduğuna inandıkları kalplerinin temizliğiyle yetinirler. (Azamat, 2001: 253). Kalenderîlik, Yesevilik ve Vefâîliğe paralel olarak aşırı züht ve takva temeline dayalı klasik tasavvuf anlayışlarına bir tepki niteliğinde İran ve Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. Bu tasavvufî anlayışta, ortaya çıktığı bölgelerin İslam öncesi mistik kültürünün ve Melâmetîliğin büyük rolü olmuştur. X.-XI yüzyıllarda Melâmetî mektebinin güçlü olduğu yerlerde yaşayan Baba Tâhir-i Uryân ve Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ilk

kalenderîlerdendir. Bu şahsiyetlerin herhangi bir tarikata mensup olmamayan münzevi sûfler olmaları Kalenderîliğin mistik ve sosyal yönden bir tepki niteliği kazanmasına muhalif bir tasavvufî kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Bu sûfî akım, İslam'ın temel hüküm ve uygulamaları karşısında serbest bir tavır sergilemiş, bu tavırdan dolayı belli bir cazibeye kavuşarak ulaştığı bölgelerde marjinal toplum kesimlerini bünyesine katmıştır. Kalenderîliğin, Suriye ve İran üzerinden Anadolu'ya giren batı kolları burada yeni yapılanmalara dönüşmüştür. Kalenderîler, XIII. yüzyıldan itibaren Babaî İsyanı ve bundan iki asır sonra Rumeli'de meydana gelen Şeyh Bedreddin Ayaklanması gibi dinî-sosyal hareketlerin başlıca aktörleri arasında yer almışlardır (Üzüm, 2018: 26-27).

Kalenderî tarikatının asıl teşkilatlaşması. XIII. yüzyılda İranlı bir şair olan Şeyh Cemaleddin Sâvî tarafından gerçekleşmiştir (Bal, 2014:136). Kalenderîler dört lengerli, kubbesi oniki dilimli, beyaz keçeden bir tac giyerlerdi. Bu taca; “Tâc-ı Kalenderî, Hüseyinî” denilmekteydi. Kalenderiler sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş ettirirlerdi. Buna çar-darb denilirdi. Arkalarında ise şallardan elbiseler bulunurdu. Kalenderiler sadece farzları yerine getirip, ibadetlerini de gizlemek gerekliliği duymadıkları için Melamet ehlinden ayrılmaktadırlar. Divane Mehmed Celebi'den (X. yüzyılın; XVI, ikinci yarısı) itibaren çar-darb olan Mevleviler vardır; fakat hem çar-darb oluş, hem de Kalenderîlik, Mevlevîlikten çok daha öncedir. Mevleviler, Kalenderî şiarını benimserler ancak Mevlânâ'dan başka bir mukteda tanımazlar (Gölpınarlı, 1969: 259).

3.2.6. Haydarîlik

Haydarîlik, Kalenderîlik kökenli mistik bir yapılanmadır. Bu yapılanma, Kutbüddin Haydar (ö. 1221?) tarafından kurulmuş olup müritleri kalendermeşrep şahsiyetlerdir. Kutbüddin Haydar ve dervişleri sakallarını kesip bıyıklarını bırakmayı tercih etmişlerdir. Haydarîler tarikatın kuruluşundan üç asır sonra Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunların namaz ve oruç ibadetlerinde gevşek oldukları bilinmektedir. Haydarîlik XV. yüzyıldan sonra sosyal hayattan silinmiş, ancak bazı gelenekleri Bektaşîlik içinde devam etmiştir (Üzüm, 2018: 27-28).

Haydarî dervişlerinin kılık kıyafet ve görünüşlerinde dikkat çekici özellikler görülür. Kullandıkları bu materyallerin hepsinin simgesel bir değeri vardır. Haydarî dervişlerinin başlarındaki bir tutam saç; nefislerini yenmiş olduklarını, kulaklarına taktıkları kalaydan küpe; her söze kulak vermediklerini, boyunlarında tavk-ı Haydarî denilen demir halka; Hz. Ali veya Kutbüddin Haydar'ın kulu olduklarını, ayaklarındaki

zincir; bâtil yolda yürümediklerini, yanlarında asılı olan çan; dervişlerin birbirinden uzak düşmemeleri ve aralarındaki irtibatı korumalarını, cinsiyet organlarına taktıkları halka; iffetli olduklarını ifade etmektedir (Yazıcı, 1998: 35).

İslamiyeti kabul eden göçebe ve yarı göçebe Türkmenler'in bir kısmı kendi İslam anlayışlarını sürdürmüşken diğer bir kısmı ise yukarıda bahsettiğimiz tarikatler ile temasa geçmiş, bu tarikatlere bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

3.2.6.Vefâîlik

Vefâîlik, Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'ye (ö. 501/1107) nisbet edilen bir tarikattır. 1026 yılında Irak'ın Kûsan bölgesinde doğan Ebü'l-Vefâ'nın soyunun İmam Zeynelâbidîn'den geldiği belirtilmektedir. Şeyhi ona vefa ve sadakatinden dolayı Ebü'l-Vefâ unvanını vermiştir. Ebü'l-Vefâ sülûkünü tamamlayıp icâzet aldıktan sonra irşad faaliyetine başlamış, dönemin en önemli şeyhleri arasında yer almıştır. Ebü'l-Vefâ'nın toplumun her kesiminden müridleri olmuştur. Vefâîlik, onun ölümünün ardından halifeleri aracılığıyla Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayılmıştır. Ebü'l-Vefâ'nın Kürt aşiretler arasında etkin bir nüfusu olduğu gibi Türkçe isimler taşıyan halifelerinin de bulunması etkisinin Kürt çevrelerle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Vefâîliğin Anadolu'daki en önemli temsilcileri, Dede Garkın ve halifeleri olmuştur. Dede Garkın, bu tasavvufî akımın özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yayılmasında büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Adı Bektaşî geleneğine de karışan Dede Garkın'dan sonra, Vefâîliğin XIII. yüzyıldaki temsilcileri Baba İlyas ve Baba İshak olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürükleyen meşhur Babaîler İsyanı'nı çıkaran, Baba İlyas'ın halifelerinin Osmanlı döneminde Vefâîyye'nin yayılmasında büyük katkısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Vefâîyye'ye mensubiyeti bilinen bir diğer derviş Geyikli Baba'dır. Tarikatın kırsal kesimde gayrisünni, şehirlerde Sünni bir karakter sergilediği, Sünnileşmenin Osmanlı topraklarında Âşıkpaşazâde tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir (Şahin, 2012: 600-603).

4. BEKTAŞİLİĞİN İZAHI VE ÖZELLİKLERİ

4.1. BEKTAŞİLİĞİN TANIMI

Bektaşilik, XIII. yüzyılda Kalenderîlik içerisinde oluşmaya başlayan, XV. yüzyılın sonunda Hacı Bektaş Veli öğretileri çevresinde Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikattır (Ocak, 1992:373). Fığlalı'ya göre ise Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli adına kurulan, Hz. Muhammed'i Mürşid, Hz. Ali'yi rehber ve Hacı Bektaş Veli'yi pir olarak kabul eden İslam kültürü içerisinde yer alan temel on iki tarikattan biridir (Fığlalı, 1990: 133).

Kelime anlamı olarak ise Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olan, onun yolunda giden anlamına gelmektedir. Bektaşi tarikatının usul ve erkânına göre yaşayan, Hacı Bektaş'ı pir kabul eden, Ehl-i Beyti seven, tevella ve teberrâ inancına sahip olan Bektaşiler'e Alevi denilebilir; ancak her Bektaşi Alevi olduğu halde, her alevi Bektaşi değildir. Bu nedenle Bektaşiler, Köy Bektaşisi ve Şehir Bektaşisi olarak ikiye ayrılır. Köy Bektaşilerine 'Alevi', Şehir Bektaşileri'ne ise 'Bektaşi' denilmektedir (Eröz, 1990: 52).

Bektaşilik ilk olarak XIII. yüzyılda Anadolu'da Hacı Bektaş Veli etrafında bir kültür olarak oluşmuştur; ancak Hacı Bektaş Veli bu tarikatın piridir, kurucusu değildir. Daha sonra XV. yüzyılda Balım Sultan'ın bu kültürü merkeze alarak kurduğu Sünni olmayan bir tarikattır. Osmanlı Devleti tarafından XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanınmış ve desteklenmiş Sünni olmayan tek tarikattır (Ocak, 2015: 447).

Gölpınarlı'ya göre Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'yi pir, 1516'da vefat eden Balım Sultan'ı (Hızır Balı) ikinci pir olarak kabul etmiş, Bektaşi erkânının emirlerini tanımıştır. Hacı Bektaş Veli döneminden itibaren fütüvvet ehliyle kaynaşan Bektaşilik, Abdallar, Kalenderiler ve Haydarileri temsil ederek bu toplulukların inanç gelenek ve törenlerini birleştirmiş XV.-XVI. yüzyılda ise son şeklini almıştır (1969: 274-275).

Bektaşilik, XV.-XVI. yüzyıllarda, bilhassa yeniçeri ocağında, âdeta resmi bir kültür mahiyeti aldıktan sonra, büyük bir nüfuz kazanarak, devletin resmi himayesine mazhar olmuş ve böylece farklı isimler taşımakla beraber, esas akideleri kendi isimlerinden farklı olmayan muhtelif batini derviş zümrelerini de içine almıştır (Köprülü, 1986: 461). Hacı Bektaş Veli'nin önemini bilen Osmanlı sultanları, yeniçeriliği kurarken, O'nun, Osmanlı gazileri arasında yaygın olan güçlü Hacı Bektaş kültürü sebebiyle ocağı ona bağladıkları belirtilmektedir. Böylece Hacı Bektaş Veli'nin hatırası, Osmanlı topraklarında giderek gelişmek suretiyle büyüyüp ünlenmiştir. XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Balım

Sultan, Haydarilik'ten ayrılıp, Osmanlı hükümet merkezinin desteğini de alarak, Bektaşilik tarikatını, Hacı Bektaş Veli'nin adına kurmuştur (Ocak, 1999: 167).

Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden sonra, Bektaşiliğin etkisi hızla yayılmıştır. Bektaşiliğin, başlangıç yılları ve sonrasına ait malumatların kitabî bilgi olarak aktarılması daha sonraki yüzyıllar içinde olduğunu birçok eserden anlamaktayız. Bektaşiliğin daha sistemli ve etkisinin hızlı olduğu dönem Osmanlı Devleti'nde kabul gördüğü yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. BEKTAŞİLİĞİN ÖZELLİĞİ

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'da bir barış ortamı yaratmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu barış ortamına da sevgi yolundan yürüdüğü, insanın kutsallığını esas aldığı, hoşgörü duygularıyla ve sabırla düşüncelerini yaydığı bir gerçektir. Anadolu'nun XIII. yüzyılda mutasavvıf dervişlerin akınına uğradığını, bunların Anadolu'nun yeni siyasal, toplumsal ve inançsal yaşamına katılıp öncülük ettiklerini, tarihî kaynaklar belirtmektedir. Anadolu'ya gelen dervişlerin, Dede ve Babaların İslamlığı, Anadolu coğrafyasında âdetâ bir millî dine dönüştürdüklerini, Türklüğü ve millî öğeleri İslâm potasında değil, İslamlığı Türklük potasında eritip, yoğurdukları belirtilerek, Türkmenlerle birlikte eski kam-ozanlara benzeyen Dedeler ve Babaların daha basit bir İslamı yaydıkları ve bu arada bir çeşit halk tasavvufu oluşturdukları söylenebilir. Bu dervişler, inanç yönünden Hz. Ali'den, Horasan Erenlerinden gelen vahdet-i vücud felsefesiyle, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in, İslamın özüne uygun, alçak gönüllü tarzının manevi ve ilahi boyutunu ortaya koyduğu belirtilmektedir. Bu Dede ve Babaların, Türkçe konuşarak millî kimliklerini korumaya çalıştıkları, Arapça ve Farsça üstünlüğüne karşı, millî değerlerin korunarak ve yaşatılarak, mesajlarını verdikleri vurgulanmaktadır (Fırat, 1999: 132).

İşte Hacı Bektaş Veli, böyle bir ortamda Anadolu'da bulunmuştur. Hacı Bektaş Veli'den önce Anadolu'ya gelen ve aynı Türk kültür değeri ve inanç sistemi içerisinde yoğrulan ve Anadolu'nun hamurunu oluşturan, Alevî nitelikli bir İslamlığı kırsalda yaymaya uğraşan Türk/Türkmenlerle birlikte öncülük ve ideologluğu üstlenerek; din, dil, etnik, mezhepüstü bir dostluk ve barış içerisinde “olgun insan, olgun toplum” olarak yaşamayı sağlamaya ve Anadolu'da savaş yaralarını sarmaya başlamışlardır. Hacı Bektaş Veli ve diğer Türkmenlerle birlikte Anadolu'da İslamlığı Alevîlik türevinde bir biçime sokmuşlar ve Allah-Muhammed-Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi temeline oturtmuşlardır (Fırat,

1999: 133). Hacı Bektaş Veli'nin bu misyonu, Anadolu'nun Türk yurdu olmasında harç görevi yapmıştır.

Önde gelen Bektaşî tasavvufçularından Şeyh Edebali, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in hocasıdır. Bektaşilik, Türk geleneklerini İslam'a uygun bir şekilde sürdürme çabası içerisindeyken zamanla yerini Türk geleneklerinin etkisinin daha yoğun olduğu bir yapıya dönüşmüştür (Aksoy, 2011: 68).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Bektaşiler gaza işlerini yürütme, İslamlaştırma, Türkleştirme gibi devletin ideallerini gerçekleştirmesinde büyük rol oynamışlardır. Yeniçeri ocağının kuruluşu sırasında da uçlarda ve serhat boylarında Bektaşî kültü çok yaygın olduğu için Bektaşî tarikatını piri olarak o dönem hayatta olmayan Hacı Bektaş Veli kabul edilerek bu yolla Hacı Bektaş'ın Türkmenler ve gaziler üzerindeki sosyal ve dinî açıdan etkisinden faydalanmak tercih edilmiştir (Döğüş, 2002: 287).

Diğer tarikatlar gibi sadece belirli bir kesim halk arasında yayılmayıp, geniş bir kitleyi içine alan Anadolu'nun Sivas, Dersim, Tokat, Zile, İzmir, Manisa, Adana, İçel, Teke, Menteşe Karasar, Kars gibi hemen her yerinde bulunan ve sayılarının 1500000 kadar olduğu belirtilir (Atalay, 1991: 14). Daha sonra Anadolu'yu da aşarak Mısır, Balkanlar ve Avrupa'ya kadar ulaşmıştır.

Besim Atalay'a göre ise Bektaşilikte iki önemli kol vardır; Bunlar Çelebiler kolu ve Babagan koludur. Farklı bir ifade ile birincisi Türk Bektaşiliği, ikincisi Arnavut ve Rum ili Bektaşiliği denilebilir. Bu iki kolu birbirinden ayıran şey Hacı Bektaş'ın evli ya da bekâr bir yaşam sürmüş olması meselesidir. Babagan koluna mensup Bektaşiler Hacı Bektaş'ın Kadıncık Ana (Kutlu melek) ile evli olduğu ve ondan Timurtaş adında bir oğlunu dünyaya geldiği fikrini savunurken Çelebiler koluna mensup Bektaşiler Hünkâr'ın bekâr yaşadığını, Kadıncık Ana'dan Timurtaş'ın (burun kanıyla) bel evladı değil nefes evladı olarak dünyaya geldiği fikrini savunurlar. Bu iki kol arasında bu sebepten büyük bir anlaşmazlık ve ayrılık vardır (1991: 28).

Anadolu'nun siyasî, iktisadi ve sosyal hayatında önemli yeri olan Ahiliğin, Abdallığın, Alperenliğin Bektaşilikteki etkileri büyük olmuştur (Kutluay, 2000:103). Bektaşilik, diğer sufi oluşumlar gibi gerek menkıbeleri ve gerekse de kadınlı – erkekli ayinleri, usul ve erkânında, başta eski Türk inanç ve geleneklerinden izlerin yanı sıra çok çeşitli etkileri birleştirmeyi başarmıştır (Günay, 1999: 172).

5. BEKTAŞİLİĞİN KURAMSAL YAPISI VE BALIM SULTAN DÖNEMİ

John Kingsley Birge'ye göre tarihi süreçte Bektaşilik üç dönemde incelenir:

Birinci dönem, 1250-1500 tarihleri arasını kapsayan Bektaşilik Tarikatı'nın kuruluşundan Balım Sultan'a kadar olan dönem.

İkinci dönem, 1500-1826 tarihleri arasını kapsayan Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesiyle başlayan ve yeniçeri birliklerinin kaldırılmasına kadar geçen dönem.

Üçüncü dönem, 1826-1925 tarihleri arasını kapsayan yeniçeri birliklerinin kaldırılmasından tarikatın kapatılmasına kadar geçen dönemdir (1991: 22-99).

Bu dönemlere bakacak olursak; Bektaşilik XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan sosyal, dinî ve siyasi bir hareket olan Babai İsyanı ile ilişkilidir diyebiliriz. XIII. yüzyılın ortalarında Babai İsyanı'nın Babailik hareketi denen gayrisünni bir hareket ile sonuçlandı. Anadolu'daki Kalenderiye, Haydariye, Yeseviyye gibi gruplar tarafından benimsenen bu hareket XIV. yüzyılda Rum abdalları adı ile sürdürüldü. İşte bu Rum abdalları Kalenderi, Vefai ve Haydari dervişlerdi. "ilk Bektaşiler" diyebileceğimiz bu dervişlerin ortak özellikleri güçlü bir Hacı Bektaş kültürüne sahip olmalarıydı. XIV. yüzyılda bu kültürün gelişip yaygınlaşmasının en önemli nedeni Hacı Bektaş Veli dergâhıydı. Ancak Bektaşiliğin Kalenderilik'ten ayrılıp bugün ki şekline bürünmesi XV. yüzyılda Balım Sultan ile başlamıştır. 1501 yılında II. Beyazid tarafından Hacı Bektaş dergâhını başına getirilip onun faaliyetleri sonrasında kurumsal bir yapı kazanmıştır. Böylece Bektaşilik II. Mahmut'un 1826' da Yeniçeri Ocağı ile beraber ortadan kaldırılincaya kadar sürekli faaliyetlerini sürdürmüştür. Abdülaziz zamanında tekrar canlanmaya başlamıştır. 1925'te bütün tekke ve zaviyelerin kapatılması sonucunda resmi olarak ortadan kalkmasına rağmen gerçekte günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Ocak, 1992:373-374).

Hacı Bektaş Veli'nin kültürü Sulucakarahöyük'teki Haydari dergâhında filizlenmiş, o daha hayattayken bu dergâhın mensupları olan dervişler aracılığıyla gelişip yayılmıştır. Osmanlı padişahları, Osmanlı gazileri sayesinde Hacı Bektaş'ı tanımış ve bu gaziler arasında yaygın olarak görülen Hacı Bektaş kültüründen dolayı Yeniçeri Ocağını ona bağlamışlardır. Bunun sonucunda gün geçtikçe Osmanlı topraklarında Hacı Bektaş'ın şöhreti giderek artmıştır. Balım Sultan, XVI. yüzyıl başında Osmanlı hükümetinin desteğini de arakasına alarak Türk gayrisünniliği-Hacı Bektaş Veli bütünleşmesiyle

Bektaşilik tarikatını kurmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin ününün ve onun kutsal kabul edilen değerlerinin (kültü) ölümünden sonra oluştuğu düşünülmektedir (Ocak, 1996:458).

Yeniçeri ocağının kuruluşunda, Osmanlı topraklarında geniş yer tutan Bektaşî tarikatının bir üyesi olan derviş Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Sulucakarahöyük'e Orhan Bey'in gidip ondan yeni askerler için dua istemesi ve Hacı Bektaş'ın beyaz keçe külâhını kabul etmeleriyle Bektaşî geleneği tanınmış olur. Orhan Bey, Hacı Bektaş Veli'den yeni askerlerine dua etmesini, bir sancak ve bir de isim vermesini ister. Hacı Bektaş abasının bir kolunu bir askerin başından sırtına kadar sarkıtır ve şöyle dua eder: “Bu te'sîs ettiğiniz askerin adı Yeni-çeri olacak, yüzü ak ve parlak, bâzusu müdhiş, kılıcı keskin, otu tîz olacak, hep muharebelerde gâlib gelecek, dâima muzafferiyetle avdet eyleyecektir.”der. Onun bu duasını yeniçerilerin hatırlamaları için beyaz keçe külâhlarının arkasına tıpkı dua ederken askerin başından sarkan Hacı Bektaş'ın abasının kolu gibi bir kumaş parçası ilave edilmiştir (Hammer, 1998: 99).

Şener'e göre ise bazı kaynaklarda yeniçeri ocağını Hacı Bektaş Veli'nin kurduğunun belirtilmesinin doğru olmadığını Hünkâr'ın 1270-71'de vefat ettiğini 1363 yılında kurulan Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş'ın vefatından 90 yıl sonrasına denk geldiğini ifade etmektedir. Bektaşîliğe ve Yeniçeri Ocağı'na hoşgörü ile bakan Orhan Gazi'den sonra I. Murat da aynı yaklaşımı göstermiş Hacı Bektaş Veli türbesini inşa etmiştir. Daha sonra türbeyi II. Beyazıt onarmıştır. Osmanlı Devleti'nde Bektaşilik ve Yeniçeri Ocağı'na karşı hoşgörü Yavuz Sultan Selim dönemine kadar sürmüştür. Osmanlı devletinde Orhan Bey zamanının 1324-1362 yılları arasına denk geldiği Hacı Bektaş Veli'nin de 1271 yılında vefat ettiği gerçeğini göz önünde bulundurursak Hacı Bektaş'ın yeniçerilere dua ve börk meselesinin pek mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı katı bir Sünniliğe yönelmiş Alevilik ve Bektaşîliğe karşı düşmanca bir tavır sergilemiştir. Bu durum üzerinde o dönem Osmanlı Devleti için ciddi bir tehlike oluşturan Şii Safevi Devleti'nin rolü büyüktür. Osmanlı, Safevi tehlikesine karşı Sünni İslam'a sıkıca sarılmayı kurtuluş olarak görmektedir. Yavuz Sultan Selim'in bu konuda Yeniçeri Ocağı'nı Safevi Devleti'ne karşı korumak amacıyla kendisini Bektaşî gibi gösterdiği, kulağına menkuş taktığı fakat bunun göz boyamak için yapılan bir hareket olduğu ifade edilmektedir (1990: 84-86).

Öztürk ise Hacı Bektaş Veli'nin Osmanlı veya yeniçerilerle bir bağlantısının olmadığını, yeniçerilerin başındaki börkün Orhan Devrinde Abdal Musa'ya yeniçeriler tarafından verildiği, Hacı Bektaş'ın yeniçeriler dua etmesinin ve börk yapmasının uydurma olduğunu, yeniçerilerin Bektaşîlikten etkilenmeyip Bektaşîliğin yeniçerilerden

etkilendiğini ancak Bektaşilik ile yeniçeriler arasında manevi bir bağın olduğunu ifade eder (1990: 86).

Gölpınarlı'ya göre ise ucu arkaya doğru sarkık olan borkün fütüvvet borkü olduğunu, fütüvvete dayanılarak kurulan Yeniçeri Ocağı'nın fütüvvetin seyfi bir kolu sayıldığı bu nedenle Yeniçerilere bork kabul edildiği, Hacı Bektaş'ın da pir kabul edildiği, Hacı Bektaş'ın Yeniçeri Ocağı'na dua meselesinin de sonradan ortaya çıktığı belirtilmektedir (1969: 272).

Bektaşilik, toplumu oluşturan bireylerin değerli olduğu, sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma gibi insan ilişkilerini sağlıklı kılan insani değerlere önem veren, ancak bu değerlerle bir toplumun ayakta durabileceği var olabileceği ve refaha ereceği düşüncesiyle hareket eden, insanı anlayan, baskıdan ve korkudan uzak eşitlikçi ilkelere sahip, kadının eğitime önem veren, kadın-erkek ayrımı olmadan bacı-kardeş anlayışıyla hareket eden, paylaşım ve dayanışma anlayışıyla temellendirilen, toplumsal bütünleşme ve birlik olmayı amaç edinen bir yaşam felsefesidir (Ersanlı, 2009: 258).

Hacı Bektaş Veli, din ve mezhepler üstü bir yaklaşımla idealini gerçekleştirmeye ömrünü adanmıştır. Anadolu'da çatışan Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi iki büyük din arasında köprü kurmayı başarmıştır. Bu düşünceyle hareket eden ve birlik beraberlik, beraber üretme, beraber tüketme, sorunlara ortak çözümler bulma, güven idealini Anadolu insanına aşılamayı amaç edinmiş bunu Bektaşilik olarak sunmuştur. Bir toplumu var olabilmesini sağlayan kimliğini, kültürünü, dilini muhafaza ederek kendilerine ait olan bu değerlere sahip çıkacak gücü ve inancı yeşertmeyi başarmış, temel felsefesi “yaşamak ve yaşayabilmek” olmuştur (Öz, 1997: 56-57).

Bektaşilik tarih boyunca dini ve insan sevgisini bir araç olarak kullananlara, Türk insanının ruhunu karartan şekilcilik, yobazlık, bağnazlık ve baskılara karşı durmuştur. Bektaşilik Türk insanının adeta nefes almak için sığındığı, isyanını onun dilinden ifade ettiği bir kapı olmuştur. Bektaşilik sadece insana değil yaratılan bütün canlılara sevgi ve saygıyı amaç edinmiştir. Bazı Türk aydınlar göre eğer gelecekte insana sevgi ve saygının olduğu bir dünya inşa edilmesi için seferberlik ilan edilirse, bu seferberlikte en büyük görevi üstlenecek olan Bektaşiliktir (Öztürk, 1997: 257-258).

5.1. BALIM SULTAN DÖNEMİ

Hacı Bektaş Veli etrafında bir kült olarak gelişen Bektaşilik, Balım sultan tarafından yeniden teşkilatlandırılmış, değişime uğramış ve büyük itibar kazanmıştır. Bu

dönemde devlet tarafından büyük ilgi gören Bektaşiliğe, yeniçeri ocağı da manevi olarak bağlanmıştır. Tekkeler eskisinden daha düzenli hale getirilmiş, evlenmemiş dervişler teşkilatı şekline bürünmüştür. Dergâhta yaşayan ve bu dervişlerin kulakları delinir ve ‘teslim halkası’ denilen demir halka (küpe) takılırdı. Balım sultan da mücerred (hiç evlenmeden yaşamak) yolunu çıkarmış, Bektaşî tarikatının usul ve erkânını yerine getirmiştir (Eröz, 1990: 61-62)

Öztürk’e göre mücerretlerin kulaklarının delinip, küpe takmaları Bektaşilik tarikatının bir erkânı değildir. Bu usulün ortaya çıkmasının nedeni şudur; Balım Sultan zamanında dervişlerinden birinin çarşıda katledilmesine Balım Sultan çok üzülmüş, bu olay sonrasında dervişlerin tanınabilmeleri için kulakları delinip menkuş takılmıştır (1992: 213).

Bu süreçte köy Bektaşiliği ve şehir Bektaşiliği ayrımı ortaya çıkmış, köy Bektaşilerinin uzun yıllardır karşı çıktığı ‘cem bezmi’ üzerinde şehir Bektaşiliği tarafından önemli değişikliklere gidilmiştir. Bektaşiliğe girecek olan kişiye (talib) belirli şartları sağladıktan sonra bir törenle ‘nasip’ verilir, böylece talib, Bektaşî olur. Talibin boynuna bir ip bağlanır (tığ-ı bend) bu ipin bağlanması ‘nefsin kurban edilmesi’ anlamına gelir. Böylece o kişi hangi cemaatten olursa olsun Bektaşî olur. Ancak alevi-kızılbaşlıkta böyle değildir. Alevi anne ve babadan olmayan bir kişi alevi-kızılbaş olamaz (Eröz, 1990: 62-75).

Bektaşiliğin Balım Sultan döneminden itibaren kendilerini tarikata adanmış mücerred dervişler tarafından temsil edildiğini ve kurumsal bir yapı kazandığını ve Hacı Bektaş Veli’den sonra Bektaşilik tarikatının ikinci piri olarak Balım Sultan’ın görüldüğünü ifade edebiliriz.

6. BEKTAŞİLİĞİN ÂDÂB VE ERKÂNI

Erkân, kelime anlamı olarak yol, yöntem anlamına gelmektedir. Önemli bir Türk tarikatı olan Bektaşilikte tarikatın uyulması gereken kuralları, yasası, ilkeleri ve törenlerinin tümüne Erkân, bu kurallar hakkında bilgilerin yer aldığı eserlere ise Erkânnâme denir (Özcan, 2012: 100).

Bektaşî tarikatının piri olan Hacı Bektaş Veli tarafından oluşturulan Bektaşlik erkânının temelini ise “Dört Kapı Kırk Makam” oluşturur. Bu sistem tarikatın seyr ü sülûk’udur. Bektaşî erkânnâmesi üzerinde düzenlemeler yaparak ilk erkânnâmeyi yazan Kaygusuz Abdâl, bu erkânnâmeyi geliştirip kurumlaştıran ise Balım Sultan’dır. Günümüzde Bektaşilikte geçerli olan bu erkânnâmede daha önce sözlü olarak aktarılan uygulamalar yazılı hale getirilmiştir. Erkânnâmelerde yer alan tüm şekil ve uygulamaların bir amacı olduğu gibi ritüeller esnasında yapılacak olan davranışların, sembollerin de anlamları vardır. İçerisinde Bektaşiliğe girişte, günlük işlerin yapılması esnasında okunması gerekenler, çekilmesi gereken gülbanklar yer alır (Özcan, 2012: 103-104)

Bektaşiliğe özgü genel olarak usûl ve erkânlara bakacak olursak;

-Bektaşilikte seyr ü sülûk yerine ıkrar, inâbe ve aşk vardır.

-Bektaşilikte on iki imam sevgisi vardır ve on iki dilimli taçlarının olması, tekke kubbelerinin ve meydan yerlerinin on iki dilimi ifade edecek bir mimariyle oluşturulması on iki imam sevgisinin şekil bulmuş halidir.

- Bektaşilikte zikir vardır ve Kelime-i Tevhid ile yapılır. Müridler şeyhlerinden zikir öğrenir, taç ve hırka giyerler. Bununla ilgili merasimler Muhammedi sünnettir. Eski Bektaşilerin telkin ettikleri Tevella ve Teberra’daki asıl amaç tevhid zikri ve nefis, şeytan ile mücadele edip Allaha başka herşeyden uzak durmaktır. Buradaki zikir, kalbi zikir (gizli zikir) şeyhler halifeleri posta oturtacakları zaman ve hilafet verileceği zaman diğer şeyhler çağırılmaz, toplantı düzenlenmez.

-Tarikat telkini ise şu şekildedir; tarikata girecek olan mürid, telkinde bulunacak olan mürşidin önünde diz çökerek tövbeye başlar. Mürit, ‘’ fani olan her şeyden, dünya şehvet ve uğraşından, Allah’a yaklaşılmaya engel olacak her şeyden uzak kalmaya ‘’ niyet ederek Hz. Peygamber’e salat ve selam getirir. Daha sonra mürşit ; ‘’ Erenler meydanında, pir huzurunda mürşidine teslim-i rızada oldun mu? O halde, haram yeme, yalan söyleme, zina ve livata yapma. Elinle koymadığın (sana ait olmayan) şeyi alma. Gözünle her gördüğünü söyleme. Bildiğini bilme, işittiğini söyleme. Allah, Muhammed, Ali... On İki

İmam'a, hanedan-ı Ehl-i Beyt'e iman ve ikrar ettin mi? (Bunun ardından Kur'an-ın bey'at, rıza, teslimiyetle ilgili ayetlerinden bir kısmı okunur.)” Daha sonra telkine devam edilir; “Kazaya razı olup kadere bağlandın mı? Bunun ikisini bir bilip gece ve gündüz gönlünde Allah-Muhammed-Ali'yi mürşidin vasıtasıyla birledin mi? Hak dediğimizi hak bilip, bâtil dediğimizi bâtil tanıdın mı? Sureta haktan görünüp münafık olan kimsenin sözüne aldanarak yolundan saparsan mahşer günü Hak huzurunda yüzün kara olsun mu? Kurtulmuşlar tarikatından olup Cafer-i Sadık'ın içtihadını üzre hak bilip bâtil dediğimize aynen inandın mı? Rehberini, mürşidini bildin mi? Hz. Peygamber'in sevdiğini sevip tevella, sevmediğini sevmeyip teberra ettin mi? Eğer bu ikrardan dönersen Mahşer günü yüzün kara olsun mu? Allah, Muhammed, Ali seni ikrarında sabit kadem eyleye. Hû...” Sonrasında mürit tüm bunlara olumlu cevap vermeli ikrarını İspat etmelidir. Bunu şu şekilde yapar; “Allah'ın kuluyum. Âdem Safiyyullah neslindenim. İbrahim Halilullah milletindenim. Dinim İslam, kitabım Kur'an, kıblem Kâbe'dir. Muhammed Mustafa ümmetindenim. Şah-ı Merdanı Murtaza Ali'nin bendesiyim. Gürûh-i Naciye'den, İmam Cafer Sadık mezhebindenim. Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber.”(Öztürk, 1992: 217-218) Tarikat telkininde görüldüğü gibi tarikata girecek olan müridin nelerden uzak duracağı hangi kötü davranışlardan kaçınacağı, Allah yolunda iyi bir kul olabilmek için neler yapması gerektiği konusunda mürşidine söz vermesi, Hacı Bektaş Veli'nin ele aldığımız eserlerinin adeta bir özeti, Hacı Bektaş Veli'nin yürüdüğü yolda verdiği sözleri yerine getirdiğinin ispatıdır. (Öztürk, 1992: 242). Bu durum talipleri kontrol etmek ve toplumsal duyarlılığını artırmak için yapılmaktadır.

Bektaşilikte “âşık, muhib, derviş, baba, halife” olarak nitelendirilen dereceler vardır. Söz konusu bu derecelerden Âşık, tarikata girmek isteyen kişidir ve bazı tecrübelerden geçerek gerçekliği anlaşılır, iki yol kefilin aşıkın gerçekliğine şahadet etmesiyle âşık tarikata kabul edilir. Tarikata kabul edilen kişi muhib olarak adlandırılır. Muhiblerden derviş olmak isteyenler ise dervişliğe ikrar verir ve kendisine Bektaşî tacı tekbir edilerek giydirilir ardından tekkede bir hizmete memur olur. Ehliyet sahibi derviş halife tarafından icazet alırsa tacının üstüne sarık sarabilir ve babalık makamına ihraz eder, Muhip ve derviş yetiştirebilir ancak bir dervişe babalık veremez. Babalık vermek salahiyeti Bektaşîlerin en büyüğü olan halifeye aittir. Halifeler taçlarının üstüne siyah sarık sararken; Peygamber soyundan geliyorsa babalar yeşil değilse beyaz sarık sararlar; dervişler ise sarık sarmazlar. Bektaşî olacak kişi, kurban kestirir ve gecenin tüm masrafları kendisine aittir; güneş battıktan sonra akşam vakti meydan olarak adlandırılan büyükçe bir odada kapı yanında bulunan ve âşık postu denen posta oturtulur. Ardından herkes tarikata giriş tarihine

göre belirlenen kıdem sırasıyla meydana girer. Baba ‘*Salavat-nâme*’ denen on iki imama salavatı ihtiva eden Arapça virdi okuduktan sonra aşıkı huzuruna çağırır ve bu yolun ateşten gömlek, demirden leblebi, demirden yay gibi benzetmelerle güçlüğünden bahseder; talip tüm bunlara razı olduğunu söyleyince kendisine kimi rehber istediğini sorar. Âşık rehberlik hizmetini gören kişinin adını söyleyince baba rehberine niyaz etmesini söyler ve âşık kendisine rehberlik edecek olan kişinin dizini öper, o da aşıkaya yerine oturmasını söyler. Ardından babanın emri üzerine çerağcı üç basamak olan bir kürsünün üzerinde duran mumları terceman olarak ifade edilen manzum ve mensur sözleri okuyup uyandırır yani yakar. Daha sonra ise rehber aşıkı dışarı çıkarır Caferi mezhebi gereği kendisi abdest alır ve ona da aldırır, aynı gün tığlanmış yani kesilmiş kurbanın yünüyle örülmüş ipi boynuna takar ve aşıkın sağ elinin tutarak meydana sokar. Dar denen odanın ortasında babadan ve meydana bulunanlardan izin aldıktan sonra dört kapı olarak belirtilen şeriat erenlerine, tarikat pirlerine, hakikat şahlarına ve marifet kâmillerine selam vererek babaya götürür. Baba aşıkaya kötülükte bulunmamasını, sırrını saklamasını, eline, diline, beline sahip olması için öğütte bulunur ve mezhebinin Caferi, mürşidinin muhammed, rehberinin Ali, pirinin Hacı Bektaş Veli olduğunu telkin eder. Ardından tığbend denen ipe eline, diline sahip olmasına remzolarak iki düğüm atar, beline remzolan düğümü haramdan bağlanmasına helaline açılmasına remzolmak üzere bağlanırken çözülecek şekilde düğümleyip beline bağlar ve ‘var, rehberinin rızasında ol’ der. Tarikata girmiş olan ve muhiblik derecesine yükselen aşıkı, rehber odanın ortasına götürür ardından ikrar deyişini okur. Daha sonra ise pir makamı sayılan dara, ocağa, babaya, posta, cerağların bulunduğu yere, sağda ya da solda oturanlara, azlıksa birer değilse ‘cümleden cümleye’ deyip bir defa niyaz ettirir; kendisine ayrılmış posta oturtur ona niyaz eder, o da rehberine niyaz eder. Hazırlanan şerbet sırayla herkese sunulur ve herkes birer yudum aldıktan sonra kapı yanındaki faraş ve süpürgeyi alan rehber ya da başka biri babadan itibaren sağdan başlayarak süpürge ve faraşı yerde sürüyerek sembolik bir temizlik yapar. Böylece tarikata giriş aynı cemi tamamlanmış olur. Ardından serilen sofrada dem yani rakı içilmeye, sohbet edilmeye başlanır. Muhabbet olarak adlandırılan bu sazlı sözlü içki âlemi geç vakte kadar sürer. Bektaşilik, Caferi mezhebini kabul ettiğini söyleyerek alınan abdest o geceki abdestten ibarettir, namazsa kılınmayan bir ibadettir, oruç sadece muharrem’in ilk on günü su içmemek, sulu şeylerle susuzluğu gidermek ve canlı şeylerle canlılardan meydana gelen şeyleri yememektir. Bu bağlamda Bektaşilik tam anlamıyla Bâtını bir tarikattır; Caferi mezhebiyle ilişkisi, yalın bir iddiadan ileri gitmez. Fakat Bektaşiler içerisinde şeriata uyan

ve Caferi mezhebine tamamıyla uyup ibadette bulunan, haramdan sakınan birtakım kişilerin bulunduğunu da belirtmemiz gerekmektedir (Gölpınarlı,1969: 275-277).

Bu iddiaları Balkanlarda yaşanan Bektaşilik için kabul etmek oldukça güçtür. Zira Bulgaristan bölgesinde alan araştırması yapan Dönmez'in tespitleri dikkate değerdir:

“...İlk önce bizlerde böyledir, söz, ikrar olur. Her iki tarafta, çifte birer kurban keserler, birer koç. Gelir Halife babanın yanına söz, ikrar verirler. Yani bu kurban kesilir, onun yapağısından, yününden tığbent yapılır. O tığbenti kim yaşça büyükse, o getirir ve ikrar verecek çiftlerin, erkek olanın boynuna asılır ve eşi de elinden tutar. O çiftlerin cem babası, tığbentten tutar ve eşikten girerler. Girdikten sonra dört kapıya selam vererek, pirin huzuruna gelirler. Selam aleykum ey şeriat erenleri, biraz yürür, Selam aleykum ey tarikat pirleri, biraz yürür, Selam aleykum ey marifet erleri, Selam aleykum ey hakikat yolcuları, diye Pirin huzuruna gelirler. Baba, Pire der ki:

Pirim, bir çift koç kurban getiriyorum, huzurunuz. Kabul etmeye havaliniz var mı? Ve bir de sorar, kanden gelip kande gider. Baba da der ki, Hakk'tan gelir, Hakk'a gider. Hakkın yolunu Haktan dalap eder. Böyle bir sözleşme olur, pir ile Baba arasında ve onları teslim verir Halife Baba'nın huzuruna. Halife Baba orada gerekli olan yolu erkânı yürütür. Bizde önce gelen canları şeriat kapılarından geçiririz. Bizde abdest nasıl alınır ve 2 rekât acet namazı nasıl kılınır. İkrar verecek olan canlara bunları gösteriyoruz. Şeriat kapılarında şeriat soruları vardır. Bu soruları da öğretiriz gençlerimize. İşte ne vakitten beri Müslümansın, kavlu beliden beri kavlu nedir, ehli sürak kitabının cevabıdır. Peygamberin kimdir? Muhammed Mustafa. Hangi Millettensin? Ali İbrahim. Çiftçinin piri imdir? Âdem Aleyhiselam, böyle böyle. Şeriat soruları soruruz, mühim olan sorular. Pir derki, Manevi olarak Oğlum, abdest nasıl alırsın, talibin eline bir kutu verilir ve göstermesi istenir. Daha sonra 2 rekât acet namazının nasıl kılınacağını göstermesi istenir ve tarif edilir. Bunları yaptıktan sonra Pir derki, tamam oğlum şeriat kapılarından geçiyorsun. Gelirsin tarikat kapılarına, Hak, Muhammed, Ali yoluna ikrar vermişsin, söz vermişsin. Allah sizin bedeninize can vermiş, kalbinize iman vermiş, miraç yolunu seçmişsiniz, doğru bir yol seçmişsiniz, aydınlık bir yoldur. Fakat bu yolun zorlukları da vardır. Bu yol Hak, Muhammed yoludur. Durduğunuz mansur darıdır, işte gördüğünüz Hak didarıdır. Bu yolda söz, ikrar verip de ikrarınızda duracağınıza yemin ediyor musunuz? Canlar, Eyvallah, diyorlar. Yemin edin, niyaz edin ve ayağa kalkın, diyor. Bu yolun zorlukları da vardır, bu yolda gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, gidenin canıdır. Bu yol demirden leblebi yutmak veya ateşten gömlek gibidir. Bu yolda söz ikrar verirsiniz, Hak, Muhammed, Ali'den şefaath görür, fayda görürsünüz. Fakat söz ikrar veripte, söz ve ikrarınızda

durmazsanız, Hak, Muhammed, Ali' den şefa'at göremezsiniz ve fayda da bulamazsınız, Düşkün sayılırsınız. Bunlar yapıldıktan sonra, yemin edildikten sonra, biz sizi sizden aldık, size teslim ettik. Külli irade Allah ise, Cüzzi irade sizsiniz. Siz size sahip olun. Siz kalbinizin sesini dinleyin, sakın şeytana nefsinizi kaptırmayın. Birbirinize, Babanıza ve Halife Babanıza sadık olun. Döktüğünüz olursa doldurun, yıktığınız olursa kaldırın, darılttığınız olursa güldürün ve bu yolda sizlere hayırlı uğurlu olsun.

Bizde talipleri tarikten geçiririz, onlara üç tarik vururuz. Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali, tarikten geçti mi tövbe duasını okuruz ve ikrar biter. Öbür çift gelir, aynı muameleyi onlara da yaparız. Sonra dördü de gelirler, işte deriz ki, eyvallah canlar birbirlerinizi seçmişsiniz, birbirinize uymuşsunuz ve Hakkın huzurunda musahip olmayı dilersiniz. İşte musahiplik erkânı, o da zor bir yoldur. Bilin ki, dört can bir can oluyorsunuz. Bundan sonra çok dikkat edin canlar, birbirlerinizin eşlerini, dünya ahiret bacı olarak göreceksiniz. Birbirinizin, eline, eşine, diline, aşına sahip çıkın diye talkin veriyoruz. Yani biri birinizin bacılarına kem gözle bakarsanız, derdinize dermen yoktur, diye uyarı yapıyoruz. Ondan sonra musahip duası vardır. Bu musahip hutbesidir. Bu 3 kez okunur..." (Dönmez, 2016:153-157) günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk vb. balkan ülkelerinde Bektaşiliğin yaşandığı bölgelerde Bektaşilik erkânâmeleri uygulanmaktadır.

7. BALKANLARDA BEKTAŞİLİĞİN ANALİZİ

7.1. BALKANLARIN COĞRAFİ KONUM VE FİZİKİ YAPISI

Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının doğu, güney ve batı sınırları hakkında mevcut görüş birliğine rağmen Kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazı coğrafyacıların bölgenin kuzey sınırını Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul etmeleri yanında bu sınırı Karpat dağlarının doğusundan geçirenler de vardır. Böylece bu ikinci sınırlamaya göre Balkan yarımadası 1.000.000 km² kadar bir yüzölçümünü kaplamakta ve içine aşağıda adları gösterilen ülkeleri almaktadır.

Tablo 1. Balkanların coğrafi konum ve fizikî yapısı (Yiğit, 2015: 944).

Devletin Adı	Yüzölçümü (km ²)	Nüfusu (2010)
Arnavutluk	28.748	3.194.000
Bulgaristan	110.993	7.351.234
Romanya	21.455	971.643
Türkiye (Trakya)	23.764	10.153.627
Bosna-Hersek	51.197	4.613.414
Yunanistan	131.990	11.305.118

Yarımadanın ilk dikkati çeken coğrafi özelliği dağlık oluşudur. Zor geçit veren dağlar çeşitli bölgeler arasında, bilhassa batıda irtibatı güçleştirerek kültür, dil ve geleneklerin çok farklı biçimde gelişmesine sebep olmuştur. Balkan yarımadasında dört ana dağ silsilesi vardır. Batıda Alp dağlarının devamı olan Dinar silsilesi Adriya denizi boyundan güneye inmektedir. Bugünkü Yugoslavya ve Arnavutluk'un batısını kaplayan bu dağlar Pindus adı altında Yunanistan'a uzanarak Mora yarımadasında Akdeniz'e ulaşır. Bu dağların yükseklikleri genellikle 1200 ile 2400 m. arasında değişirse de Karadağ'da Dormitor zirvesinde 2522 metreye çıkar. Bazan deniz kıyısından başlayan bu dağlar, yer yer 50-60 km. kadar içerilere çekilerek denizle aralarında verimli ovalara yer verirler. İkinci dağ silsilesi Karpatlar'dır. Bu silsile ters yazılmış S harfi gibi Romanya'nın

kuzeyinden güneye doğru birkaç yüz kilometre uzandıktan sonra Tuna nehrine 150 km. yaklaşınca batıya dönmekte ve 600 km. bu istikamette ilerleyerek Demirkapı bölgesinde güneydoğuya yönelmektedir. Bu dağların en yüksek noktası olan Negoiu zirvesi 1544 metredir. Üçüncü dağ silsilesi Balkan dağları olarak (eski Hoemus) bilinen ve Bulgaristan'ı batıdan doğuya doğru ikiye bölen dağlardır; Yumrukcal (2371 m.) gibi bazı yüksek zirveleri bulunmaktadır. Dördüncü dağ silsilesi Rodoplar'dır. Balkan dağlarının batısından güneye doğru indikten sonra doğuya doğru kıvrılan bu dağlar Trakya'nın kuzeyinden geçerek Türkiye üzerinden Karadeniz'e kadar uzanırlar; Balkanların en yüksek tepeleri olan Rila (2925 m.), Eltepe (2920 m.) ve Belmeken (2640 m.) bu silsile üzerinde yer almaktadır.

Dağların uzanışı, nehirlerin kuzeyde Tuna nehrine veya güneyde özellikle Ege denizine dökülmelerini tayin eder. Kuzeyde yarımadanın en büyük akarsuyu olan Tuna, Avusturya ve Macaristan'ı geçtikten sonra Mohaç'ın biraz güneyinde Balkan topraklarına girer. Bundan sonra Arnavutluk'un kuzeydoğusunda ve Bulgaristan'ın kuzey sınırında yaklaşık 1300 km. yol katedip Dobruca'nın kuzeyinde Avrupa'nın en geniş deltalarından birini meydana getirerek Karadeniz'e ulaşır. Balkanların büyük nehirleri arasında yer alan Sava, Drava, Morava ve Drina Kuzey Yugoslavya'dadır ve hepsi Tuna'ya katılır. Olt ile Prut ve kısmen de Tiza ise kuzeyden eklenerek Tuna'yı dünyanın sayılı suyu bol nehirlerinden biri haline getirirler; bu bölgelerde nehir saniyede 200.000 m³ su taşır. Güneyde Ege denizine dökülen nehirlerin en önemlileri Vardar, Struma-Karasu, Mesta-Karasu ve Meriç'tir. Bunların yanında Adriya denizine dökülen Drin gibi küçük nehirler de vardır. Balkanların kuzeyi yani Sava ve Drava nehirleri arasında kalan yerler, Demirkapı'dan sonra Tuna'nın kuzey ve güney kıyıları boyunca Karadeniz'e kadar uzanan bir ovadır. Bu topraklar, dağlık Kuzey Dobruca istisna edilirse sulak ve verimlidir. Balkan dağlarının güneyinde Pazarcık ve Filibe'den başlayarak Meriç nehri boyunca Balkanlar dil yönünden olduğu gibi din yönünden de çok karışık bir manzara arzeder.

7.2. BALKANLARDA DİNİ HAYAT

Balkanlarda en kalabalık din grubunu Hristiyan Ortodokslar oluşturur. Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar, Romenler, Makedonyalılar ve Karadağlılar Ortodoks kilisesine bağlı olup sayıları 55 milyon civarındadır. Osmanlı idaresi zamanında bütün Ortodokslar İstanbul Rum Patrikhânesi'ne bağlanmışlardır. Bir ara Sokullu Mehmed Paşa'nın yardımıyla Ohri ve İpek'te Bulgar ve Sırp Ortodoks başkiliseleri açılmışsa da XVIII.

yüzyılda Fenerli Rumlar'ın oyunları ile kapatılmıştır. Böylece Türk idaresinin himmetiyle İstanbul Rum kilisesinin hâkimiyeti ve bu arada Rumca'nın dil olarak Slavlar arasında yayılması kolaylaşmıştır. XIX. yüzyılda ise milliyetçilik hareketi din alanında tesirini hemen göstermiştir. İstiklâlini elde eden her Balkan ülkesi kendi millî Ortodoks kilisesini kurmuştur. Bulgar kilisesi ise daha Bulgaristan kurulmadan istisnâ olarak Osmanlı hükümeti tarafından 1870'te kurulmuştur. Bütün Balkan kiliseleri, bu arada Yunanistan'da kurulan millî Yunan Patrikhânesi İstanbul Patrikhânesi'ne karşı istiklâllerini ilân ederek muhtar olmuşlardır. İstanbul Patrikhânesi ile olan ilişkileri ise tarihî ve duygusaldır. Osmanlı hükümeti dil ve etnik meselelere gerekli önemi vermediği için takip ettiği politika ile Balkan Hristiyanları arasında milliyetçiliğin gelişmesine yardım etmiş ve nihayet İttihat ve Terakkî idarecilerinin büyük bir kısmı Balkan milliyetçiliğini taklide yeltenmişlerdir.

Balkanlarda ikinci büyük din grubunu Müslümanlar meydana getirmektedir. Burada halkın %15'i Müslüman olup toplam sayıları 9 milyon civarındadır. Türkiye'nin Trakya kesiminde yaşayanlarla bu sayı 15 milyonu geçer. Arnavutluk'un %70'ini, Yugoslavya'nın %17'sini ve Bulgaristan'ın %26'sını Müslümanlar oluşturur. Ayrıca Yunanistan'da 250.000, Romanya'da 70.000 Müslüman vardır ki bunların hemen hepsi Sünnî'dir. Yugoslavya'daki Müslümanlar Makedonya'da Kosova bölgesi ile (%80) Bosna (%42), Hersek ve az sayıda da Hırvatistan'da yaşamaktadır. Bulgaristan Müslümanları ise doğuda Razgrad, Silistre ve ayrıca Rodop dağları ile Meriç nehri civarlarında bulunmaktadır. Pazarcık ve Filibe'den başlayarak Meriç nehri boyunca Ege sahillerine kadar uzanan düzlük ise Balkanların diğer önemli ovasıdır²

7.3. BALKANLARDA BEKTAŞİLİK

Balkanlarda ve özellikle Bulgaristan topraklarında Hacı Bektaş Veli kültürünün yayılışı hakkındaki bilgiler yazılı eserler, halk gelenekleri ve mimari eserlerden tespit edilmektedir. Yazılı eserler arasında Otman Baba *Vilâyetnâmesi*, Demir Baba *Vilâyetnâmesi*, Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, Batılı gezginlere ait seyahatnâmeler ve Osmanlı belgeleri yer almaktadır. Bu düşüncenin bir diğer göstergesi Bulgaristan da yaşayan Alevi Bektaşî topluluklarının gelenekleridir. Bahsettiğimiz Bektaşiliğin izleri nefeslerde, deyişlerde, gülbenklerde, dualar da ve ibadetlerde tespit edilebilmektedir.

Balkan coğrafyası, Osmanlı açısından nasıl önemliyse bugüne baktığımızda Alevi Bektaşilik açısından da o kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Çünkü o coğrafyanın

² Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkanlar> / Erişim Tarihi: 05.05.2021.

Osmanlı Türk yurdu yapılmasında Alevi- Bektaşî erenlerinin rolünün ne kadar önemli olduğunu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde erenlerin rolü sadece manevi destekle değil, bizzat hem devlet kuruluşuna katılmak hem de bizzat sultanla birlikte savaşlarda yer alıp başarı göstermekle de var olmuştur. O nedenle de padişahlar tarafından onlara hem yurtluk hem dergâh kurmak amacıyla arazi verilerek korunmuş ve desteklenmiştir. Ayrıca tekke ve dergâhların buralarda gelişebilmesi için onlara vergi muafiyeti bile getirildiğini vesikalardan tespit etmekteyiz.

Osmanlıların, Balkanlarda ilk fetih ve yerleşme döneminde Türk kültür ve geleneğine bağlı Türkmen aşiretlerinin üç farklı gurup olarak Balkan coğrafyasının içlerine nüfuz etmiş; fetih ve iskân faaliyetlerinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Bu gruplar genel olarak Anadolu Selçukluları devrine kadar giden Baba İlyas’a bağlı dinî tasavvufî hareket şeklinde ifade ettiğimiz Babailer; XIII. Asırda Kalenderîlik içerisinde teşekkül edip, 15. Asırda Hacı Bektaş-ı Velî an’aneleri etrafında ortaya çıkan Bektaşîler ve yine Bektaşîlikle aynı dönemlerde teşekkül eden dinî sosyal esnaf dayanışma teşkilatı olarak bilinen Ahilerdir (Sarıkaya, 2018: 24).

Balkan coğrafyasında Ahilerin zamanla Bektaşîlerle aynı çevrelerde bir araya gelmesiyle düşünce ve ritüellerde ortak bir bilinç meydana gelmiştir. Rumeli Aleviliğine rengini verip günümüze kadar yaşamasını sağlayan Babailer ve Bektaşîlerdir. Babailerde Pir olarak Sarı Saltuk ve Şeyh Şüca ön plandadır. Bektaşî geleneği ise Hacı Bektaş Velîyi Pir olarak kabul etmekle beraber Seyit Ali Sultan ve Abdal Musa da değer verilen önemli şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bektaşî Kültürü XIII. asırda Anadolu’da ortaya çıkmasına paralel olarak Balkan coğrafyasında da gezgin dervişlerin seyahatleri ile Melamilik düşüncesi içerisinde aktarılma imkânı bulmuştur. Bektaşî kültürünün XIII. asırda Balkan topraklarındaki en popüler ve efsanevi temsilcisi Sarı Saltuk’tur. Hacı Bektaş Velî düşünce geleneğini Doğu Avrupa coğrafyasında yerleştiren erenlerin önde gelen şahsiyeti Sarı Saltuk olduğuna kuşku yoktur. O’nun adına Balkanlarda ve Anadolu’da onlarca makam ve mezarın bulunması meydana getirdiği sosyal aksiyonun en büyük göstergesidir. Sarı Saltuk’la Balkan topraklarında kök salan ve gelişen Hacı Bektaş Velî düşünce ve kültürü daha sonraki zamanlarda Sarı Saltuk, Barak Baba, Otman Baba Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Akyazılı Sultan (Melikoff, 1999: 14), Demir Baba, Ali Koç Baba, Gül Baba gibi onlarca dede ve baba ile devam etmiştir.

XIII. asırda Anadolu’da Hacı Bektaş Velî önderliğinde örgütlenen bir inanç-düşünce sistemi gelişmiştir. “Horasan Erenleri” olarak tanınan Türkmen dervişleri

Anadolu’da büyük çaplı bir kültürel, sosyal, iktisadî ve inançsal değişimin taşıyıcısı olmuşlardır. Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili ilk kaynaklar arasında sayılan velâyetnâmelere bakıldığında dede ve babaların “yurt kurma” misyonu ile hareket ettikleri görülür. Hacı Bektaş Veli dönemiyle beraber Bektaşilik düşüncesi Anadolu’da olduğu gibi Rumeli topraklarında da temellenir. (Kökel, 2007: 10). Selçukluların dinî ve siyasî geleneğini devam ettiren Osmanlı Devleti’nin fetih ve iskân politikalarıyla ilişkili olarak fetihlerden sonra Balkanlara gelen Bektaşî babalarının aracılığıyla kurmuş olduğu tekkeler, Balkan coğrafyasında özellikle ilim, kültür, sanat, edebiyat, musiki, mimari, süsleme, askerî, ziraat, toplumsal dayanışma gibi pek çok alanda hizmet yapmış kurumlardır. Bu sistemli yapı sayesinde Bektaşî tekkeleri, özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve birçok Bektaşî babasının Balkanlara yerleşmesi ile canlılığını koruyarak varlıklarını uzun yıllar devam ettirmişlerdir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 461-462).

7.4. BALKANLARDA BULUNAN BAZI BEKTAŞİ ERENLER

Otman Baba (Hüsam Şah) (ö.1478/1479) XV. asırda yaşamış Kalenderî/Bektaşî şeyhleri arasında hakkında en sağlam ve teferruatlı malumata sahip olduğumuz belki de tek şahsiyet, Otman Baba veya asıl adıyla Hüsam Şah’tır. Kendisiyle bütün hayatı boyunca birlikte dolaşan halifesi Küçük Abdal’ın kaleme aldığı menakıpnâmesi, yarı belgesel denilebilecek kadar sağlam bir kaynak olarak Otman Baba’yı yakından tanıma imkânını bize sağlamakta, tarihsel hayatıyla ilgili bilgi vermektedir. Menakıpnâmede belirtildiğine göre Otman Baba, 1378-79 tarihinde dünyaya gelmiştir. (Alkan ve Yurtoğlu. 2018: 49-50)

Gül Baba (ö.XVI. yüzyıl başı) Macaristan’ın başkenti Budapeşte’yi ikiye bölen Tuna Nehri’nin Batı yakasında Budin/Buda’da türbesi bulunan Gül Baba, XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarında yaşamış, şair bir Bektaşî dervişidir. Evliya Çelebi’nin babasından naklettiği bilgiye göre, Fatih Sultan Mehmet devrinden Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar birçok gazâlarda bulunmuş, Budin’in fethine de katılmış, ilk cuma günü fetih namazı kılınırken Hakka yürümüştür (Saral, 2004: 245). Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin 2 Eylül 1541 tarihinde cenaze namazını kıldırıldığı ve bu namazda Kanunî Sultan Süleyman’ın ve yüz bini aşkın bir cemaatin bulunduğu bilgileri de Evliya Çelebi tarafından bildirilmektedir. Seyyah, türbenin iç görünüşünü ise şöyle anlatmaktadır “Gülbaba bir çiçekli bahçe içinde kurşun örtülü bir kubbede gömülüdür. Sandukası yeşil çuha ile örtülü olup, mübarek başlarında Bektaşî tacı bulunur. Etrafı çeşitli Arap harfli Kuran ayetleri ile

süslüdür. Hakîrin yazdığım münasip beyit şudur: “Âşık ve sâdıkınım, ettim ziyâret ben gedâ bülbül -i güyâ gibi efgân idem ey Gülbaba” (Yılmaz, 2012: 453).

Sarı Saltuk; Sarı Saltuk’un kişiliği ile ilgili bilgileri daha çok onu anlatan destanlarda ve onun hakkında bilgi veren seyahatnâmelerde bulabiliyoruz. Ancak bu bilgilerin bazılarının da abartılı olduğu ve destansı özellikler gösterdiği bir gerçektir. Sarı Saltuk’un destansı şahsiyeti ile ilgili bilgileri bulabilmek mümkündür. Bu hususta en önemli kaynak, birinci elden kendisi hakkında bilgi edinme imkânı bulabildiğimiz temel eser, Sarı Saltuk’un hayatını, yaşadığı dönemin özelliklerini, kişiliğini ve birçok hadiseyi konu alan *Saltuknâme*’dir. Bu eserin meydana gelişi ise Ebülhayr-ı Rûmî adındaki bir yazarın Cem Sultan’ın emri üzerine Anadolu ve Rumeli’yi adım adım dolaşarak Sarı Saltuk’a ait menkıbeleri tahminen yedi yıl boyunca toplayarak, 1480 yılında tamamlanmıştır. Sarı Saltuk hakkında bilgi veren destansı kaynaklardan başka, diğer bir önemli kaynak da Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâmesi*’dir. Bu eserde hem Sarı Saltuk’un hem de türbeleri ve makamları hakkında bilgiler mevcuttur. Bir başka önemli ve en eski kaynak olarak karşımıza İbni Batuta *Seyahatnâmesi* çıkmaktadır. İbni Batuta, bu eserinde Baba Saltuk adlı bir yerleşim merkezine geldiğini ve burada, kendisine, Saltuk’ un mükâşefe sahibi olduğu aktarılmıştır. Lakin yazar anlatılanların İslâm inançlarına aykırı olduğunu da altını çizmekte ve kabul etmediğini eserinde belirtmektedir. Oysa Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*’nde Sarı Saltuk ve taraftarlarını nur yüzlü insanlar olarak tanımlamakta ve bu dervişlere hayran kaldığını özellikle belirtmektedir (Dönmez, 2018: 144-145).

Sarı Saltuk Anadolu’nun ve Balkanların Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rolleri olan tarihi ve mistik şahsiyetlerden birisi olup, XIII. yüzyılda yaşamış ancak etkileri ve öğretileri günümüze kadar gelebilmiş bir Türkmen alperenidir. Bir modal şahsiyet olarak karşımıza çıkan, Anadolu ve Rumeli’nin fethi esnasında gazalara katılan, kahramanlığı ve manevi gücü ile daha yaşarken efsanevî bir şahsiyet haline gelen böylesine mistik bir evliyanın, destanî şahsiyeti ile ilgili bilgileri çeşitli menakıbnâmelerde, seyahatnâmelerde ve velâyetnâmelerde bulabilmekteyiz. Mesela *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli*’de, “ ...sonra vedalaşıp seccadeyi yine denize serdi; yine eskisi gibi oturdular. Sarı Saltuk, ‘ Erenler seccadesi, erenler bizi nereye saldırsa o yöne yürü’. Dedi. Seccade Rum ülkesine doğru yol almaya başladı” (Korkmaz, 1995: 90).

Türklerin Dobruca iline ilk yerleşmelerinin Sarı Saltuk’un yönlendirmesi ile 1263 yıllarında ve Selçuklular döneminde olduğunu biliyoruz. İrene Melikoff, Deliorman bölgesinde yaptığı araştırmalarda Sarı Saltuk’u pir tanıyan guruplarla tanıştığını ifade etmektedir (Melikoff, 1994: 143-144). *Saltuknâme*’ye göre Sarı Saltuk’un adı, soyu ve

ailesi hakkında şu bilgiler mevcuttur. Sarı Saltuk'un asıl adı “Şerif Hızır”dır. Babası, Hz. Ali oğullarının soyundan Seyyid Hasan bin Seyyid Hüseyin bin Muhammed bin Ali'dir. Buna göre Sarı Saltuk'un ailesi, babası tarafından Hz. Hüseyin'e, ana tarafından Hz. Hasan'a çıkıyor. Aslına bakacak olursak Sarı Saltuk'un soyu bir taraftan Hüseyin'i Seyyid, diğer taraftan şerif ailesi olmaktadır.

Sarı Saltuk'un babası Seyyid Hasan, Amasya kalesini kuşattıkları bir sırada kalenin kralı tarafından zehirlenerek şehit edilince, üç yaşındaki Şerif Hızır (Sarı Saltuk) ve annesi yalnız kalırlar. Bir müddet sonra annesi de vefat edince, yalnız kalan Hızır Şerif'in bakımını Seravil adındaki lalası yüklenir. (Akalin, 1990: 298-300) Şerif Hızır'ın Saltuk adını alışı ise Eski Türklerde ad alma geleneğine dayanmaktadır. Bu gelenek sıkça Dede Korkut Kitabı'nda örneklerini gördüğümüz ad alma, benzerleri *Saltuknâme*'de de ifade edilmektedir.

7.5. BALKANLARDA BEKTAŞİ TEKKELERİ

7.5.1. Arnavutluk'taki Bektaşî Tekkeleri

Arnavutluk'ta Bektaşilik oldukça karmaşık köklere dayanmaktadır. Özellikle XIX. yüzyılda Arnavut milliyetçileri Bektaşî tekkeleri kapsamında buluşmuşlardır. Bu buluşma Yanya valisi Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan edene kadar sürmüştür (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 463).

Bektaşiliğin Arnavutluk'ta yaygınlaşmasındaki bir diğer etmen ise Bektaşiliğin Arnavutların daha önceki dinî inanışlarına yakın olması gibi söylentiler olsa da gerçek nedeninin siyasal olduğu bilinmektedir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 463).

Arnavutluk'ta bulunan Bektaşî tekkeleri: Berat (Arnavud Belgradı) Baba Aliço Tekkesi, Berat Glava Bölgesi İsmail Baba Tekkesi, Berat (Arnavud Belgradı) Prista Köyü Bektaşî Tekkesi, Elbasan (İlbasan) Cefai Baba Tekkesi, Elbasan (İlbasan) Bölgesi Martenes Bektaşî Tekkesi, Frasiri Nasibi Tahir Baba Tekkesi, Gjirokaster (Ergiri) Asım Baba Bektaşî Tekkesi, Gjirokaster (Ergiri) Baba Musa Bektaşî Tekkesi, Korça (Göriçe) Melçan Bektaşî Tekkesi (Büyük Tekke), Hacı Baba Horasani Tekkesi, Korça (Göriçe) Turan Bektaşî Tekkesi, Kruya (Akçahisar) Hacı Yahya Baba Tekkesi, Leskovik Baba Abidin Tekkesi, Sarı Saltuk Tekkesi (Dergâh), Semberdheny Bektaşî Tekkesi, Tiran Bektaşî Tekkesi. (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 464-465).

7.5.2. Bosna-Hersek'teki Bektaşî Tekkeleri

Bosna-Hersek'e Bektaşîliğin ne zaman girdiği konusunda kaynaklarda net bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin 1660'taki Bosna ziyareti sırasında sadece Çayniçe şehrinde bir Bektaşî tekkesi bulunduğunu ifade etmiştir. (Çibik ve Umaroğulları, 2017:c466).

Bosna-Hersek'te bulunan bazı Bektaşî tekkeleri şunlardır:

Blagay Bektaşî Tekkesi, Gradiska Bektaşî Tekkesi, İzvornik Bektaşî Tekkesi, Konjiç Bektaşî Tekkesi, Saraybosna Bektaşî Tekkesi, Tuzla Bektaşî Tekkesi (Çibik ve Umaroğulları, 2017:466-467).

7.5.3. Bulgaristan'daki Bektaşî Tekkeleri

Bulgaristan Bektaşî tekkeleri açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. (Çibik ve Umaroğulları, 2017:467). Bulgaristan'da bulunan bazı tekkeler şunlardır:

Akyazılı Sultan Bektaşî Tekkesi, Demir Baba Tekkesi, Hasköy (Haskova) Otman Baba Tekkesi, Kıdemli Baba Tekkesi, Kızana Tekkesi, Niğbolu Ali Koç Baba Tekkesi, Şumnu (Şumen) Musa Baba Tekkesi, Voden Hüseyin Baba Tekkesi (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 467-469).

7.5.4. Kosova'daki Bektaşî Tekkeleri

Kosova'da bulunan Bektaşî tekkelerinden bahseden en eski kaynak XVII. yüzyılda Kosova'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'ye aittir. Mitroviçe, Dubniça ve Kaçanikte bulunan Bektaşî tekkelerinden bahsetmiştir. Ancak Evliya Çelebi'nin belirttiği bu tekkeleri hiçbir varlığını günümüze kadar sürdürememiştir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 469-470).

7.5.5. Macaristan'daki Bektaşî Tekkeleri

Macaristan, yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca Budin Beylerbeyliği olarak Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Bu uzun yıllar süren hâkimiyet sonucu orada da tekke ve zaviyelerin bulunması mümkündür. Fakat bu konudaki kaynak ve belgeler konusunda oldukça büyük sıkıntılar bulunmaktadır. Burada bulunan tekke ve zaviyelerin Bektaşîlere ait olup olmadıkları bilinmemektedir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 470).

Macaristan'da bulunan tekkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Gül Baba Tekkesi, Hızır Baba Tekkesi, Baba Miftah Tekkesi, Gazi Gürz İlyas Tekkesi, Muhtar Baba Tekkesi, Hindi Baba Tekkesi, Dede Sultan Tekkesi, Yağmur Baba Tekkesi, İdris Baba Tekkesi (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 470-471).

7.5.6. Makedonya'daki Bektaşî Tekkeleri

Bektaşîlik XVII. yüzyıldan sonra özellikle de 1750'lerden sonra çok hızlı bir yayılma izlemiştir. Bununla beraber tekkelerde hızla çoğalmıştır. Tekkelerin çoğalmasının asıl sebebi XVIII. yüzyılın sonlarına doğru zayıflayan devlet otoritesine karşı yeniçerilerin isyan etmek için bu tekkeleri kullanmasıdır (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 471).

Makedonya'daki başlıca Bektaşî tekkeleri:

Hace Baba Bektaşî Tekkesi, Hamza Baba Bektaşî Tekkesi, Harabatî Baba Tekkesi (Dergâhı), Hüseyin Baba Tekkesi, Ali Baba Tekkesi, Hıdır Baba Tekkesi, Kanatlar Tekkesi, Karaca Ahmet Tekkesi, Mustafa Baba Tekkesi, Kumanovo (Karaca Ahmet) Bektaşî Tekkesi, İsmail Baba Tekkesi (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 471-473).

7.5.7. Romanya'daki Bektaşî Tekkeleri

Romanya'nın bugünkü sınırları içerisinde fazla miktarda Bektaşî tekkesi bulunmamaktadır. Kaynak olarak da sadece Evliya Çelebi vardır. Yalnızca üç tane Bektaşî tekkesinden söz edilebilir ancak günümüze kadar ayakta kalmayı başaramamışlardır. Babadağ'da Sarı Saltuk'un bulunduğu tekke, Kilyakara (Kaligra) Bektaşî Tekkesi ve Büyük Bektaşî Tekkesi şeklinde sayabiliriz (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 473).

7.5.8. Sırbistan'daki Bektaşî Tekkeleri

Bektaşîlik Sırbistan'da diğer tarikatlar kadar yayılmamıştır. Sırbistan'da bulunan ilk Bektaşî tekkesi Belgrat'tadır ve XVI. yüzyılda Mehmet Paşa Yahyapasiç tarafından kurulmuştur. Mehmet Paşa Yahyapasiç Tekkesi, Köprübaşı Tekkesi Sırbistan'da bulunan tekkelerdir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 473).

7.5.9. Yunanistan'daki Bektaşî Tekkeleri

En eski Bektaşî tekkelerinden biri olan Durbalı (Türbe-i Ali) Tekkesi burada bulunmaktadır. Tekke, özellikle Arnavut Bektaşîleri'nin oldukça önem verdiği ve Arnavutluk'ta faaliyet göstermiş olan birçok baba ve dervişin yetiştiği tekkedir (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 463).

Diğer tekkeler de şu şekildedir:

Alasonya (Salih Baba) Bektaşî Tekkesi, Dimetoka Mürsel Baba Tekkesi, Hasan Baba Tekkesi, Horasanizade Mevlânâ Dervîş Ali Bektaşî Tekkesin (Dergâhı), İskeçe Bektaşî Tekkesi, Katarin Bektaşî Tekkesi, Kesriye Bektaşî Tekkesi, Reni Bektaşî Tekkesi, Sarıgöl (Kozana) Bektaşî Tekkeleri, Selanik Bektaşî Tekkesi, Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli Sultan) Tekkesi, Yudurina Köyü Tekkesi (Çibik ve Umaroğulları, 2017: 474-476).



8. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN ESERLERİNİN ANALİZİ

Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen eserler; *Besmele Tefsiri*, *Fâtiha Suresi Tefsiri*, *Makâlât*, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, *Makâlat-ı Gaybiyye* ve *Kelimât-ı Ayniyye*, *Şathiyyât*, *Nasihatler* ve *Vilâyetnâme*'dir.

8.1. BESMELE TEFSİRİ

Besmele Tefsiri, ilk defa Rüştü Şardağ tarafından Türkçeye çevrilmiş olup 57 sayfadır. Daha sonra Hamiye Duran tarafından ilmi neşri yapılmıştır. Eserde Besmele'nin faziletleri ve Hz. Peygamber'in Miraç'ta Hak ile buluşması, Allah'ın merhameti, bağışlayıcılığı, ahlaklı bir kul olmanın gerektirdikleri anlatılmaktadır. *Besmele Tefsiri*, *Fatiha Tefsiri* ile üslup, metot ve kelimeler açısından benzerlikler göstermektedir (Özcan, 2012: 38). Hünkâr'a atfedilen bu eserde Kur'an-ı Kerim'den çeşitli ayetler ve İslam Peygamberi'nin birçok hadisi referans gösterilerek ileri sürülen görüşler desteklenmiştir.

8.2. FATİHA TEFSİRİ

Hacı Bektaş Veli'nin böyle bir eserinin bulunduğunu ilk olarak Fuad Köprülü belirtirken onun da Baha Said Bey'den bu bilgiyi aldığı bilinmektedir. Rüştü Şardağ tarafından 1983 yılında eser neşredilmiştir. Baha Said Bey, bu eserin yanan Tire Kütüphanesi'nde olduğunu belirtilirken, Coşan ise Tire Kütüphanesi'ne gittiğini ve böyle bir esere rastlamadığını ifade etmiştir (Çetinkaya, 1999: 348-349). Daha sonra Özcan'ın yaptığı çalışmalar esnasında British Museum Library'de ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Fatiha Tefsiri*'nin nüshaları bulunmuş ve incelenmiştir. *Fatiha Tefsiri* 16 varaktan oluşmaktadır. Eser Hünkâr'ın *Besmele Tefsiri* adlı eseriyle benzerlikler göstermekle birlikte Kuran-ı Kerim'in ilk süresi olan Fatiha Süresi'nin kelime kelime tefsiridir. Metnin bâtni manaları tefsir edilmiş olup Fatiha Süresi'nde yer alan kelimelerin sayıları ve bu surede kullanılmayan harflerin tasavvufî yorumları yapılarak eser oluşturulmuştur (Özcan, 2012: 46-49).

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinden biri olarak kabul edilen *Fatiha Tefsiri* isimli eseri Fatiha Süresi'nin batını yorumu olup, eser tasavvufî açıdan incelenmiştir.

8.3. MAKÂLÂT

Aslı Arapça olan bu eser Hünkâr'ın en bilinen ve hacimli eseridir. Kütüphanelerimizde birçok Türkçe Tercüme nüshası bulunan eser ile ilgili ilk önemli çalışma Esad Coşan tarafından yapılmıştır. Tasavvuf ilmihali sayılabilecek öğretici bir eserdir (Fırlalı, 1990: 159-160). *Makâlât* tamamen didaktik bir üslupla yazılmıştır. Hacı Bektaş-ı Velî bu eserinde; insan olmayı idrak etme, insanın dünyaya geliş gayesini, ibadeti, ölümü, iyiliği, kötülüğü vb. konuları gerek teşbihler yaparak gerekse bölümler şeklinde aktararak işlemiştir. Onun tasavvufî ve ilmi öğretisinin yeni kuşaklara aktarılmasında bu eser iyi bir rehber ve ahlâk kılavuzu niteliğindedir (Çelik ve Artan, 2021: 82).

Hacı Bektaş Velî'ye ait olduğu ile ilgili şüphe bulunmayan bu eserde dinî ve tasavvufî konular açık bir şekilde açıklanmıştır. Dört kapı-kırk makam anlayışı üzerine kaleme alınan bu eser Hoca Ahmet Yesevi'nin *Fark-nâme* adlı eseriyle benzerlik göstermektedir (Güzel, 2009: 32). *Makâlât*, kelime anlamı olarak makaleler, söz ve yazılar anlamına gelmektedir bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından üzerinde çalışılmıştır.

8.4. KİTÂBÜ'L-FEVÂ'İD (YARARLI ÖĞÜTLER)

Hoca Ahmet Yesevi'nin "*Divan-ı Hikmet*" adlı eseri örnek alınarak yazılan bu eser Farsça olup İstanbul Üniversitesi'ndeki nüshası Türkçe'ye çevrilmiştir. Fırlalı ve Coşan bu eserin Hacı Bektaş Velî 'ye ait olduğunu iddia etmektedirler. Coşan'a göre eser üzerinde eklemeler yapılarak aslından uzaklaştırılmıştır. İçerik olarak *Makâlât*'a yakın özellikler gösterir (Çetinkaya, 1999: 348). Eser bir satır veya bir sayfadan oluşan "Fâida" başlıklı 132 bölümden oluşur. Eserin Farsça bir nüshası da Fatih Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Özcan, 2012: 52). Eserin anlatımı üçüncü bir şahsın ağzından verilmekle birlikte Hacı Bektaş Velî tarafından eserin adının verildiği ve onun tarafından yazıldığı ifade edilmektedir (Fırlalı, 1990: 159). Hünkâr'a ait olduğu iddia edilen bu eser yararlı öğütler şeklinde ifade edilmektedir. Eser *Divan-ı Hikmet*'e benzerlikleriyle dikkat çekmektedir. Ayrıca *Kitab'ul Fevâ'id* (Yararlı Öğütler) adlı eserinde Hacı Bektaş-ı Velî'nin gelecek kuşaklara bıraktığı nasihat ve öğüt tarzı sözleri yer almaktadır (Çelik ve Artan, 2021: 83).

8.5. MAKÂLAT-I GAYBİYYE VE KELİMÂT-I AYNİYYE

Hacı Bektaş Veli'ye ait olan bu eserin iki nüshası bulunmuş olup birinci nüshası İran İslam Şurası Kütüphanesi'nde bulunur ve Farsça'dır. İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde bulunan İkinci nüshası ise Davut Duman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Güzel, 2009: 32).

“*Makâlat-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* okunduğu zaman hemen anlaşılacağı gibi Farsça'dan çevrilmiş olmasına rağmen XIII. yüzyıl tasavvuf geleneğinin en önemli eserlerinden biridir. Kitaptaki dil, anlatım ve konuların ele alınışı ile de bunu hemen anlayabiliriz. Eserin tamamı açık ve yalın görülmekle birlikte eser yoğun tasavvuf ıstılahları ve mecazlarla yüklüdür.” (Yalçın, 2009: XII) Eser Tasavvuf geleneğini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

8.6. ŞATHİYYÂT

Öz Türkçe ve dönemin dil özelliklerini yansıtmaları açısından önemli bir eser olan Şathıyyât iki sayfadır. Enverî tarafından “*Tuhfetü's-Sâlikîn*” ismiyle Türkçe şerh edilmiştir. Bu şerh yeşil boya ile yazılmış olup Hacı Bektaş'a ait olduğu belirtilmektedir (Özcan, 2012: 51).

Gölpınarlı, Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu söylenen bir şathiyenin eline geçtiğini bu eserin Barak Baba şathiyesiyle benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir. Bu şathiyenin 1091\1680 'de Hurûfî ve Nakşbendi bir şair olan Enverî tarafından nazımlarla süslenerek Türkçe'ye şerh edildiğini ve 135 yapraklık bir kitap haline getirildiğini ifade etmektedir (Gölpınarlı, 1969: 274).

8.7. NASİHATLER

Hünkâr'a ait nasihat ve vasiyetlerin bulunduğu eserin nüshası Hacı Bektaş İlçesi Halk Kütüphanesi'nde bulunur. Bunun dışında *Nasihatler*'in “*Mecmuatü'r-resâil*” içinde eksik bir nüshası da İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *Nasihatler*'in Hacı Bektaş Veli'ye ait olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir (Çetinkaya, 1999: 349). Eserin içeriği ve sayfa sayısı ve dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmamaktadır.

8.8. VİLÂYETNÂME

Vilâyetnâme'nin en eski nüshası Hacı Bektaş Tekkesi'nden gelen nüshadır. Ankara Kütüphanesi'nde bulunan bu nüsha 1034\1624 yılında yazılmıştır. *Vilâyetnâme*'nin tüm nüshaları nerdeyse birbirinin aynıdır. Eserde anlatılan olaylar incelendiğinde Bektaşî geleneğinin gelişmiş ve kurumsallaşmış olduğu ifade edilmektedir. Eserde 1481'de tahta geçen II. Beyazıt tarafından, Hacı Bektaş Veli zamanında kurulan tekkenin kubbesinin kurşun ile kaplatıldığından söz edilirken, Balım Sultandan hiç bahsedilmez. Korkmaz'a göre *Vilâyetnâme*, 1501-1502 Balım Sultan posta oturmadan önce 1481-1501 yıllarında yazıldığı belirtilmektedir (Korkmaz, 2006: 3). *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektaş Veli'nin seyyid soyundan geldiği, Horasan'daki çocukluk dönemi, Ahmed Yesevi'nin yanında bulunduğu dönem, Anadolu'ya gelişi, Hacca gidişi, Sulucakarahöyük'e yerleşmesi ve dergâhını kurması, Türkmenler ve gayrimüslimler arasındaki faaliyetleri, vefatı gibi konular hikâyeye edilerek anlatılmaktadır (Ocak, 1996: 472). *Vilâyetnâme* adlı eser bize Hacı Bektaş Veli'nin menkıbevi hayatı hakkında bilgi veren başlıca kaynaktır. Eserde Hünkâr hakkında bilgi vermenin yanında, onun yaşadığı dönemin sosyo-kültürel yapısı ve inanç dünyası hakkında bilgi vermektedir. Hacı Bektaş Veli'nin yaşamına dair en ayrıntılı bilgileri bu menakıpnâmeler manzumesini oluşturan *Velâyetnâme* adlı eserden öğrenebiliyoruz. Hünkâr'ın mistik yaşamına dair birçok hadise de bu eserde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır (Çelik ve Artan, 2021: 83).

9. FERT VE TOPLUM KAVRAMLARININ İZAHİ

9.1. FERT KAVRAMININ İZAHİ

Fert kelimesi, günlük hayatta vatandaşların sıklıkla kullandığı kelimelerden biridir. Türk Dil Kurumu'na göre çeşitli anlamları olan fert kavramı, Türkçe’ de tek başına ya da farklı cümleler ile beraber kullanılabilir. Fert kelimesi Arapça kökenlidir.

TDK'ye göre fert kelimesi, Türkçe'de "*tek, yalnız, birey*" anlamına gelmektedir. Arapça frd kökünden gelen fard فرد "*tek, yalnız, birey*" sözcüğünden alıntıdır. Sözcüğün Arapça farada فرد "*yalnız idi, tekil idi, yalındı*" fiilinden türetilmiştir. Fert kelimesi tarihte ilk kez, *Danışmend-Nâme’de* (1360) yer almıştır. Farsça farsang biçimine karşılık, Arapça farsaḫ biçimi Türkçede tercih edilmiştir. Her iki form Eski Farsça kökenlidir. Eski Yunanca parasangēs (aynı anlamda) Farsçadan alınmıştır.³

Dilimizde ve birçok eserde fert yerine birey kavramı da kullanılmaktadır. Toplumsal hayatta, kabul edilen davranış ve düşünme tipleri bireyin dışındadır. Bu da toplumsal bilincin bireysel bilince baskı yaptığını, onu şekillendirdiğini göstermektedir. Durkheim, bunu şöyle ifade etmektedir: “Kardeşlik, eş ya da yurttaşlık görevlerimi yaptığım, akdettiğim sözleşmelere uyduğum zaman, benim ve edimlerimin dışında, hukuk ve töreler içinde belirlenmiş ödevleri yerine getiririm. Bu ödevler duygularımla uyum içinde olsa ve içten içe onların gerçekliğini sezsem bile, söz konusu gerçeklik nesnel olmaktan çıkmaz; çünkü onları ben yaratmadım, eğitimle kabul ettim.” (1985: 41). Toplum hayatında, “Bu davranış ya da düşünce tipleri, yalnızca bireyin dışında olmakla kalmaz, sahip oldukları buyurucu ve zorlayıcı bir güç sayesinde, istesin istemesin, ona kendilerini kabul ettirirler.” (1985: 42). Fakat toplumsal olanın bütün buyurganlığına rağmen, ona paralel bir şekilde, bireysel farklılıklar, arayışlar değişimin ana dinamiği olarak varlığını sürdürmektedirler. Her toplumda, ferdin; cemaat, grup veya toplumun belirli davranış kalıplarını benimsemesi, sosyal hayattaki önceliklerini buna göre sıralaması, düzenlemesi ve planlamasında rol oynayan tarihi, dinî, felsefi ve sosyo-kültürel değerlerden müteşekkil bir değerler sistemi mevcuttur (Seyyar, 2010: 166). Her toplumda, bu genel değerlere dayanan ve bu değerleri ortaya koyan hükümler, kararlar ve(ya) görüşler olarak tanımlanan değer yargıları vardır (Seyyar, 2010: 166). Toplumlar bu değer yargılarından bağımsız değerlendirilemezler. Ünlü bilim adamı Moreno’ya göre, “Toplum hayatı, kültür muhtevası

³ Kaynak: <https://turkcenedemek.com/arama/fert/> / Erişim Tarihi: 05. 05. 2021.

ve gruplaşmaların yardımıyla fertlerin birbirlerinden fazla ayrı yolları takip etmelerini önlemektedir. Fakat yine de ferdi farklılıkları tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Birtakım kültür normları, fertleri bir arada tutabilmekte, düşünce ve davranışlarını etkileyerek onlara baskı yapmakta, kendilerini onlara zorla kabul ettirmektedir. İlkel toplumdan modern, karmaşık niteliktekine kadar her toplum için bu durum söz konusudur. Bir tarafta ferdi farklılıklar diğer tarafta ortak normlar bulunmakta ve sosyal hayat bu iki karşılıklı değişkenin etkisi altında yürütülmektedir. Eğer normlarda bir yenileme olursa, bunun karşısındaki ferdi duygu, düşünce ve davranışlarda da yeni bir durum göze çarpmaktadır. Ancak normların kendileri haddizatında statiktirler. Normlar için dinamizm söz konusu olamaz. Normların kendi bünyesinde bir dinamizmden bahsedilemez. Normlar kalıptır ve kalıplar değişmemektedir. Değişikliği yapan, yaratan insanlardır. Herhangi bir şahıs bir yenilik getirebilir. Kendiliğindenlik ve yaratıcılık oluşumu ile bir şahıs yeni kültür kalıbının öncülüğünü yapabilir” (Nirun, 1991: 54). Böylece medeniyetin gelişmesine katkı da sağlanmış olmaktadır. Bütün insanların doğuştan ve sonradan kazandığı vasıfları mevcuttur. Yaradılıştan getirilen, kalıtsal özellikleri ifade etmek için “mizaç”, sonradan kazanılan özellikleri ifade etmek için ise “karakter” kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır. Kişilik, içsel kaynaklardan ortaya çıkan ve yaygın olarak kişinin davranışlarına hâkim olan, biyolojik yapı ve deneyimle öğrenilenleri kapsayan, algılama, öğrenme, düşünme, başa çıkma ve davranış örüntülerini anlatmaktadır. Her toplum bunları kendi milli kültürüne göre fertlere vermektedir. Herkes kişilik olarak tektir. Kişilik veya şahsiyet fertte, yapıların, davranış tarzlarının, alakaların, rûhi davranışların, yeteneklerin, kabiliyet ve istidatların en karakteristik bir bütünlemesidir. Ferde çeşitli tarzlarda, çeşitli açılardan bakarsınız ve bu çeşitli görüşleri ifade edecek terimlere veya bunlara gayet iyi verilen bir isim olan şahsiyet “yönlerine” ihtiyaç vardır. Bu ölçülere özellikler deriz. Zekâ, istidat, heyecanlanma, içe dönüklük, hâkim oluş, kavgacılık, canlılık ve sosyal girginlik şahsiyet özelliklerini gösteren bazı örneklerdir (Çamdibi, 1983: 27. 29). İster ilkel toplumlar olsun isterse günümüzün modern toplumları olsun kendi mensuplarına bu kişilikleri benimsetmeye çalışır. Bunu modern toplumlar eğitim yolu ile yerine getirmektedirler.

9.2. KİŞİLİK-NEFİS İLİŞKİSİ

Hacı Bektaş Veli, eserlerinde ferdin özelliklerini anlatırken kişilik-nefis ilişkisine büyük önem vermektedir. O, Allah’a iyi bir kul olmanın yolunun ferdin nefis ile

mücadelesinden geçtiğini düşünmüş, nefsi bilmenin ve nefsi terbiye etmenin yollarını anlatmıştır.

Nefis kavramı, kişilikle ilgili temel hususlardan biridir. Nefis, insanın tutum ve davranışlarının gerisindeki psikolojik mekanizmanın önemli güçlerinden biridir. Genellikle sûfler, bir başına kullandıklarında, nefis kelimesiyle bir tür fizyolojik güdüler diyebileceğimiz “hayvanî nefis” dedikleri şeyi anlatmak isterler. Ancak en genel tanımıyla nefis kavramının, kişilik, benlik, kendilik, kişilik gelişimi gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Karacoşkun, 2007: 97).

Kur'an'da, nefis-i emmâre mertebesindeki nefsin, insanın kötülüğe meyledici ve bütün gücüyle kötü işleri telkin edici olduğu belirtilmektedir. Genel olarak insan nefsinin yaratılışında şehvete, günaha ve kötülüğe doğru bir eğilim vardır. Nefis kendi gücünü bu yönde kullanır. Bu nedenle insan sırf kendi nefsiyle baş başa kalırsa süflî yollara sürüklenir. Ancak Allah'ın koruduğu, yani Hz. Yusuf'un nefsi gibi Cenab-ı Hak'ın lütuf ve rahmetiyle tüm kötülüklerden arındırılıp temizlenmiş, başka bir deyişle terbiye edilerek ruhani ve manevî özellikler kazandırılmış nefisler bundan müstesnadır. Allah'ın himayesi nefsin kötülüğü emredici özelliğini etkisiz kılar (Ögke, 1997: 32).

Farabî, nefisler dünyada ayrı ayrı bedenlere sahip olduklarından, dolayısıyla farklı mizaçlar kazanmış olmalarından ötürü nefisleri birtakım sınıflara ayırır. Kişilik farklılıkları Farabî'yi üçlü bir nefis tasnifine götürmüştür. Bunlar; erdemli (fâdıl), fâsık ve bilgisiz (cahil) diye adlandırılır. Bilgisiz nefisler maddeye bağımlı kaldıkları ve öz benliklerini idrak edemedikleri için yok olup gideceklerdir (Aydın, 2000: 60).

Diğer canlı türlerinin amacı yaratılışlarında belirlenmişken, insanda amaç belirleme işi kendine bırakılmıştır. İnsanın sınırlı kabul edilebilecek bir iradesi vardır ve bu iradenin etkisiyle, amaç kişi tarafından belirlenir. Bir canlının kıymeti amacıyla paraleldir. Değer amacın büyüklüğü ile ölçülebilir. Ancak kişi amacını kendi egosunu kutsallaştırmak için kullanıyorsa yanlış düşecektir. (Tarhan, 2011: 182): “İnsan benliğini düşün ve onun nasıl yaratılış amacına uygun şekillendirildiğini ve nasıl ahlakî zaafarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını! Her kim benliğini arındırırsa, kesinlikle mutluluğa erişecektir, onu karanlığa gömen ise hüsrandır.” (Şems: 91/7 ve 10) Cenab-ı Hak nefsi, bahsi geçen mahiyette şekillendirmiş, ona fücuru ve takvayı ilham etmiş ve önüne iki yol açmıştır. İşte mahiyetini şu tarzda bilen ve inanan ve ona göre hareket eden “Nefsini günahlarından arındıran, kurtuluşa ermiştir” (Şems, 91/9) müjdesine dâhil olur. Müminlerin hayatının ilahi emirler ile nefsin istekleri arasında geçen mücadeleye sahne olacağı ilahi kitaplarda sıkça vurgulanmaktadır.

9.3. KİŞİLİK, AKIL, KALP İLİŞKİSİ

İnsana verilen en önemli özelliklerden birisi olan akıl, kelime olarak bağlamak anlamındadır. Burada bağlamaktan maksat, zahiren birbirine uygun iki nesne veya iki kavram arasında bağlantı kurmak olduğu gibi, insanı nefsinin kötü temayüllerinin farkına varıp akli kötülüklerden alıkoymak demektir (Keklik, 1982: 458).

Kur'an, doğrudan akıl sözcüğünü bir isim olarak kullanmaz; onun yerine, hemen hemen akıl ile aynı anlama gelen kalp sözcüğünü kullanılmaktadır. Kur'an'ın; "Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar" (Arâf, 7/179); "Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!" (Hacc, 22/46); "Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi!" (Muhammed, 47/24) gibi ayetlerinden de açıkça görülüp anlaşılabacağı üzere, Kur'an, kalbi, akıl yerine kullanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır (Esen, 2011: 86). Kur'an'da geçen kalp kavramı akıl kavramı ile hemen hemen özdeştir. Akıl iman için gerekli bir şarttır; akıl olmadan sahih bir imanın gerçekleşmesi olanaksızdır. Aklî delillere dayanarak elde edilen objektif kesin bir bilgiden hareketle imana ulaşmak, araştırmaya ve sorgulamaya dayanan bir iman (tahkiki iman) gereğidir (Esen, 2011: 90). Yine gönlün önemine ve Allah katında, kişinin değer ve kıymetine işaret olarak kudsî hadiste; "Ben yere, göğe sığmam ancak mü'min kulunun kalbine sığarım" buyurulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s.): "Allah, sizin suretinize ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize bakar" buyurarak yine kalbin kişilik ve davranışlar üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. İslam âlimleri de kalp ve akıl ilişkisini çok ayrıntılı olarak vurgulamaktadırlar. Mesala Gazali'nin, psikolojik, epistemolojik ve etik alanda anahtar kavramı kalptir. Nitekim Allah Teâlâ "Dikkat ediniz! Allah'ın zikriyle kalpler mutmain olur" (Ra'd, 13/28.) buyurmuştur. Kişiliğin oluşmasında kalbe ve akla İslam dini büyük önem vermiştir. İnsanlar, tarih boyunca her zaman bir toplum/topluluk içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İnsanların bir arada yaşamaları, birbirleriyle etkileşim kurmalarını ve böylece birtakım ortak değerlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu da, zamanla her toplumun kendine özgü bir hayat anlayışı ve yaşam tarzının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özgül kalıp ve yargılar içerisinde şekillenen toplum, varlığını sürdürebilmek için, sahip olduğu kültürel sistemi kuşaktan kuşağa aktarmak zorunda kalmıştır. Bu da, bireylerin örgütlenmiş topluluk hayatının kabul ve tasvip ettiği biçim ve usullere uymasıyla gerçekleşmiştir.

9.4. TOPLUM VE TOPLUMUN İŞLEYİŞİ

Sosyoloji “insan toplumsal bir varlıktır ve sosyal değişme kaçınılmazdır” temel önermesi etrafında oluşan bilim dalıdır. Toplum araştırmaları ‘söz konusu toplumsal hiçbir şey görüldüğü gibi değildir’ kabulüyle başlar ve ‘öyleyse neler oluyor?’ sorusunun cevabı olarak toplumun katmanlarını işaret eder. Bazı sonuçlara ulaşabilmek için bu katmanlar sosyolojinin yöntem ve teknikleriyle tek tek eşilmelidir (Çiftçi, 2012: 136). Sosyoloji değişim merkezli olduğundan en üst katmanda görülen değişimlerin gerçek nedenlerini bulmak sosyologların temel hedefi olmuştur. Sosyoloji teorilerinin hepsi gerçekte en alttaki temel katmanı bulma arayışıdır. İbn Haldun’a göre en temel katman olan asabiyet (grup dayanışması) toplumdaki değişimlerin asıl nedeniyken, temel katman Marx’ta ekonomi, Weber’de rasyonalizasyon, Durkheim’de iş bölümüdür. Teoriler açısından da durum aynıdır. Çatışma, fonksiyon, sembolik etkileşim, alışveriş... gibi terimler aynı zamanda o teorilerin hangi temel katmana gönderme yaptığını belirtmektedir. Ancak sosyologlar konu toplum olunca tek sebepli açıklamalardan uzak durmak gerektiğini bildikleri için temel katmana yapılan vurgunun ‘değişimin en etkili müsebbibi budur’ şeklinde algılanması gerekliliğini vurgularlar. Belirtilen bu temel katmanlardan hiçbiri tek başına toplumsal değişimin tek belirleyicisi olmasa da, en merkezi belirleyicilerdir (Aman, 2017:18).

Toplumun işleyişini açıklayan fonksiyonalizm özellikle Emile Durkheim ile anılsa da gerçekte hiçbir toplumbilimci fonksiyonalizmin en azından bazı kabullerini göz ardı edemez. Fonksiyonalizm, toplumsal ve kültürel olguların toplumsal-kültürel sistem içerisinde yerine getirdiği fonksiyonların çözümlenmesidir. Fonksiyonalizmde toplum, hiçbir kısmının bütünden ayrı olarak anlaşılamayacağı ve birbirleri ile ilişkili kısımlardan oluşan bir sistemdir. Herhangi bir kısımdaki değişim sistemin diğer kesimlerinde bir miktar dengesizliğe ve belli ölçüde de bütün olarak sistemin tekrar düzenlenmesine yol açar. Fonksiyonalizm, organik modele dayalı olarak geliştirilmiştir. Fonksiyonalizm, toplumu biyolojik bir organizmaya benzetme eğilimindedir. Organizmanın fizyolojik yapısındaki sistemler Fonksiyonalizm terimi yerine işlevselcilik, fonksiyon terimi yerine de işlevsel terimi kullanılabilir. Biz çalışmamızda fonksiyonalizm ve fonksiyon terimini kullanacağız. Nasıl işliyorsa toplum da öyle işleyen bir bütündür. Organizmada hâkim durum denge olduğundan fonksiyonalistler çatışmadan ziyade dengeye vurgu yaparlar (Kızılcıkelik, 1994: 105). Her ne kadar oluşabilecek bir yaralanma vücudun tümünde bir miktar dengesizliğe yol açsa da vücut tüm organların yardımıyla belli bir süre sonra tekrar dengeye oturacaktır. Toplum için de bu örneği verebiliriz. Onlar toplumun her parçasının

diğer parçalarla tam bir uyum içinde olduğunu kabul ederler. Sosyal düzenin korunması için denge, ahenk ve bütünlük çok önemli fonksiyonel unsurlardır ve “toplumsal sistemin ögeleri fonksiyonel olarak karşılıklı ilişki içindedir... Sistemin işleyişine genellikle olumlu katkıda bulunurlar” (Abrahamson, 1990:3). Çatışma teorisi birbiriyle ilintili üç kabulü içermektedir. Bunlardan birincisine göre insanların hepsinde bazı çıkarlar ortaktır ve bu çıkarlar toplum tarafından belirlenmemiştir. İkinci olarak, toplumsal ilişkilerde güç, merkezi konumdadır. Üçüncü ortak kabul ise, değer ve düşüncelerin toplumun hüviyeti olmadığı aksine gücü elinde tutanların amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullandıkları silahlar olduğu kabulüdür. Yukarıda saydığımız üç özellik tüm çatışma teorisyenlerinde ortaktır (Wallace ve Wolf, 2004: 95-100). İbn Haldun’un toplumsal yapıya dair düşüncelerini açıklarken insanın doğası fikrinden hareket edilmesi gerektiğini belirtmektedir. “insanî içtima”yı zorunlu görmektedir. Bunu da şu şekilde ifade eder: “Şüphe yok ki, insanî içtima zaruridir” (Haldun, 2015: 213). İnsan toplumda tek başına yaşayabilecek gücü tek başına kendisinde bulamaz. İnsan; topluluk halinde olmayı doğal yollardan öğrenir ve bu yaşamın içerisinde kalmaya mecburdur (Durak ve İrgat, 2015: 211). Temel gıda maddelerini temin etmek ve iç ve dış saldırılara karşı koyabilmek için insanlar yardımlaşmak zorundadırlar. İnsan için gerekli temel gıda maddeleri çeşit çeşit olduğundan ve insanların bunlara ulaşması tek başına mümkün olmadığından insanların kabiliyetleri ölçüsünde bunlara ulaşabilmesi ancak birbiriyle yardımlaşarak olmaktadır. Aynı zamanda insan, hayvanlardan farklı olarak “düşünce/akıl” ve “el” gücü ile savunma mekanizması geliştirmektedir. İlimler ve sanatlar vasıtasıyla yapmış oldukları silahlar hayvanlar karşısında fiziki güçsüzlüğü bertaraf etmektedir. Kendi aralarında oluşturacakları bağlılık duygusu bu saldırılara karşı koyabilme gücünü elde etmektedirler. Bu şekilde kendini ve neslini güvence altına almaktadırlar. Bu da ancak bir arada yaşayarak ve dayanışma içerisinde olarak mümkün olmaktadır (Günay, 1986: 76). Toplum algısı ile insan algısı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Toplumun nasıl oluştuğuna dair bilimsel açıklamalar ve nasıl olmasına dair felsefi görüşler insan gerçekliği ya da algısı üzerine temellendirilir. Durkheim, insanın doğasından hareketle bireysel ve toplumsal olmak üzere onun ikili yapıda olduğunu ifade etmektedir. İnsanın bireyselliği dürtü, güdü, doyumsuzluk gibi bencil duygularını karşılamaktayken, ahlaki yönü ise insanın bireysellikten kurtulup toplumsal bir varlık oluşunun teminatını içermektedir (Çil, 2017: 452). Durkheim, insanın ikili yapısını vurgularken aslında onu toplumsal bakımdan inşa etmenin imkânını sağlamaktadır. İnsan, bireysel arzusunun yönlendirmesiyle hareket ederken aynı zamanda da ahlaki ödev bilinciyle hareket etmekte ve bu anlamda kendi

içinde mücadele eden bir varlığı ifade etmektedir. İnsanın hem bireysel arzuları hem de toplumsal görevlerini ahlaki değerleri dengelemektedir. Ahlaki değerler yol göstermektedir. Hünkâr Hacı Bektaş Veli bu ahlaki değerleri *Makâlât* ve *Besmele Tefsiri* eserlerinde ayrıntılı olarak ele alıp incelemektedir.



10. HACI BEKTAŞ VELİ’NİN FERT VE TOPLUM ANLAYIŞININ ANALİZİ

Alevi İslam inancına göre, Allah korkusu, din korkusu, cehennem korkusu yerine Allah sevgisi vardır. Her şey insanda, insanın kalbindedir. İnsan sevgisinin yüceltilmesi, Alevilik inancının temelini oluşturur. Sevgi olmadan hiçbir şey yaşanamayacağı gibi inanç da yaşanamaz (Şener, 2009: 36). Alevilikteki bu sevgi anlayışı köklerini Orta Asya’da İslamlaşma sürecinin başında Türkler’in Müslümanlığı kabulünde Allah sevgisi, Peygamber sevgisi ve Ehl-i Beyt sevgisi temeli üzerine oturtulmuştur. Bu sevgi Türkler’e Arap dünyasından Orta Asya’ya gelen Ehl-i Beyt soyuna mensup kişiler ve Ehl-i Beyt soyunu seven tüccarlar tarafından verilmiştir. Türkler’in İslam anlayışında bu sevgi miheng taşı olmuştur. Özellikle tasavvuf ekollerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Hacı Bektaş Veli’nin halifeleri aracılığıyla Balkanlara ve Avrupa’ya taşınmıştır. Bunun en somut örneğini Hünkâr’ın halifesi olan Sarı Saltuk’ta görmek mümkündür.

Evrenin ve üzerinde yaşadığımız dünyanın var oluşuyla ilgili olayların ana konusu insanın varlığı olmakla birlikte dünyamızın ve tüm evrenin önemini bilinçli bir şekilde algılayabilen sadece insandır. Allah tarafından sadece insanoğluna nitelikli akıl verilerek bir ayrıcalık tanınmıştır. Bu nitelikli akıl; hoşgörü, adalet, barış, alçakgönüllülük, sevgi, yardımlaşma, paylaşma gibi erdemli davranışları insana gösterip benimsetebilen akıldır. Hacı Bektaş Veli’nin düşünce ve öğreti dünyasının temelini ‘insan’ oluşturmaktadır (Yalçın, 2007: 84-85). O, insanı anlayabilen, halktan yana olan ve öğretilerini insanın gönlüne dokunarak aktarmayı amaç edinmiş bir fikir önderidir.

Türk töresinin devam etmesi için büyük çaba gösteren Hacı Bektaş Veli Tasavvufi görüşlerini insanlara iletmek için sohbetler düzenlemiş bu sohbetlerde onlara nasihatlerde bulunmuştur. Her türlü ibadeti hoş karşılamış, insancıl davranışlar sergileyerek İslamiyet’e daha sıcak bakmalarını sağlamıştır. Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutmuş, insanı sevmenin yanında, din ve vatan sevgisini de aşılamıştır. Kadınların dinî törenlere katılmasına izin vererek onlara aşına, eşine ve işine dikkat etmeyi öğütlemiştir. Dualarını Türkçe yaparak, Türk dilinin canlı kalmasını sağlamıştır. İnsanlar arasında saygı ve vefanın önemini vurgulamış, misafirperverliği, komşu hakkının gözetilmesini, toplumsal dayanışmayı, barışı öğütlemiştir. Aileyi güvenceye alan sahip- musahiplik kardeşliğini kurmuştur. Çalışmanın, bilginin, ilimin önemini sık sık vurgulamıştır. Hacı Bektaş Veli, İslamiyet’i

eski Türk kültür ve gelenekleriyle sentez yaparak Kur'an ve hadis ışığında Türk toplumuna sunmuştur (Çubukçu, 1987: 213-214).

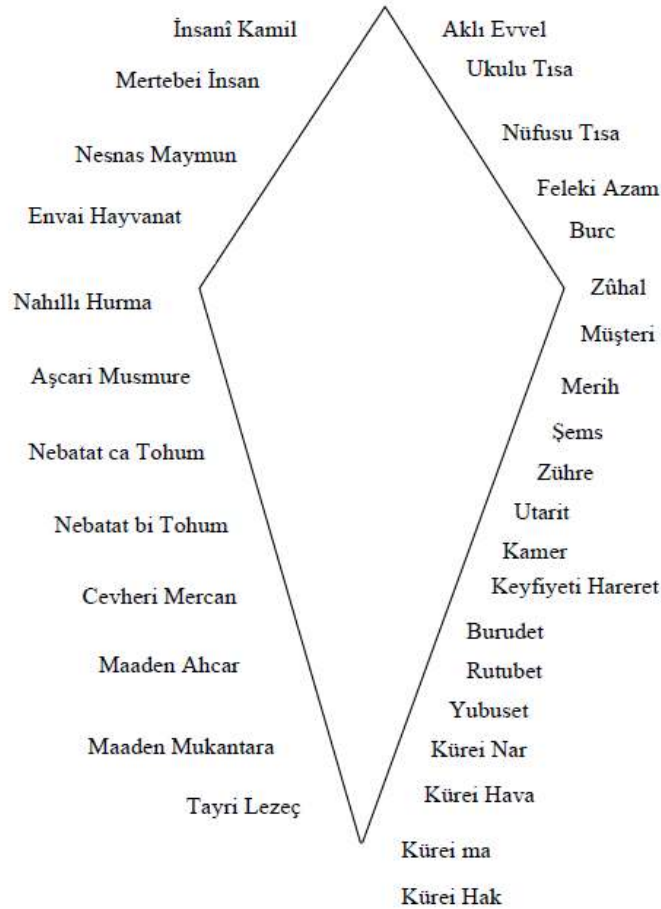
Hacı Bektaş Veli'ye göre ulu insanın sahip olması gereken özellikler edep, akıl ve güzel ahlaktır. Bu özellikler onu şanslı ve ulu yapar. İnsan bir fikre körü körüne bağlanmak yerine sürekli öğrenmeli, bilmeli, araştırmalıdır. Kendisini akıl, bilgi ve gönül ile donatan insanlar ancak aydın bir toplumu oluşturabilir. Ona göre insan kâmil velilerin yolunda olmalıdır. Bunun için dış görünüşe önem vermeden içini temiz tutmalı, tevazu sahibi olmalı, hangi millettense olsun yaratılmışı ayıplamamalı, hoşgörülü, güvenilir olmalıdır. Kısacası münacaat ve aşkla Allah'a kulluk etmelidir (Fırlıklı, 1990: 175-177). Akıllı son derece önemseyen Hacı Bektaş Veli, akla uygun olan şeylerin İslamiyet'e de uygun olduğunu savunmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin düşüncesine göre iyi ve kötüyü ayırt edebilmek, gerçeğe ulaşabilmek, insanlığı sevebilmek için ilk olarak insanın kendini tanıması ve bilmesi gerekmektedir. Kendini tanıyan yani iç ve dış dünyasını algılayabilen, iyi ve kötüyü kavrayabilen insan ancak ferdi ve toplumsal olgunluğa erişebilir. Bunların kaynağı olan tasavvufî gelenek, manevi tecrübelerin ve pratiklerin tüm topluma aktarılmasını gerekli kılmaktadır. Bu Hacı Bektaş Veli'nin 'kâmil insan-fazıl toplum' idealine yönelik bir yol haritası olmuş, yaşadığı dönem ve sonraki dönemler için evrensel bir nitelik kazanmıştır (Gündoğdu, 2020: 133-134). Hünkâr'ın insana bakış açısı 2021 yılının UNESCO tarafından Hacı Bektaş Veli yılı ilan edilmesine ilham kaynağı olmuştur. Tasavvuf düşüncesinin Horasan Erenleri aracılığıyla Asya'dan Anadolu'ya gelmesi ile toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Başlangıçta bireyden, bireyin mutluluğundan yola çıkan 'kâmil insan' ideali Türkler'in eliyle Anadolu ve Balkanlarda toplumsal boyut kazanmış, toplumun mutluluğu hedeflenerek 'kâmil toplum' idealine dönüşmüştür. Kâmil insan bilmekle yetinmeyip bildiklerini davranışa dönüştüren 'Hak ile Hak olma' yı amaç edinmektedir. Hacı Bektaş gibi Horasan Erenleriyle bu amaç 'Hak'tan Halk'a' indirilmiştir. İşte bu anlayış Alevi -Bektaşiliği diğer düşünce inanç sistemlerinden ayıran en büyük özelliktir (Öz, 1997: 87-88). Bu bakış açısının Hünkâr ile aynı dönem ve coğrafyada yaşamış olan Mevlânâ'da görmek mümkündür. İnsan-ı Kâmil'in Hak'a dönüş sürecini Peygamberimizin 'Her şey aslına dönecektir' hadisi de doğrulamaktadır.

Birge'ye göre Bektaşiler tarafından görünür evrenin oluşumu Batlamus (Ptoleme) kozmografya sisteminin terimleriyle betimlenir. Yaratılış düzeni için bir şema ortaya çıkar. Bu şema iki büyük eğriden oluşur. Kavsi Nüzûl denilen Alçalan eğri, Kutsal kökenden alçalarak fiziksel madde dünyasının öğeleri eğrinin alt kısmında görünür varlık olana

kadar, Hakikatin giderek azalan öğelerini taşıyan oluşumlar içerir. Bunu izleyen Kavsi urûç denilen Yükselen eğride ise Hakiki varlığın öğeleri artarak yükselir ve İnsan-ı Kâmil’de Tanrı’ya tam dönüş oluncaya kadar sürer (1991:132). Abdulkerim Cili’ye göre ise insanın kemale erip, ergin bir birey olması, Allah’ı bilmesine bağlıdır. Allah’ı bilmek dört türlüdür. Bunlardan birincisi kişinin ailesinden ve çevresinden aldığı sadece bilgi şeklindeki Allah inancıdır. İkincisi ilme’l-yâkîn, üçüncüsü ayne’l-yâkîn, dördüncüsü ise hakka’l-yâkîn dir. Kişi, Allah’ı bu dört düzeyden hangisinde gözlemliyorsa o düzeyin erginliğiyle ergindir. Bu düzeylerin kemâlâtı birbirinden farklıdır ve yukarı doğru yükselir. Bir insanın bedenlen çocukluktan çıkıp, akıl baliğ olması fiziki anlamda erginlik olabilir ancak gerçek anlamda erginlik değildir. Gerçek bir ergin kişiden kasıt “Bütün âlemde Hakk’ın varlığını müşahade ve kendinde de Hakk’ın zati zuhurunu müşahade etmesidir.” Kişinin bu gerçekleri sadece bilmesi yeterli değildir. Yaşantısına da yansıtmalıdır. Eğer yaşantısına yansıtabilirse bedenlen ve manen ergindir diyebiliriz (2015: 110-112).

Tablo 2. Var Oluş Çemberi (Birge John Kingsley, 1991: 133)



Kâmil insan olayların arkasındaki sebepleri, ilişkileri anlayabilir. En büyük kâmil insan “kutup” olarak isimlendirilir. Evrenin kutbu ve dönme eksenini olan kâmil insan eğer olmasaydı evren varlığını sürdüremezdi. Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli kâmil insanlardır. Kâmil insan bir yol gösterici, önder olarak bilinir Alevi-Bektaşî düşüncesinde ayrı bir yere sahip olan Hz. Ali bağlanılacak kutup, Hz. Ali’den sonra ise Hacı Bektaş Veli bağlanılacak kutuptur (Dierl, 1991: 81-82). Aktürk ve Tuğrul’a göre Hacı Bektaş’ın eserlerinde insanın eğitilip gelişmesiyle ilgili birbirinin devamı niteliğinde üç eğitim boyutundan söz edilir. Bu boyutlardan ilki olan ‘içsel eğitim boyutu’ kişinin ilahi emir ve yasakları özümseyip bu emir ve yasakları günlük hayatında uygulaması sonucunda kişinin ahlaklı, kendine ve topluma yararlı bir birey olarak yetişmesini amaç edinir. İkinci eğitim boyutu olan ‘yatay eğitim boyutu’nda amaç tevella ve teberrâ kavramlarını hayta geçirebilmektir. Yani Ehl-i Beyti sevene, dost olana yakın olmak düşman olana düşman olmak, iyilikten, haklıdan, Hak’tan yana olmak, yıkıcılıktan zulümden uzak durmak hedeflenmiştir. Üçüncü ve son eğitim boyutu ise ‘dikey eğitim boyutu’dur. Bu boyutta amaç toplum liderlerinin eğitimidir. Alevi-Bektaşî topluluklarda bu lider pirlerdir. Pirlerin eğitilmesi demek onu örnek alacak olan toplumun eğitilmesi demektir (Aktürk ve Tuğrul, 2014: 212-213). Hacı Bektaş Veli’nin öğretisinin kaynağı Kuran-ı Kerim’de anlatılan İslam Dini ve Hz. Muhammed’in İslam Dini’ni yaşama şeklidir. Bu nedenle ona atfedilen ve bizim de çalışmamızda ele alacağımız *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* eserlerinde bu gerçeği görmek mümkündür.

10.1. HACI BEKTAŞ VELİ’NİN BESMELE TEFSİRİ’NDE FERDE VE TOPLUMA BAKIŞININ İZAHI

Besmele Türkçe’ye genellikle “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla” şeklinde çevrilir (Karaman, vd., 2017: 58).

İslamiyette dünya ve ahiret ile ilgili işlere başlamadan önce besmele çekmek tavsiye edilmiş, bazı ibadetlerde de gerekli olduğu belirtilmiştir. Müslüman olan bir insanın yapacağı işe besmele ile başlaması Allah’ın rızası için ve Allah’ın izniyle başladığını dile getirmek içindir. Bu Müslüman bir kişinin Rahman ve Rahim olan Allah’tan dünya ve ahirette saadeti dilemesi, yaptığı işte güç bulabilmesi, Allah’ın yardımına ihtiyaç duyup muhtaç olduğunun bir ifadesidir.

Besmelenin başındaki “ba” edatı yani “be” harfi kulun yaratandan yardım isteyerek daima ona bağlı kalışını ifade ederek Kur’an-ı Kerim’in konu aldığı Allah ile

İnsanlık alemi arasındaki münasebeti ortaya koyar. Bu besmele ile başlanacak herhangi bir eylem olabilir. Böylece Allah ile kul arasındaki sevgiye dayalı derin bir münasebeti ifade eder (Yıldırım Suat, 1992: 530). Müslümanların günlük yaşamlarında ve ibadetlerinde büyük öneme sahip olan Besmele Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde geçen Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının adeta özetidir (Yıldırım, 1992: 531). Sürelerin başında bulunan besmele o sürenin ayet sayısına dâhil edilmeyen ayrı bir ayet olarak kabul edilir (Karaman v.d, 2017: 58).

Kur'an-ı Kerim'de Tevbe Süresi hariç tüm süreler Besmele ile başlar. Kur'an-ı Kerim'in ilk cümlesinin Besmele olması ve tüm sürelerin (Tevbe süresi hariç) besmele ile başlaması ve Bismelenin Allah'ın bağışlayıcılık özelliğini anlatan Rahman ve Rahim isimlerinden oluşması Kur'an sürelerinin ilahi merhameti temel aldığını gösterir (Öztürk, 1990: 120).

Besmele Tefsiri, İslam Felsefesini yaşamış ve yaşadığı dönemde insanlara İslamiyet'i manzum ve mensur eserler ile anlatmış olan Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen, Türk-İslam tarihi açısından önemli eserlerden biridir.

Manisa Kütüphanesi'nde "*Kitâb-ı Tefsir-i Besmele ma'a Makâlât-ı Hacı Bektaş Rahmetullah*" başlığını taşıyan eser 1422 yılında Ca'fer bin Hasan tarafından el yazısıyla aynısı yazılmış olup 57 sayfadır. Daha sonra 1985 yılında Rüştü Şardağ tarafından yayınlanmıştır (Fığlalı, 1990: 160). Küçük olmasına rağmen büyük anlamlar taşıyan bu eserin son olarak yeni çevirisi Hamiye Duran tarafından yapılmıştır.

Hamiye Duran tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın Alevi Bektaşî Klasikleri Projesi kapsamında 2014 yılında yayımlanan *Besmele Tefsiri* adlı eser, bu çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmış, değerlendirme ve yorumlamalar bu temel eser üzerinden yürütülmüştür.

Besmele Tefsiri, Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahim (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla) başlar. Bu eserin de besmele ile başlaması Hacı Bektaş Veli'nin ilahi merhamet ve hoşgörü konularına verdiği önemi ve bu konular hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. Allah'a şükür ve onun yüceliği, Hz. Muhammed'e selam ve övgü ile devam ederken Hz. Muhammed'in Miraç'ta Hak ile buluşmasından bahsedilir. Eserin yazılış amacı; ahiret ve dünya hayatında başarılı olmak isteyen insanlara yol göstermek olduğunu söyleyebiliriz. Eserde, insanların bismelenin yorumundan çeşitli faydalar sağlayıp, kendisini (Hacı Bektaş-ı Veli'yi) hayırla anmaları olduğu belirtilmiştir. Eserde genel olarak Allah'ın kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağı belirtilmiştir.

Besmele çekmenin insana sağlayacağı fayda ve bismelenin önemi eserde şöyle açıklanmıştır;

“Tanrı Te’ala Resul’ e hitabetti. Ey Ahmet, gökten inene dört kitabın tamamını topladım, Fatiha’nın içine koydum. Fatiha’da ne varsa hepsini- Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim’in içine koydum. Senin ümmetinden kim bir kez iman ile doğru - Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim- derse; Tevrat’ı, İncil’i, Zebur’u, Kur’an’ı okumuşçasına ve bunlarla ibadet etmişçesine sevap vereyim. Bu ne güzel kerem, bu ne güzel lütuf ki birkaç damla murdar sudan meydana gelmiş insana bu kadar fazla ihsanda bulunuyorum. Benim gibi bir padişahın dergâhı dururken göz göre göre rastgele bir âcizin dergâhına giden (kulun) toprak başına olsun. Kitabımın dergâhını, rahmetimle, şefkatimle iyiliklerle bezedim. Elbette ki hediyem dergâhıma layık olacaktır (Duran, 2014: 94-97).

Eserde Hacı Bektaş-ı Veli, mümin bir ferdin tipolojisini şöyle tanımlamaktadır; Hak Te’ala:

“Onlar benim kudretimin ve büyüklüğümün hakkı için Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim derlerse; ben her işlerinde onlara kendilerinden daha yakın olayım. Allah’lığım ile onların dünyada ayıplarını örteyim Rahman’lığım ile ahirette diğer insanlar arasında rezil etmeyeyim. Rahim’liğimle işledikleri günahları, sevaplarla (iyiliklere) değiştireyim” (Duran, 2014: 45) demektedir. Burada Bismelenin faziletinden bahsedilirken Allah’ın kudreti ve büyüklüğüyle dünyada ve ahirette, Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim diyen kullarının yanında olacağı, onların yaptıkları hataların, günahların üstünü örtüp yerine iyi şeyler koyacağı, diğer insanların yanında yaptıkları kötü işleri ahirette yüzlerine vurmayacağı belirtilir.

Eserde mümin bir insan ile kâfir bir insanın farkı ise şöyle ifade edilmektedir; “Kâfirler el-Lat der sen Allah de. Allah dediğin zaman ben lebbeyk diyeyim. Dünyada ve ahirette ne ihtiyacın varsa vereyim (kabul edeyim). Kâfirler mahrum olsun, sen isteğine ulaş” (Duran, 2014: 46). Şeklindeki ilahi taahhüt eserde sıkça vurgulanmaktadır. Sadece mümin değil olumsuz olan ve toplum tarafından dışlanan kişilerin vasıfları da eserde sıralanmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, sabık kulları şöyle tanımlamaktadır; “Sabık, Muhammed ümmetinden bazı kullardır ki, ne dünyaya baktılar, ne cennete itibar ettiler, ne de büyük ve kıymetli işler için bir şeye baktılar. İbadetten maksatları yalnızca Hak buyruğunu yerine getirmektir” (Duran, 2014: 49). Şeklinde tanımlanan sabık kulların ibadet hayatı da şöyle izah edilmektedir. Allah’a ibadet edenlerin ibadetleri O’nun gücü ve büyüklüğü karşısında hiçbir şeydir. İşte Allah diyen Sabık kullar bu duruma geldiklerinde tevazu makamına

döner (fenadan bekaya geçerler) (Duran, 2014: 49-50) Birçok İslam âlimine ve tasavvuf ekollerinin bakış açısıyla yüce Allah'ın kulların ibadetine ihtiyacının olmadığı vurgulanmaktadır.

“Artık sabıklar Allah adını zikr ederek kendilerine hiçbir şey olmayacağını zannederlerdi. Bu da onların kibrini arttırdı. Oysa bu makam mukarreblerin temizlediği, yok ettiği bir makamdır. Tevazu makamı eminlik ve rahatlık makamıdır. Allah kavuşturur” (Duran, 2014: 53). Sadece Allah'a ibadet, Hak buyruğunu yerine getirmekle rahatlık makamına erişilemeyeceği, bunun ancak kibirden arınıp alçak gönüllülikle mümkün olacağı belirtilmiştir.

Bütün bir ömür yanlış işlerle uğraşan insanlar yaşlanıp sakalları ağardıktan sonra Hak dergâhına geldiklerinde melekler onlara; insanlar arasında değeriniz kalmadığı vakit mi Allah huzuruna geldiniz der (Duran, 2014: 53).

Tanrı Te'ala; (sonra kullarına) ‘‘Ey kullarım, (taptığınız) mahlûk sizi kovdu ise ben davet ederim. Bunlar artırdıysa ben kabul ederim. Bunlar sizden yüz döndürdüyseniz ben size rahmet ederim. Madem ölmeden önce geldiniz hoş geldiniz’’ der (Duran, 2014: 54).

Burada anlatılmak istenen; bir insan ömrü boyunca iyi işler yapmamış hatta başka tanrılara tapmış olsa bile ölmeden önce doğru yolu bulup kendisine yönelenleri Allah geri çevirmez ve onları affeder. Çünkü gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse de İslam Peygamberi'nin birçok hadisinde “Allah'ın merhamet sahibi ve bağışlayıcı olduğu” sıklıkla vurgulanmaktadır.

Bir toplumda zengin-fakir, makam sahibi-normal vatandaş, cahil-akıllı gibi sınıf ayrımı yapmaksızın herkesle aynı mesafede durmanın önemi vurgulanmıştır. İnsanların emek vererek yaptıkları işlerin sonuçları bizim istediğimiz gibi olmasa da değerli ve önemlidir. İnsanların ayıpları karşısında bilirken bilmez, görürken görmez olmak gerektiği, bir insanın hangi makam sahibi olursa olsun alçak gönüllü, tevazu sahibi olması gerektiği vurgulanan, fert ve toplum açısından önemli mesajlar içeren bir hikâye ile şöyle anlatılmıştır;

“Harun er-Reşid zamanında bir bedevi Arap vardı. Hiç yetişmiş hıyar görmemişti. Bir yerde birkaç tane hıyar tohumu buldu, onu bir yere dikti. Kuyu suyu ile suladı. Birkaç acı hıyar oldu. Akıllıları topladı onlara danıştı. Onlar, ‘Bu, görülmedik bir yemiştir. Bunu Halifeyegötür. Bunun değerini ancak o verir.’ Dediler. Zavallı Arap, hıyarı halifeye getirdi. Kapıdaki zinciri çaldı. Hizmetliler Arap'ı Halifenin yanına getirdiler. Arap Halifenin yüzünü görünce o buruşmuş acı hıyarları Halifenin huzuruna bıraktı. Halife hıyarlara baktı. Sonra heybetle (öfkeyle) hizmetlilerine baktı. Onun bu bakışıyla hepsi sessizce yerlerinde

durdular. Halife Arap’a, ‘bize ne kadar bilinmedik bir yemiş getirdin. Bunun şükranesini bir defada sana veremeyiz. Birkaç kez gel ve değerini al.’ dedi. Dört acı hıyar için yüz bin akçe verdi. Arap gitti. Halife vezirlerine ‘Benim işime hayret ettiniz değil mi?’ dedi. Onlar ‘Evet hayret ettik.’ dediler. Halife ‘O miskin Arap’ın hayatı kırdı geçmiş, hiç hıyar görmemiş. Hıyarı görünce bizim de kendisi gibi görmediğimizi sandı. O kıymetli nesneyi bize layık gördü’, dedi. ‘Size heybetle bakmamın sebebi onun utandırmamanız içindi. Biz kendi, bilgilerimizi bıraktık, onun bilgisiyle bir olduk. İnşallah herkesin iyiliklerinin yazıldığı defterden biz de mahrum olmayız.” (Duran, 2014: 54-58).

Allah’ın rahmetine ve rahmanlığına inanan onun bağışlayıcılığını gören asi kulları dünyada ne kadar kötülük yapmış olurlarsa olsunlar Allah onları bağışlar. Bu kötülükleri yaparken Allah dünyada mümin ve kafir kullarına her türlü iyilikte bulunur. Kafir de olsa rızık, sağlık uyku gibi nimetlerden verir fakat kıyamet günü sonsuz rahmetinden sadece mümin kulları faydalanır (Duran, 2014: 69-70).

Latife: “‘Tanrı Te’ala Resul’e ‘ ‘ Ya Muhammed eğer mü’minler beni evlerine davet eder, ağırlarlarsa ben de onları ağırlarım. Onlar bana gönül aynasını gösterirlerse ben de perdeyi kaldırır, cemalimi gösteririm” dedi.

Resul “Ya İlahi, sen yemekten içmekten münezzehsin. İnsanlar seni nasıl ağırlasın?” dedi. Tanrı Te’ala “Ey benim habibim mü’minlere söyle, gönül evini tevazuluk süpürgesiyle süpürsün. Hırsın, cimriliğin, düşmanlığın, hainliğin ve kıskançlığın çerini çöpünü çıkarsın. Sonra kötü işlerinden dolayı pişman olsun. Pişmanlık suyuyla sulasın. Sonra deniz halısını (tevhid, hakikat seccadesi, hakikat makamı) sersin. Muhabbet sofrasını döşesin. Aşk başından çıksın. Rıza ve teslim, korku ve ümit yüzlerini tevekkül ve marifet deniziyle, sabır bahçesinden açsın. Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim ve La İlahe İllallah’ı gönül okçusuna versin de bana atsın. Ben de bu daveti kabul edeyim. Bir gün ve bir gecede üç yüz altmış kez (sevap) vereyim. Onun gönlüne girip konukluğunu kabul edeyim. Sonra ben de Firdevs cennetini ona saray olarak tertip edeyim” (Duran, 2014: 130-133).

Burada insanın alçak gönüllü olmasının öneminden bahsedilirken gönüllerden hırs, cimrilik, hainlik, kıskançlığın çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Tüm kötülükleri gönlünden çıkartıp Allah’ın varlığı ve birliğine inanan, ona teslim olan ve sabreden, Bismi’llahi’r-rahmani’r-rahim ve La İlahe İllallah’ı zikreden kullarını Allah’ın cennetiyle ödüllendireceği belirtilmiştir.

Allah “İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz” (el- Kasas,28/83) buyurur.

Ve onlara emredeyim, size, sizin şükcrünüzce karşılık olarak bu nimetleri vereyim ve her an benim ccmalımı görün. Köşkcleriniz derecesini (pencere) her açtığınızda güle güle size selam vereyim. Nitekim Kur'an içinde, "işte onlara sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı verilecek. Orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır." (el-Furkan,25/75) diye haber verilir (Duran, 2014: 142). Burada, böbürlenmeyen ve bozguncu olmayan, sabretmeyi ve şükretmeyi bilen insanların cennetle ödüllendirilecekleri belirtilmiştir.

Hünkâr'ın *Besmele Tefsiri* adlı eserinde bir hikâyeye ile zina etmenin kötülüğü ve şeytanın bu durum karşında mutluluğu şöyle anlatılmaktadır; Yusuf peygamber ile Zeliha bir gün bir yerde yalnız kalıp kapıyı kapatırlar. Yusuf'un gönlü Zeliha'ya kayar. İblis bu duruma çok sevinir oğulları etrafına toplanıp neden bu kadar keyifli olduğunu ona sorarlar. İblis, Yusuf ile Zeliha'nın gençlik ve güzcllclclerini gördüğünü onların yalnız kalıp birbirlerine yakınlaşacaklarını kendisi gibi Yusuf'un da cehenneme gireceğini bundan dolayı çok mutlu olduğunu söyler. O anda bir ses duyulur ve der ki "Ya lanetli, genç Yusuf'u dedesinin yüzü suyu bereketiyle zinadan kurtarırım. Onu tekrar Mürsel peygamber ederim. Seni her şeyi yok eden cehenneme, onu ise mutluluk veren cennete koyayım." Bu hikâyede zina etmenin şeytanı sevindireceği ve zina edenin şeytan ile birlikte cehennemle cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Eser şu sözlerle son bulur; "Dilersem üç yüz tabak Bağdadi kâğıtla Bismi'llahi'r-rahmani'r-rahim'in açıklamasını yazarım. Buna rağmen bu kadarı yeter. Güç olsun. Kitap bitti. Doğrusunu Allah bilir" (Duran, 2014: 153).

Hacı Bektaş Veli *Besmele Tefsiri* adlı eserinde insanın dünya hayatında ve ahiret hayatında mutluluğun sırrı ve bu sırra nasıl erişileceği anlatılmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'den ayetler referans alınarak erdemli ve ahlaklı kâmil insan profili çizilmektedir. Bunları desteklemek için de peygamberler kıssasına müracaat edilmektedir.

10.2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN MAKÂLÂT'INDA FERDE VE TOPLUMA BAKIŞININ İZAHİ

Kelime anlamı olarak makaleler, söz ve yazılar anlamına gelen *Makâlât*, Hacı Bektaş Veli'nin bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından üzerinde çalışılmış, en hacimli ve en iyi bilinen eseridir.

Ocak'a göre eser üzerinde en kapsamlı çalışma Esad Çoşan tarafından sadece içerik tasviri şeklinde yapılmış, tarihi açıdan incelenmemiştir. Hacı Bektaş Veli'ye izafe edilen

bu eserin onun tarafından yazıldığı tarihi açıdan ispatlanamamış, anonim derleyiciler tarafından kitap haline getirildiği düşünülmektedir (1996: 457).

Vilâyetnâme'de ise “Hünkâr, yine buyurdu; kazanın kapağını örttüler. Kırk gün sonra kapağı açtıklarında Said, küçücük bir çocuk olarak kazanın dibinde belirdi. Yine kapağı örttüler; kırk gün sonra açtılar, Saadettin'in, eskisi gibi kazanın dibinde oturmakta olduğunu gördüler. Ve Said'i kazandan çıkardılar. Sadettin bugünden sonra hoş bir duruma büründü. Hünkâr'ın *Makâlât*'ını Türkçe'ye çevirdi” (Korkmaz, 2006: 116). Şeklinde geçen satırlarda *Vilâyetnâme* kaleme alındığında Hünkâr'ın *Makâlât* adlı eserinin var olduğu ve Türkçe'ye çevrildiği açıkça görülmektedir.

Makâlât'ın Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu başındaki nispet sayesinde anlaşılabilir: “Sözleri esrarlı, konuşmaları hoş ve tatlı, güleç yüzlü, makâlât sâhibi, şeriat askeri, marifete bürünmüş, hakikat hazinesi, yüce makama erişmiş, cehâleti sevmeyen ve her türlü ilim hazinelerinin de sâhibi olan, din meşalesini elinde tutan ve âdetâ kandil gibi olan imân nurunun yağı, erenlerin durağı Horasanlı Hacı Bektaş” (Yılmaz vd., 2011: 43).

Fıglalı'ya göre; öğretici bir Tasavvuf ilmihali sayılabilecek bu eserin aslı Arapçadır. *Makâlât*'ın Esad Coşan tarafından tenkidli neşri gerçekleştirilmiş olan eserin bu tenkidli neşrini Hüseyin Özbay sadeleştirmiş, 1990 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Birçok Türkçe tercüme nüshası bulunan eserin 812/1409'da Hatiboğlu Muhammed tarafından manzum tercümesi yapılmıştır. Eserin mensur tercümesi ise Molla Saadeddin tarafından yapılmıştır. Esad Coşan'ın çalışmasından önce eserin mensur nüshası iki defa eski harflerle basılmıştır. Yeni harflerle ise Molla Saadettin'in tercümesi esas alınarak basılmıştır (1990: 159-160).

Veliyyettin Ulusoy'un hususi kütüphanesinde bulunan Mecmûatü'r-resâil içerisinde yer alan *Makâlât* nüshası esas alınarak Prof. Dr. Ali Yılmaz, Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Öztürk tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın Alevi Bektaşî Klasikleri Projesi kapsamında 2011 yılında yayımlanan *Makâlât* adlı eser, bu çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmış, değerlendirme ve yorumlamalar bu temel eser üzerinden yürütülmüştür.

Makâlât, Türk mutasavvıfı Hacı Bektaş Veli tarafından, İslam tasavvufunun temel konularını insanların kolaylıkla anlayıp uygulayabileceği, gerektiğinde başvurabileceği şekilde yazılmış bir eserdir.

Tasavvufî özellikteki bu eser “Dört Kapı”, “Kırk Makam”ın neler olduğunu, bu makamlardan bir sonraki makama ulaşabilmek için neler yapılması gerektiğini açıklamak amacıyla yazılmıştır.

Hünkâr'ın *Makâlât*'ı, Dört Kapı denen ve İslâm tasavvufunun amentüsü sayılan bu şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifet'in aslını ve makamlarını son derece vecîz bir şekilde açıklar. Esasen bu durum, ondan sonraki dönemin Bektaşîliğinde de tarîkatın âdâb ve erkânı içinde fiilen uygulanmıştır" (Fığlalı, 1992: 167).

Makâlât, içeriği bakımından Tasavvufun geleneksel konularını Kur'an ve hadislerle güçlendirerek anlatmakta, İslam inançlarıyla tasavvufu uzlaştırma yoluna gidildiğini göstermektedir (Eyüboğlu, İsmet Zeki, 1998;141). Bazı dinî ve tasavvufî konuların anlaşılır bir dille işlendiği bu eserde Hacı Bektaş Veli'nin şeraite bağlı bir mutasavvıf olduğu görülmektedir.

Eser, Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahim ile başlar. Bize verdiği iman ve İslam nasip ettiği, diğer canlılara verdiği rızıklar için Allah'a şükür, Hz. Peygambere ve Ehl-i Beyt'ine salat ve selam ile devam eder. Eserde, Hz. Peygamber yüceltilip, Ehl-i Beyt'i temiz ve en üstün kavim olarak nitelendirilmiştir (Yılmaz vd., 2011: 43).

Bizim çalışmamızda kullandığımız *Makâlât*'ın nüshası dokuz bâbdan (bölüm) oluşmaktadır. Bu bölümleri fert ve toplum açısından inceleyecek olursak;

Birinci bölümde; Hak Teâla'nın Âdem'i dört türlü nesneden yarattığı, bu nesnelerin toprak, su, ateş ve rüzgâr olduğu, onun evlatlarını ise dört gruba ayırdığı anlatılır. Bu grupların kendine özgü dört türlü halleri ve arzuları olduğundan bahsedilir.

Birinci grup olan "âbidler", "şeriat" topluluklarıdır. Bunların asıllarının rüzgârdan olduğu, rüzgârın temizliği ve gücü temsil ettiğinden bahsedilir. Şeriat kapısının ulu bir kapı olduğu ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek gerektiği, sakınılması gereken şeylerden ise sakınmak gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra bu bölümde âbidlerin ibadetlerinin namaz, oruç, zekât, savaştan kaçmamak, cünûpken gusûl abdesti almak, dünya arzularını terk etmek, ahireti sevmek, kimseyi kırmamak olduğu ifade edilmiştir. Fakat bunlarda kendini büyük görme kıskançlık, cimrilik, nefret ve düşmanlık her zaman görülebilir (Yılmaz vd., 2011: 44-47).

İkinci grup olan "zahidler", "târîkat" topluluklarıdır. Bunların asıllarının ateşten olduğu, bu dünyada kim nefsinin ateş gibi yakarsa ahrette birçok azabdan kurtulacağı belirtilmiştir. Zahidlerin ibadetinin zikir, besmele çekmek, dünya arzularını terk etmek olduğu belirtilmiştir. Fakat kendi bildiklerinden memnun oldukları ve nereden gelip nereye gideceklerini bilmediklerinden bunlara hidayet kapısı açılmamıştır (Yılmaz vd., 2011: 47-48). Nesimi'ye göre, insanın eskantolojik yani ahretteki değerini ele alıp inceleyen Hacı Bektaş Veli, insanın dünyada yaptığı, söylediği, kendine ve diğer insanlara verdiği değer

onun ahretteki değerini belirlemektedir. Dünya arzularını terk edip nefesine yenik düşmeyen, gerçek dünya olan ahrette azabdan kurtulacaktır (Nesimi, 2009: 85).

Üçüncü grup olan ‘‘ârifler’’, ‘‘marifet’’ topluluklarıdır. Bunların asıllarının sudan olduğu suyun temizliği temsil ettiğinden bahsedilir. Âriflerin de su gibi temiz ve temizleyici olmaları gerektiği belirtilmiştir. Sözü üç ön yüzü bir de arka yüzü vardır. Âriflerin temiz olması demek sözün ön yüzünü söylemeleri utanılacak söz söylememeleridir. Temizleyici olmaları ise suyun içine girdiği kap nasıl temiz olursa arifler de içlerinde bir şey koymayıp dışarı atarlar kendilerini arıtırlar. Şeriata göre abdest için elbise ve vücut temiz olmalı. Kendisi temiz olmayanın elbisesi de temiz olamaz ve abdesti de olmaz. Su abdest için gerekli, abdest namaz için gerekli, namaz da Allah’a ulaşmak için gereklidir. Kişinin içinin temiz olması demek; içinde şeytan fiilinin bulunmaması demektir. Şeytan fiilleri; kin, cimrilik, öfke, haset, gıybet, tamahkarlık, kahkaha, maskaralıktır. Yüce Allah ârifleri sever çünkü onların asılları su, suyun aslı yeşil mücevher, mücevherin aslı ise Allah’ın kudretidir. Yani âriflerin aslı Allah’tandır. Bu nedenle yüce Allah aslın kendinden geldiği, aslını sever (Yılmaz vd., 2011: 48-52).

Dördüncü grup aslı topraktan olan ‘‘muhipler’’dir. Muhipler Allah’tan gelene razı olmalı O’na boyun eğmelidir çünkü toprak, rızâyâ teslim olmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de (Tâhâ Suresi, 20/55) Yüce Allah buyurur: ‘‘Şundan yaratıldık, geri ona döner, sonra yine ona çıkarız.’’ Yani her şey aslına döner toprak toprağa, su suya, ateş ise ateşe döner. Muhiplerin ibadeti; duâ, seyir, müşâhede ve isteğe ulaşmaktır. Yani Allah’ı bulup, O’nda kaybolmak ve sonunda O’nunla bir olmaktır (Yılmaz vd., 2011: 52-55).

Velîler ölüm vakti geldiğinde canlarını nasıl teslim ettiklerini asla bilmezler çünkü canları aşk ile alınır. Ârifler isteklerine ulaşmadan can vermezler. Aşk bütün âlemi kaplayan Allah’ın varlık ateşi, bu ateşin ocağı erenlerin gönülleri, ateşin adı ise muhabbet ateşidir. İşte tüm bunlar Allah’ın ‘‘lebbeyk’’ velînin ‘‘ Ya Râbbi!’’ demesinin bir sonucudur. İhlâs ile Yâ Râbbi!’’ diyebilmek büyük bir ibadettir. Kişi Allah’a zikir ile vaktini geçirirse tüm zorluklardan kurtulur, rahata erer (Yılmaz vd., 2011: 59). Allah aşkıyla gönülden onun adını zikretmenin öneminden, bunun büyük bir ibadet olduğundan bahsedilmektedir. Görüldüğü gibi her grupta bulunan insanların özellikleri, asılları ve ibadetleri birbirinden farklıdır. Ancak hepsinde Allaha tam teslimiyet vardır.

İkinci bölüm’de şeytanın hallerinden bahsedilir. Şeytanın yeryüzündeki temsilcisi nefistir. Nefsin kumandanları ise 7 eylemdir. Bunlar; kibir, hased, cimrilik, aç gözlülük, öfke, kahkaha ve maskaralıktır. Kibrin, cimriliğin, hasedliğin kaynağı şeytan, bunların tam

zıddı olan alçak gönüllülük, cömertlik ve ilimin kaynağı ise Rahmân'dır. Dört tür cömertlikten bahsedilir:

Mal cömertliği, zenginlerin

Beden cömertliği, gazilerin

Can cömertliği, âşıkların

Gönül cömertliği ise âriflerindir.

Tanrı buyruğunu müjdeleyen 12 çeşit nesne vardır. Bunlardan birisi eksik olursa iman doğru olmaz. Yapılması gereken şey Allah'a yönelmektir. Edep isteyen korkuyu, korku isteyen hatadan uzak durmayı, hatadan uzak durmayı isteyen sabrı, sabır isteyen utanmayı, utanmayı isteyen cömertliği, cömertliği isteyen miskinliği, miskinliği isteyen ilmi, ilim isteyen marifeti, marifeti isteyen canı, canı isteyen aklı, aklı isteyen Allah'ı sever (Yılmaz vd., 2011:60). Bunlar bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı fiillerdir. Edep arzusunda olan kişi Allah'ı sever ve eninde sonunda O'na ulaşır. *Makâlât*'da insanın Allah'a ulaşması ve bunun hallerinin gerçekleşmesi, birbirlerinden geçişleri ve vasıtalarının neler olduğu açıkça anlatılmaktadır. Allah'a ulaşmanın son merhalesinin edep olduğu belirtilmektedir.

İmanın düşmanı olan 12 çeşit fiil vardır. Bu fiillerin yıkılıp yerine yukarıda bahsedilen 12 nesne koyulmazsa Allah'tan yana yol yoktur. Maskaralık isteyen gülmeyi, gülmeyi isteyen çekiştirmeyi, çekiştirmeyi isteyen öfkeyi, öfkeyi isteyen aç gözlülüğü, aç gözlülüğü isteyen kıskançlığı, kıskançlığı isteyen hasedi, hasedi isteyen büyüklenmeyi, vücudunu isteyen nefsin arzularını, nefsin arzularını dileyen nefsin, nefsin isteyen şeytanı sever. Şeytanı dileyen Allah'ı sevmez. (Yılmaz vd., 2011: 63) Eserde imanın düşmanı olan ve şeytanın sevdiği insandaki kötü arzu ve fiillerin neler olduğu belirtilmektedir.

Kişinin kendisini bilmesi önemlidir. Kendini bilen kişi şeytan ve rahman farkını bilen kişidir. Aşk onu Allah a çağırır, kısmeti kadar da ileri gider (Yılmaz vd., 2011: 64). Kişinin kendini bilmesi konusu Hacı Bektaş Veli ile aynı dönemde yaşamış olan Yunus Emre'de sıklıkla işlenen bir konudur. Bu hususu Yunus Emre şöyle ifade etmektedir:

*İlim ilim bilmektir ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır
Okumaktan ma'nî ne kişi Hakk'ı bilmektir
Çün okudun bilmezsin ha bir kuru emektir
Okudum bildim deme çok tâat kıldım deme
Eri Hak bilmez isen abes yere yelmektir*

*Dört kitabın ma'nisi tamamdır bir elifte
Sen elif dersin hoca ma'nisi ne demektir
Yunus Emre der hoca gerekse var bin hacca
Hepisinden iyice bir gönüle girmektir*

(Gölpınarlı, 1941: 267)

İkiyüzlülük ve aç gözlülük insanı kendi haline bırakmaz. Bunları gönüllerden çıkaran aklın korumalarıdır. Şeytan aklın koruyucusu olan üç şeyden korkar ve yenilir. Bunlar; sabır, utanma ve kanaattir. Başkalarının sahip olduğu şeyleri kıskananlar kendilerini bilmeyen insanlar, insan görünümünde de olsa onları biz insan olarak kabul edemeyiz hayvandan daha aşağıdırlar (Yılmaz vd., 2011: 67).

Âbidlerin, zâhidlerin ve âriflerin dünyalık beklentileri olduğu için onların ibadetleri ve halleri münasip olmaz ancak muhipler için böyle değildir onlar mânâ topluluklarıdır. Muhiplerin durumlarını yorumlayabilmek güçtür, akıl ermez (Yılmaz vd., 2011: 67).

Üçüncü bölüm'de insanın kaç makamda Allah'a ulaşacağı bildirilir. İnsanın kırk makamda Allah'a ulaşacağı onunla dost olacağı belirtilir. Bu kırk makamın on tanesi Şeriat, on tanesi Tarikat, on tanesi Ma'rifet, on tanesi Hakikat içerisinde.

Şeriatın makamları:

1.Makam, iman getirmek: Allah'a iman, meleklerine iman, kitaplarına iman, peygamberlerine iman, ahiret gününe imandır. İbadet ile iman birbirinden ayrılamaz. İbadet iman, iman da ibadettir. İman akıl üzeredir Akıl sultana, şeytan ise onun vekiline benzetilmiştir. Sultan gidince yerine vekili olan şeytan gelir (Yılmaz vd., 2011: 68).

2.Makam, İlim öğrenmek: yüce Allah şöyle buyurmuştur; “ ...Rabbe hâlis kullar olunuz” (Âl-i İmrân,3/79)

3.Makam, zekât vermek, oruç tutmak, hacca gitmek, Allah yolunda savaşmak, cünüplükten temizlenmek. Yüce Allah şöyle buyurur: “Namazını kıl ve zekâtı ver.”(Bakara,2/10)

4. Makam, helal kazanç, faizin haram kılınmasıdır.

5. Makam, nikâhtır.

6. Makam, hayız ve nifas durumunda cinsel ilişkinin haram olmasıdır.

7.Makam, sünnet-i cemaattir.

8. Makam, şefkattir.

9. Makam, temiz giyim, temiz yemek: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin.” (Bakara 2/72), “Elbiseni temiz tut.” (Mudessir,74/4).

10. Makam, iyiliği emredip kötülüklerden sakınmak: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “ Onlar Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emr ederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışrlar. İşte onlar Salihlerdendir.” (Âl-i İmrân, 3/114).

Hacı Bektaş Veli’ye göre kötülük Allah’tan veya şeytandan değil kişinin kendi bilgisizliği ve bencilliği yüzündendir.

Makamlar konu ile ilgili ayetlerle açıklanmış ve iman ehli için geldiği belirtilmiştir (Yılmaz vd., 2011:72-75).

Dördüncü bölüm’de tarikatın makamları açıklanır. Tarikatın 11 makamı vardır bu makamlar ayetlerle desteklenerek açıklanmıştır.

1. Makam, tövbe etmektir. Pişman olan kişinin günahları azalır. Tövbe eden kişi pişman olmuş, özür dilemeyi alışkanlık haline getirmiş kişidir ve daha az hata yapar. Yüce Allah şöyle buyurur; “ Samimi bir tövbe ile Allah’a dönün.”(Tahrîm, 66/8)

2. Makam, mürîd olmaktır.

3. Makam, saçları tıraş edip tarikata uygun elbise gimektir.

4. Makam, cihad aşkı ile yanmaktır.

5. Makam, hizmet etmektir.

6. Makam, korkudur.

7. Makam, ümit etmektir. Yüce Allah şöyle buyurur; “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.”(Zümer,39/59)

8. Makam, her şeyden ibret almak, Hak yolunda yaşamaktır; hırka, zenbil, makas, seccâde, tesbih taşımak.

9. Makam, nasihat olmak ve muhabbet sahibi olmaktır.

10. Makam, aşk, şevk ve fakirliktir. Bu makam bir hadisle şöyle açıklanır; “Fakirlik benim övüncümdür. Kıyamet gününde onunla övüneceğim.”

11. Makam, cândır. Cânın ilahi bir nasip olduğu eğer cân cânâ dokunursa şevk ile hareketine şaşırmamak gerekir. (Yılmaz vd., 2011: 75-78)

Beşinci bölüm’de ma’rifetin makamları açıklanır. Marifetin 10 makamı vardır.

1.Makam, edeptir.

2. Makam, korkudur.

3. Makam, aşırı isteği sınırlandırmaktır.

4. Makam, sabırdır.

5. Makam, utanmaktır.

6. Makam, cömertliktir.

7. Makam, ilimdir.
8. Makam, miskinliktir.
9. Makam, marifettir.
10. Makam, kendini bilmektir (Yılmaz vd., 2011: 78).

Ma'rifetin makamları Hz. Muhammed'in şu sözüyle sonlanır; "Nefsini bilen, Rabbini bilir." Kişi yüce Allah'ın büyüklüğü karşında bir hiç olduğunu bilmesi ve idrak etmesidir. Kişi kendisinin acizliğini bildikçe Allah'ın da azizliğini idrak etmiş olur.

Altıncı bölüm'de Hakikatın makamları açıklanır. Hakikatın 10 makamı vardır.

1. Makam, toprak olmaktır.
2. Makam, yetmiş iki milleti ayıplamamaktır.
3. Makam, elinden geleni esirgememektir.
4. Makam, dünya üzerinde yaratılan her şeye güven vermesidir.
5. Makam, mülkün salt sahibi olan Allah'ın huzurunda eğilip değer bulmaktır.
6. Makam, hakikat sırlarını söylemektir.
7. Makam, manevi yolculuktur.
8. Makam, sırdır.
9. Makam, Allah'a yalvarmaktır.
10. Makam, Hakkı halkta görme ve sonunda Allah'a kavuşmaktır.

Dünyada varlığını Allah'a teslim edenler makama erer. Bu sırra eremeyenlerin, kendini bilmeyenlerin ömürleri karanlık içindedir.

Şimdiye kadar bahsedilen kırk makamdan bir tanesi eksik olursa hakikat tamam olmaz. Kişi sadece söz ile iman ederse, kalbi ile inanmazsa, Allah'ın hükümlerini inkar ederse işlediği tüm ameller boşa gitmiş olur (Yılmaz vd., 2011: 78-82).

Yedinci bölüm'de ma'rifetin cevabı açıklanır.

Yüce Allah'ın yerden göğe kadar yarattığı her şey gönüle sığar. Gönülün Rahmânî ve Şeytanî iki sultanı vardır. Rahmânî sultan akıl, bunun vekili ise imandır. Kalbin sağ tarafında yedi tane kale bulunur bu kalelerin her birinin koruyucuları vardır. Bunlar; ilim, cömertlik, ar ve hayâ, sabır, perhizkârlık, korku ve edeptir. Bunların hepsi iman bekçisidir (Yılmaz vd., 2011: 85).

Marifet; anlayış, aşk, şevk ve muhabbet giysilerine benzetilir. O giysi cana değdiğinde canın hayat bularak her daim diri kalan marifetli erenler canına döndüğü ve canın beş olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Hacı Bektaş Veli, Âdem'in manasının üç olduğunu belirtmiştir (Yılmaz vd., 2011: 86).

Nesimi'ye göre insanı üç açıdan (Ontolojik, realist ve eskatolojik) ele alan Hacı Bektaş Veli, Âdem'in özelliklerini anlatırken insandan bahsetmekte ve Allah'ın yarattığı en güzel varlık olan insanın sembolünün Âdem olduğunu belirtmektedir (Nesimi, 2009: 78)

Sekizinci bölüm' de Âriflerin tevhidi açıklanır. Yüce Allah'ın bizlere ilk olarak bir olduğunu bildirdiği ifade edilir. "İlahınız bir tek Allah'tır." (Bakara, 2/163) Hz. Peygamber ilmin üç tür olduğunu söyler. Bu ilimler; apaçık ayetler, kuvvetli farz ve sabit sünnettir bu üç ilmi bilen kişiler büyüktür (Yılmaz vd., 2011: 94).

İnsan ile dünya arasında bir benzerlik kurulmuştur. Nasıl ki dünyada yedi kat gök varsa insan teninde de yedi kat olduğu bunların et, damar, sinir, kemik ilik, kıl olduğu belirtilmiştir. Dünyada dört tür ateşin varlığında söz edilir. Bunlar taş ateşi, odun ateşi, yıldırım ateşi ve cehennem ateşidir. İnsanda bulunan dört ateş ise mide ateşi, şehvet ateşi, soğukluk ateşi, muhabbet ateşidir. Yine dünyada boğucu olan yedi deniz vardır bunlar; göz, dil, kulak, kursak, karın, meşakkat, ölüm ve delilik. Yine dünyada nasıl ki ırmaklar varsa insanda gözyaşları vardır. Dünyada köyler bulunur, Âdemler köylere benzer. (Yılmaz vd., 2011: 98-101)

"Gönül şehre benzer. Ten kaleye benzer. İçinin kalabalığı pazara benzer. Yürek, akciğer, öd, dalak dükkânlara benzer. Doğruluk (sıdk), kabullenme (ikrar), isbat, dileme (irâdet), perhiz (riyâzet), şevk, muhabbet, korku (havf), kesin bilgi (yakîn), kumaşa benzer. Akıl iki tarafı da kesen kılıca benzer. Ve yine sermayede kazanç var, zarar var. İman sermayeye benzer. Ve yine Cenâb-ı Hakk'ın buyurduklarını yerine getirmek kâr etmeye benzer. İmânsız kalmak sermayeden zarar etmişe benzer. Mûteâkiben akıl aya benzer, marifet güneşe benzer ilim yıldızlara benzer." (Yılmaz vd., 2011: 101-102) Akıl ve imana büyük önem veren Hacı Bektaş Veli'nin, buradaki benzetmeler ile Tanrı-insan-evren tasavvurunu, sermayedeki kazanca benzetilen imanın akıl ile birbirinden ayrılmayacağını ve akıl-marifet-ilim ilişkisini ifade ettiğini açık bir şekilde görebiliriz.

Hacı Bektaş Veli her şeyin zıddıyla bilinebileceğini tasayı buluta gözyaşını yağmura benzeterek sıkıntı olmadan rahmetin de olamayacağını ifade eder. Gönül kuşa benzetir fakat kuşun şaşırabileceğini gönlün şaşırmayacağını gönül ile Allah arasında bir engel olmadığını gönlün Allah'ın bakış yeri olduğunu müminlerin gönlünün Kabe'ye benzediğini ve gönül İsteyenin kibirden arınması gerektiğini aşıkların yüzlerini yere sürmeleri şeklinde ifade eder (Yılmaz vd., 2011: 102-105).

Hacı Bektaş Veli İslam'ı padişah, taht, ülke ve halk benzetmesiyle anlatır Tevhidi padişahın tacına ibadeti onu süsleyen gerdanlığa Müslümanlığı ise onu örten koruyan

kaftana benzetir. Allah katındaki din olan İslam'ı ise Ferman taht ülke ve halk benzetmesiyle anlatır halk ve ülke imanın fermanı marifetin tahtı olarak ifade edilirken ariflerin o taht üzerine oturup Allah'a dua ettiklerini söyler (Yılmaz vd., 2011: 102).

Hacı Bektaş Veli'nin nefsi düşman olarak görürken nefse istediğini vermemeyi savaşmaya benzetir. Ayrıca bu bağlamda Hacı Bektaş Veli günahına boyun eğmeyi Yahudi olmaya, dinin emirlerini yerine getirmemeyi Hristiyan olmaya benzeterek İslam ile diğer dinleri karşılaştırdığını görmekteyiz (Yılmaz vd., 2011: 105)

Dokuzuncu Bölüm'de Âdem'in özelliklerinden bahsedilir.

Hz. Ademin yaratılışıyla ilgili, Hacı Bektaş Veli ilk insan olan Âdem'in bütün uzuvlarının Medine, Kudüs, Harezm, Irak, Hindistan, Türkistan gibi farklı yerlerine ait 60 türlü topraktan yaratıldığını bu nedenle d insanların hepsinin farklı farklı suretlerde olduğunu belirtir (Yılmaz vd., 2011: 113). Hz. Âdem'in topraktan yaratıldıktan sonra sayısız yıllar yattığı daha sonra Azrail'in gelip göğsüne vurduğu içinin boş olduğunu söylediği ve bunun üzerine “ o vurduğun göğüs benim hazinemdir kendi kudretimle doldursam gerektir” şeklinde Allah'tan nida geldiği ve Âdemin gövdesine can girdiği ifade edilir. Daha sonra Allah'ın emriyle melekler Âdem'i yücelik kürsüsüne oturtup “halife” diye isimlendirdiler. Yüce Allah ise cennet içinde hazinemsin deyip eşyaların isimlerini öğretti: “Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları meleklerle arz etti...” (Bakara, 2/31)

“Meleklerle: ‘Âdem'e secde edin’ demiştik, hemen secde ettiler: Yalnız İblis diretti, böbürlendi, nankörlerden oldu.” (Bakara, 2/34) (Yılmaz vd., 2011: 114-117).

Hacı Bektaş Veli Hz. Âdem yaratıldıktan sonra sağ yanına bakınca üç güzel kimse gördüğünü bunların akıl, haya ve ilim olduğunu; sol yanına bakınca da üç çirkin kimse gördüğünü bunların da öfke, aç gözlülük ve kıskançlık olduğunu ve bunların birbirinin zıddı olduğunu şüphenin şeytanî imanın ise Rahmânî olduğunu ifade eder (Yılmaz vd., 2011: 118).

Yaratılışla ilgili önemli bir konuya dikkat çekerek Allahın “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” (A'râf,7/172) dedikten sonra bir kısmının evet, bir kısmının hayır dediği ve bir kısmının ise sustuğu; bu soru ikinci defa tekrar edildiğinde evet diyenlerin bir kısmının hayır, hayır diyenlerin bir kısmının tekrar hayır, cevap vermeyenlerin bir kısmının evet dediği ve bir kısmının ise yine sustuğu, evet diyenlerin Müslüman, hayır diyenlerin kâfir olarak doğduğu ve o şekilde yaşadığı, önce hayır diyip sonra evet diyenlerin ise kâfir olarak doğup Müslüman olarak yaşayıp öldüğü azgınlara ise sesini çıkarmayanlar olduğu

ifade edilir. Azgınların durumu şu ayetle desteklenir: “İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da aşağıdrlar.” (A’râf 7/179) (Yılmaz vd., 2011: 121).

Daha sonra Hz. Hava’nın yaratılışı ve Hz. Âdem’e eş olduğu doksan nesil zürriyetin meydana geldiği anlatılır.

Hacı Bektaş Veli yaratmada üç mana bulunduğunu, bunların birincisinin kendini bilmek, ikincisinin toprak olmak, üçüncüsünün ise kabri mesken edinmek olduğunu ifade ederek bu özellikleri bulunduran kişinin çok büyük bir insan olduğunu söyler (Yılmaz vd., 2011: 129).

Nesimi’ye göre burada Hacı Bektaş Veli insanın bulundurması gereken üç özelliği belirtirken insanı ontolojik açıdan ele almıştır ve insanın ontolojik özelliğini şöyle açıklar; Allah’ın yarattığı en güzel varlık olan insan toplumsal bir varlıktır. Eğer insanın Allah ve toplum ile iyi bir ilişkisi yoksa kusuru kendinde değil de toplumda ve Yaratan’da arar. Her yerde Allah’ın bulunduğu bilinci bu durumun sıklıkla görüldüğü modern insanda yoktur (2009: 78-79).

Hacı Bektaş Veli akla verdiği önemi “Akıl yeryüzünde Allah’ın terazisidir.” Hadisi ışığında anlatır. İyiyi ve kötüyü seçenin akıl olduğunu ve aklın dört nurdan yaratıldığını belirtir. İnsanın sureti içinde aklın sultan, gönül içinde de rahatlık olduğunu ve Allah’ın insana nimetleri akıl sahibi olması sebebiyle verdiğini ifade eder. Kimin gönlünde akıl nuru varsa iyidir eğer yoksa kendine dahi faydası yoktur ve Allah katında da bir yeri yoktur. Şeklinde dikkat çeker (Yılmaz vd., 2011: 129).

“Cenab-ı Hak üç karanlığı üç şey ile aydınlık kıldı. Birincisi dünya karanlığını ay, gün ve yıldızların ışığıyla aydın kıldı. Ve yine insanı üç karanlıktan yarattı. Yine üç nesne ile aydın kıldı. İlk önce, akıl nuruyla, ikinci olarak ilim nuruyla, üçüncü olarak marifet nuruyla aydın kıldı.” (Yılmaz vd., 2011: 129). Nesimi’ye göre Hacı Bektaş Veli’nin burada insanın realist- gerçekçi değerini ifade eder. İnsanın İyilik ve kötülük, karanlık ve nur arasındaki yeri onun realist-gerçekçi özelliğidir. Karanlıklar yanında bir nurun bulunduğu, bu nurun insanı kurtuluşa götüreceğinden bahseder (2009: 79).

Hacı Bektaş Veli burada akli aya benzetir, insanın karanlığının akıl nuruyla, ikinci olarak ilim nuruyla üçüncü olarak ise marifet nuruyla aydınlandığını ve akıllı gönüllerde üç yüz altmışaltı burç, sekiz Rahmâni kale her kalenin de yüz bin burcu olduğunu belirtir. Marifet bunların hepsinin üstündedir, marifetli gönüllerin nuru arştan yücedir. (Yılmaz vd., 2011: 129-130).

Hacı Bektaş Veli, âlimlere anne- babadan daha fazla saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular çünkü anne- baba evlatlarını dünyadaki belalardan korurken âlimler

Müslümanları ahiret ateşinden korur. Âlimlerin ve bilginin öneminden bahsederken gerçek bilgiye sahip insanların asla ümitsiz olmayacağını ifade eder (Yılmaz vd., 2011: 130).

Kâfirleri ise şöyle anlatır; İnsan için büyük düşman olan kâfir din, beden ve mal düşmanıdır. Kâfirden daha çok düşman olan ise insanı alçakgönüllülükten ve itaatkârlıktan uzaklaştıran şeytandır. Nefsani arzular, kibir ve sapıklık, hilekârlık ve yalancılık şeytana ortak olan üç davranıştır. Bunları içinde barındırmayan insan has kişidir (Yılmaz vd., 2011: 133-134).

Hacı Bektaş Veli, şehitlerin öldüğü zaman elbiselerinin çıkartılmadığı, yıkanmadıkları, kefene sarılmadıkları, şehit edildikleri anda cennete götürüldükleri, hergün ziyaret edildikleri bundan dolayı peygamberlerin derecesinden şehitlerin derecesinin farklı olduğunu ifade eder (Yılmaz vd., 2011:133-134). Burada Hacı Bektaş Veli İslamiyet'in Allah adına yapılan toplumsal mücadeleye verdiği önemi vurgulamak istemiş, bu nedenle Allah yolunda mücadele edip şehitlik makamına erişmenin peygamberlik makamından farklı olduğunu belirtmiştir.

Allah'tan korkan kişi şeytana uymaz. Yüce Allah şöyle buyurur; “Cehennem o (şeytâna uyanların) hepsinin buluşma yeridir” (Hicr, 15/43).

Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini Kur'an ve hadis ışığında insanlara aktarmaya çalıştığını açık bir şekilde görebildiğimiz *Makâlât* adlı eseri şu cümle ile son bulur:

“Bâkî kelam, Kutlu ve hayırlı sözler Kur'an tefsirinde ve Peygamber hadislerinde nakledilir” (Yılmaz vd., 2011: 137).

Hünkâr'ın tasavvufî düşüncelerini açıkça aktardığı bu eserinde, toplumun yapı taşı olan ferdin ilim, akıl, iman, güzel ahlak, edep ile Allah'a kavuşma yolunda ilerlemesi gerektiği vurgulanmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin ideali; kendini bilen fertlerin oluşturduğu, olgun ve erdemli bir toplumdur.

SONUÇ

Tasavvuf öğretisinin öncülerinden olan Hacı Bektaş Veli, Horasan'dan Anadolu'ya yerleşerek tasavvuf inancının geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Allah'ın birliğini ve evrenin var oluşuna açıklık getiren dinî ve felsefî bir akım olan tasavvuf, Hacı Bektaş Veli'nin çabaları ve katkıları ile öncelikle Anadolu'ya ardından daha geniş bölgelere, Balkanlara yayılmıştır. IX. ve X. yüzyıllarda fert ve toplumların fikir ve gönüllerini aydınlatan İslam dini ile tanışmaya başlayan Türkler kendi kültürleriyle İslamiyeti anlamaya ve ilişkilendirmeye çalışmışlardır. XIII. yüzyılda Türkler'in yeni tanıştığı İslam dinine korkmadan yaklaşması, kendi kültür ve geleneğiyle ilişkilendirerek yaşaması için rehberlik etmiş olan Hacı Bektaş Veli, Anadolu'nun Tükleşmesi- İslamlaşması için büyük çaba göstermiştir. Hünkâr, yaşanan siyasi karmaşıktan sıkılmış olan halka fikir ve inançları ile umut vermiş, halk için büyük ölçüde değişim sağlamıştır. Günümüzde Anadolu'da önemli bir yere sahip olan Hacı Bektaş Veli maneviyat mimarı olarak anılmaktadır. Bektaşilik anlayışı, Hacı Bektaş Veli'den sonra Balım Sultan tarafından devam ettirilmiştir ve tarikat olarak devam etmektedir. Onun çalışmaları, fikirleri ile ilgili günümüzde kesin bilgilere ulaşılamamaktadır ve bu konuda araştırmalar devam etmektedir.

Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli ve onun fikirlerine, tasavvuf inancına yer verilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin oldukça fazla sayıda insana hitap etmesi ve onun inançlarına saygı duymuş, benimsemiş olan bireylerin varlığından dolayı Hacı Bektaş Veli ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin eserleri olan *Makâlât* ve *Besmele Tefsiri*'ne onun fikir dünyasını daha detaylı incelemek ve anlayabilmek için çalışmamızda yer verilmiştir.

Hacı Bektaş Veli, düşüncelerinde barıştan yana olmuştur ve tasavvuf inancını halifeleri vasıtasıyla yaydığı bölgelerde de barış ortamı oluşmuştur. Bu ortamını ise sevgi ile oluşturmuştur. Bunu da halifelerinin tahta kılıcında görmek mümkündür. Çünkü amaç gönülleri feth etmektir. O düşüncelerinde insanın değerini ve toplumu temel almıştır. Fikirlerinde insanların birbirine hoşgörü ve sabır ile yaklaşması gerektiğini savunmuştur. Bu sayede de geniş kitlelere hitap edebilmiştir. İnancını daha geniş kitlelere ulaştırabilmek amacıyla çok fazla çaba göstermiş, insanlara sevgi ve sabır ile yaklaşmıştır hatta bu idealine ulaşabilmek için ömrünü adamıştır. Yaşadığı dönemde Anadolu'da din ve mezhep çatışmalarının mevcut olması sebebiyle Müslüman ve gayrimüslimler arasında hoşgörüyle bir köprü oluşturmuştur. Bu köprüyü aynı dönemde yaşamış olan Mevlânâ'da, Yunus

Emre’de, Taptuk Emre’de vb. görmek mümkündür. Hünkâr, fikir ve düşüncelerini birlik ve beraberlik üzerine kurmuş olduğundan ve Anadolu insanına rahatlıkla ulaşabilmiştir. Bütün hayatını da bu amaca ulaşmak için harcadığını söyleyebiliriz. Anadolu’ya Orta Asya’dan göç eden Türkmen gruplarının milli kültürünü, yeni mensubu oldukları İslam inancını ve Türk dilini koruyarak Anadolu’da asimile olmalarını engellemiştir. Hacı Bektaş Veli, düşüncelerini kendi felsefesi olan yaşamak ve yaşatabilmek üzerine kurmuştur.

Hacı Bektaş Veli’nin *Makâlât* adlı eserinde tanık gösterdiği Kur’an’dan yaptığı alıntılar ile görüşleri, düşünceleri birbiri ile örtüşmekte olduğunu söyleyebiliriz. Onun *Makâlât* ve Besmele Tefsir’inde fert ve toplum konularındaki düşünceleri Kur’an ile benzerlik göstermektedir. Hünkâr, eserlerinde Kur’an’dan alıntılar yaparak kendi düşüncelerini temellendirmiştir. Hacı Bektaş Veli, eserlerinde Allah’ın varlığını anlatmış ve insanların bu konudaki şüphelerine açıklık getirmeye çalışmıştır. Eserlerinde toplum için öğütler vererek topluma sürekli sevgi ve anlayış ile yaklaşmıştır. *Makâlât* adlı eserinde insanlara İslam tasavvufunun temel konularını öğretmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Bunu ise eserinde ağırlıklı olarak din ve ahlak kurallarını işleyerek bu kuralları insanların kolaylıkla anlayıp uygulayabilecekleri bir tarzda kaleme almıştır. Söz konusu eserde ‘‘dört kapı’’, ‘‘kırk makam’’ın neler olduğunu, bu makamlardan bir sonraki makama ulaşabilmek için neler yapılması gerektiği açıklanmıştır. Temel olarak Allah’a şükür etmenin önemi, Hz. Peygambere ve Ehl-i Beyt’ine sevgi konuları işlenmiştir. *Makâlât*’ta Hacı Bektaş Veli, insanı abidler, zahitler, arifler ve muhipler olmak üzere dört grupta ele alarak incelemiştir. Söz konusu grupların hangi nesnelerden yaratıldıkları ve ibadetlerinin neler olduğu açıkça belirtmiştir. Eserde, şeytanın halleri, imanın, ilmin, aklın edebin, sabrın, cömertliğin önemi, Allah’a ulaşmanın makamları, Allah’ın varlığı ve birliği, Âdem’in özellikleri ve yaratılışı, şehitlik makamının yüceliği, nefsanî duygulardan uzak durmanın gerekliliği anlatılmıştır. Hünkâr, sıklıkla bazı konu ve kavramları benzetmeler yaparak zenginleştirmiştir. Böylelikle okuyucuyu konuyu düşünmeye, irdelemeye sevk ederek daha anlaşılır kılmıştır. Kötülüklerden uzak durarak Allah’a iyi bir kul olmanın incelikleri anlatılmıştır.

Hünkâr’ın diğer bir önemli eseri olan *Besmele Tefsiri* ise göçebe bir hayat süren Türkmen topluluklarına yönelik bir eser olduğunu anlamaktayız. Eserde Türkmenlere yeni yurt edindikleri Anadolu’da kalıcı olmanın ancak birlik yoluyla olduğu savunulmaktadır. Bunu ise İslam dininin hoşgörüsü ve tüm yaratılanlara aynı gözle bakmakla mümkün olacağı belirtilmektedir. Eserde fertlerin dini, ırkı, ekonomik durumu ve statüsünün bir önemi olmadığı vurgulanmıştır. Hünkâr’ın bu eserinde Rahman ve Rahim isimlerini ön

planda tutarak, eserin bu isimler üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz. Eserde ana tema olarak Allah'ın ne kadar bağışlayıcı ve affedici olduğu, insanların işlediği günahlara rağmen onları bağışladığı, hoşgörülü olduğu vurgulanmıştır. Eserde yer alan ifadelerin Kur'an ile örtüşmesi insanların Hacı Bektaş Veli'ye olan ilgisini daha da arttırmıştır. Bu durum, günümüzde daha da artarak devam etmektedir. Eserde besmelenin sürekli olarak söylenmesinin gerekliliği vurgulanarak, fertlerin besmelenin yorumundan fayda sağlayıp yaşamlarına uygulamalarının önemi üzerinde durulmuştur. Eserin ana teması ise Allah'ın ne kadar bağışlayıcı ve kullarını affedici olduğudur. Ayrıca birçok yerde Allah'ın yüceliği ve kudreti vurgulanırken, Allah'a şirk koşmanın asla bağışlanmayacağı belirtilmiştir. Eser, fertlerin ahiret ve dünya hayatında mutlu olabilmeleri için yol gösterici niteliktedir. Yani Hacı Bektaş Veli'nin toplum ve fert anlayışı eserlerinde açıkça işlenmiştir ve İslam dini ile ilişkilendirilmiştir. Bu anlayış sevgi ve hoşgörü temeli üzerine kurulmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin *Besmele Tefsiri* eserinin bir diğer önemi ise Anadolu bölgesinde bu alanda yazılmış olan bilinen ilk tefsir eseri olmasıdır. Eserin bir diğer özelliği ise Türkçe kaleme alınmış olmasıdır. Bu sayede Anadolu'da yaşamını sürdüren Türkmenler eseri rahatlıkla anlamış ve onlara kolaylık sağlamıştır. İnsanların eserleri bizzat okuyup anlaması, ikinci bir insana ihtiyaç duymaması inançlarını daha da kuvvetlendirmiş ve Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinin daha hızlı yayılmasında etkili olmuştur. Dönemin sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurularak ve döneme uygun olarak eserin yazıldığını söyleyebiliriz. Hünkâr'ın eserlerinde Allah ile peygamberler arasında geçen diyaloglara sık sık rastlanmaktadır. Bu diyaloglar, hikâyeler ve Kur'an'da geçen kıssalarla desteklenmiştir. Eserdeki bu anlatım tarzı ile aktarılacak istenen düşüncenin daha kolay bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin öğretisinin kaynağı olan Kuran-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in İslam'ı yaşama şeklini, *Besmele Tefsiri* ve *Makâlât* adlı eserlerinde yansıttığını açıkça görebilmekteyiz.

Günümüzde Hünkâr'ın fikirleri ve eserlerine olan ilgi artarak devam etmektedir. İnsanların bunları benimsemesi, hoşgörü, anlayış ve sevgi ile diğer insanlara yaklaşmalarında etkili olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin bu sevgi dili Anadolu insanının içinde her zaman ayrı bir yer tutmuştur.

Hünkâr'ın fert ve toplum anlayışının temelinde insanların iyi ve kötüyü ayırt etmesi, insanlığı sevmesi ancak kendini tanıması ve bilmesiyle mümkün olmaktadır. Tasavvufî geleneğin gerekliliği olan, manevi tecrübelerin ve pratiklerin topluma aktarılması fikriyle yola çıkan Hünkâr'ın ideali, kendini bilen fertlerin oluşturduğu toplumdur. Hünkâr, ferde erdemli ve ideal bir toplumun mimarı gözüyle bakmıştır. Ona göre fert; ancak ilim, akıl ve edep ile donanmışsa, Allah'a kavuşma yolunda yürüyorsa erdemli bir toplumun mimarı olabilir. Hacı Bektaş Veli'nin eserlerini yol haritası olarak gören bir toplumda; Allah'a, Peygamber'e, Kur'an'a, insana, emeğe, cana, canlıya saygı esastır. Hünkâr eserleri ve idealleriyle sadece Türk insanına değil bütün insanlığa yol gösterici olmuştur.



KAYNAKÇA

- Abrahamson, Mark (1990). *İşlevselcilik*. Çev. Nilgün Çelebi, Konya: Toplum Kitabevi.
- Aksoy, Mustafa, (2011). “Türk Kültüründe Alevilik”. İstanbul: *Journal of Sociological Studies*, Sayı. 24, ss. 65.
- Alkan, Mustafa ve Yurtoğlu, Gökhan (2018). “Tarihi Bir Şahsiyet olarak Otman Baba: Otman Baba Kimdir”. Ankara: *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. I, s. 49-50.
- Atalay, Besim (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Aktürk, Hamit ve Talip Tuğrul (2014). “Alevi Bektaşî Kaynaklarında İnsan Yetiştirme Modeli”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 72.
- Aman, Fatih (2017). “Sosyoloji Teorilerine Aktörler-Faktörler Bağlamında Bir Bakış Denemesi”. Sinop: *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, Sayı.1, s.18.
- Azamat, Nihat (2001). “Kalenderiyye” Maddesi. *TDVİA*. C. 24, ss. 253-256.
- Bal, Hüseyin (2014). *Aleviliğin Tasavvufî Boyutu*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Birge, John Kingsley (1991). *Bektaşilik Tarihi*. (Çeviri. Reha Çamurlu). İstanbul: Ant Yayınları.
- Cili, Abdulkerim ve Abdulkadir Akçiçek (2015). *Terzi Baba Şerhi (İnsân-ı Kâmil)*. Tercüme: Necdet Ardıç, Tekirdağ: İrfan Sofrası Tasavvuf Serisi, C. I, (90/1-1).
- Çelik, Hasan ve Mihriban Artan (2021). “Hz. Pir Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin Eserlerinde Gönül Eğitimi”. *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Çetinkaya, Bayram Ali (1999). “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”. Sivas: *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı.3.
- Çibik, Tuba Hatipler ve Umaroğulları, Filiz (2017). “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. C.6, S.1, s. 458-481.
- Çiftçi, Adil (2012). *Sosyolojiye Giriş: Ya da Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çil, Hüseyin (2017). “Toplumsal Dünyanın Bedensel Temelleri: Durkheim, Simmel ve Weber Sosyolojisinde Bedenin Yeri”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. S. 37, ss. 449-46.
- Çubukçu, İbrahim Agâh (1987) *Türk İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dindi, Emrah (2011). *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur’an Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Duran, Hamiye Haz. (2014). *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durak, Nejdettin ve Muhammed İrğat (2015). “Tarihe Kritik ve Analitik Bakış: Tarih Felsefesi -İbn Haldun Örneğinde Tarih ve İnsan”. Sakarya: *Akademik Platform 1. Uluslararası Kritik ve Analitik Düşünme Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ss. 209-215.
- Dierl, Antom Jozef (1991). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Döğüş Selahattin (2002). “Bektaşiler ve Osmanlı Yönetimi”. Gaziantep: *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, Sayı I.
- Dönmez, Mehmet (2018). *Romanya Babadağ Türklerinin Toplumsal yapısı ve Sarı Saltuk Algısı*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Ebülhayr-ı Rûmî (1990). *Saltuknâme*. Yayına Haz: Haluk Şükrü Akalın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 3.
- Erdoğan, Kutluay (2000). *Alevi ve Bektaşî Gerçeği*. İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- Ergun, Sadettin Nuzhet (1944). *Bektaşî-Kızılbaş-Alevi Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Marif Kitaphanesi, C. 1.
- Eröz, Mehmet (1990). *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ersanlı, Ercüment (2009). “Bektaşilikte Toplumsal Varoluş”. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, *III Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1998). *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Fırlı, Ethem Ruhi (1990). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Fırat, Atilla (1999). “Anadolu Aleviliği, Hacı Bektaş Veli Düşüncesi ve Türk Yaşamında Etkileri”. Ankara: *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri* (22-24 Ekim1998).
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1941). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (1969). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Günay, Ünver (1986). İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.6, ss.63-104.

- Günay, Ünver ve Harun Güngör (1999). *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Gündoğdu, Cengiz (2020). *Hacı Bektaş-ı Veli ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması*. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman (2009). “Hacı Bektaş Veli’nin Tarihî Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri”. Ankara: *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları).
- Hacı Bektaş Veli (1995). *Vilayetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*. Yayına Haz: Esat Korkmaz, İstanbul: Ant Yay.
- Hammer, Baron Joseph Von (1998). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (Çev. Mehmet Ata), (Tekrar Yayına Hazırlayanlar; Mümin Çevik ve Erol Kılıç). İstanbul: Üç Dal Neşriyat Yayınları, C. I.
- İbn Haldun (2015). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, Mustafa (2006). “Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, Sayı: 1, s. 1-22.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş (2017). *Kur’an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kızılcı, Sezgin (1994). *Sosyoloji Teorileri*. Konya: Yunus Emre Yayınları. C. II.
- Korkmaz, Esat Haz. (2006). *Hacı Bektaş Veli Vilayetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kökel Çoşkun (2007). “Bulgaristan’da yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.43. s.10.
- Köprülü, M. Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- _____ (1986). “Bektaş” Maddesi. İstanbul: *İslam Ansiklopedisi MEB Basımevi*. C. 2, ss. 461-464.
- _____ (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Melikoff, Irene (1994). *Uyur idik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____ (1999). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Mermer, Ahmet (2014). “Osmanlı Kültür ve Edebiyatına Kaynaklık Eden Bir İnanç Merkezi: Mevlevîlik”. *12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*. s.1247.
- Nicholson, A. Reynold (1998). “Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihi Bir Araştırma”. (Çev. Abdullah Kartal). Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 7, Sayı:7.
- Tanrıkorur, Barihüda (2004). “Mevleviyye” Maddesi. Ankara: *TDVİA*. C. 29, ss. 468- 475.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). “Bektaşilik” Maddesi. Ankara: *TDVİA*. C. 5, ss. 373-379.
- _____ (1996). “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi” Maddesi. Ankara: *TDVİA*. C. 14, ss. 471-472.
- _____ (1996). “Hacı Bektaş-ı Veli” Maddesi. Ankara: *TDVİA*. C. 14, ss. 455-458.
- _____ (1999). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2015). *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İSAM Yayıncılık.
- Öz, Baki (1997). *Alevilik Tarihinden İzler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, Hüseyin (2012). *Hünkâr’ın Fatiha Tefsiri*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Özdemir, Ali Rıza (2019). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1992). *Tarihi Boyunca Bektaşilik*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- _____ (1997). *Tasavvuf’un Ruhu ve Tarikatlar*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- _____ (1998). *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*. İstanbul: Sidre Yayıncılık.
- Saral, İsmail Tosun (2004). “Gül Baba ve Tahta Kılıcı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, C. X, Sayı 31, s. 245.
- Sarıkaya, M. Saffet (2018). “Balkanlarda Ahilik ve Bektaşilik (Nisâbu’l-İntisâb Bağlamında Bir İnceleme). *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 15, ss. 24.
- Schimmel, Annemarie (2001). *İslamın Mistik Boyutları*. (Çev. Ergün Kocabıyık), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Şahin, Haşim (2012). “Vefâiyye” Maddesi. İstanbul: *TDVİA*. C. 42, ss. 600-603.
- Şapolyo, Enver Behnan (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Şener, Cemal (1990). *Alevilik Olayı*. İstanbul: Yön Yayıncılık
- _____ (2009). *Aleviler’de Semah Nedir*. (Haz. Şahkulu Sultan Dergahı Bilim Kurulu), İstanbul: Şahkulu Sultan Dergahı Yayınları.
- Ulusoy A. Celalettin (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi Bektaş Yolu*. Ankara: Akademi Yayınevi.
- Üzüm, İlyas (2018). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. Ankara: İSAM Yayınları.

Wallace, Ruth A. ve Wolf, Alison (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Rami Ayas-Leyla Elburuz, İzmir: Punto Yayıncılık.

Yalçın Aziz (2007). *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Alevilik*. İstanbul: Derin Yayınları.

Yazıcı, Tahsin (1998). “Haydariyye” Maddesi. İstanbul: *TDVİA*. C. 17, ss. 35-36.

Yıldırım, Suat (1992). “Besmele” Maddesi. Ankara: *TDVİA*. C. 05, ss. 530.

Yılmaz Ali, Akkuş Mehmet, Öztürk Ali (2011). *Makâlât Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Mehmet Emin (2012). “Macaristan’da Kiliseye Çevrilen Türk Yapıları”. *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu*. Yay. Haz. Ünal Şenel, C.II., s.453.

Yiğit, Ali (2015). “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus varlığı”. Ankara: *Yeni Türkiye Dergisi*. S.66, ss.943-971.

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkanlar> / Erişim Tarihi:11.06.2021.

Kaynak: <http://edergi.atauni.edu.tr/atauniilah/article/view/1020004558/1020004378>
Erişim Tarihi:11.06.2021.

Kaynak: https://turkcenedemek.com/arama/fert/_ Erişim Tarihi: 30.06.2021.